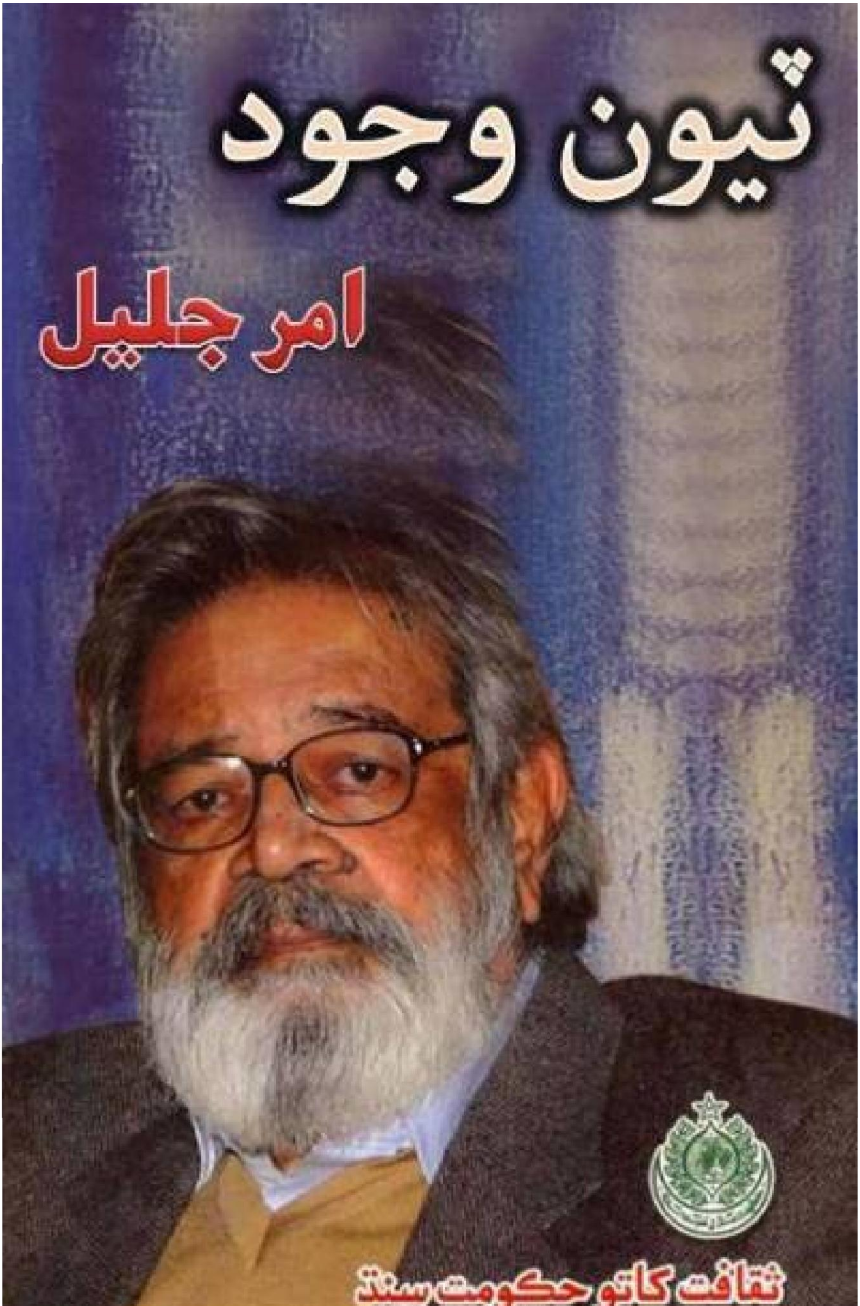

www.sindhsalamat.com

ٽيون وجود

- امڪان جي سرحد (مهاڳ) 19
- دل جي ڳالهه (مهاڳ) 25

1. پنجين موسم 31
2. پکي 41
3. قربان علي ڪنگلي جو روح 47
4. هڪ دل جي اڪيلائي 65
5. غلام 90
6. حياتي وهه وڻو آهي 115
7. منهنجو پٽ مهدي 127
8. ڏند ڪٿا 149
9. منهنجي نصيب ۾ تون نه آهين 152
10. ٽيون وجود 176

www.sindhsalamat.com

کتاب

ٹیون وجود

انتساب

تو خوابن کان تعبير، مسافرن کان منزل ۽ آئيندي کان اميد
کسي ورتي آهي. تون زندگي جو دشمن آهين، تون روشنيءَ
جو دشمن آهين. تون سچ ۽ سونهن جو دشمن آهين.
خدا توکي تمام ڏکي رسي ڏيئي ڇڏي آهي.

—امر جليل

امڪان جي سرحد

ڪتاب "ٽيون وجود" جي نئين ايڊيشن لاءِ مهاڳ ۾ ڪجهه لکڻ کان اڳ اوهان جي هڪ غلط فهمي دور ڪرڻ ضروري سمجهان ٿو. ابهام لاشعوري طور تي مون ڪي وڻندو آهي. ڏاڍو پراسرار ۽ معنائن سان ڀريل ڀنڊار لڳندو آهي. اظهار ۾ ابهام لاءِ مون ڪڏهن به شعوري ڪوشش نه ڪئي آهي. ابهام منهنجي زير اثر نه آهي. مان ابهام جي زير اثر نه آهيان. ڪجهه عهدنامن تي اسين صحي اڳ ۾ ڪري ڇڏيندا آهيون، پڙهندا بعد ۾ آهيون. چاهڻ جي باوجود اسين عهدنامي ۾ ڪا به تبديلي آڻي نه سگهندا آهيون. عهدنامي ۾ تبديليءَ کي مان مناسب نه سمجهندو آهيان. تبديليءَ تي عهدنامي کان انحراف کي مان ترجيح ڏيندو آهيان.

ڪو شهر اجنبي محسوس ٿئي ته ڇڏي ڏجي، فاتح وانگر ڍاهي پٽ نه ڪجي. تشخص سان دشمني ڪڏهن به پائيدار دوستيءَ جو

سبب ٿي نہ سگھندي آهي. جاگرافي انسان جي وس ٿي سگھندي آهي، تاريخ نہ. تاريخ پنهنجن روين جو تعين پاڻ ڪندي آهي، ڪنهن کان اجازت نہ گهرندي آهي، منهنجو الميو اهو آهي، جو جڏهن شهر اجنبي ۽ اوپرو محسوس ٿيو مان شهر ڇڏي نہ سگھيس. ڪنهن فاتح وانگر شهر کي ڊاهي پٽ ڪري نہ سگھيس. رام باغ جو نالو آرام باغ رکي نہ سگھيس. شهر ڇڏي رڻ جو راهي ان ڪري ٿي نہ سگھيس جو ڳولڻ وارن صحرائن مان تيل ڪڍي ورتو. مجنون مٽي ۾ واري وجهي شهر موٽي آيو. پاڻ سان، پنهنجي وجود ۾ سڄو سمورو صحرا لڪائي ڪٺي آيو. شهر ۾ ڪيس ليليٰ جا پُٽ، پوٽا، ڏهٽا مليا، پر ڪيس ليليٰ نہ ملي. اسين شهرن ۾ رهون، يا وڃي ريگستان وسايون، ڳالهہ اسان لاءِ ساڳي آهي. رُڃ جي اڄ منرل (Mineral) واٽر جي بوتل سان نہ لهندي آهي.

عقل وارا گوشي نشينيءَ کي عبادت جو درجو ڏيئي، پنهنجي پنهنجي عبادتگاهہ کولي ويهي رهيا، ڪنهن کي گيان ڏنائون، ڪنهن کي ڌيان ڏنائون. ناستڪ کي آستڪ، ۽ گمراهہ کي راهہ تي آندائون. پر مجنونءَ کي ليليٰ جو ڏس ڏيئي نہ سگھيا. پٽر هٽي مجنونءَ تي پنهنجي پنهنجي عبادتگاهن جا در بند ڪري ڇڏيائون.

ڇا رکيو آهي انهن ڳالهين ۾! جيڏانهن پورب پنڌ، تيڏانهن آئون نہ ويٺو هيس، هنن جو هنڌ. منهنجو هنڌ هنگلاج ۾. ضروري سمجهان ٿو تہ اوهان جي غلطفهمي دور ڪري ڇڏيان.

ڪتاب "تيون وجود" مون نہ لکيو آهي. ڳالهہ کي هڪدم نامعقول سمجهي رد نہ ڪريو. يقين ڪريو مان هن ڪتاب جو مصنف نہ آهيان، منهنجو عمل دخل فقط ايترو آهي جو منهنجي ٽئين وجود کان جيڪي ڪهاڻيون اڌ ۾ رهجي ويون هيون، انهن ڪهاڻين کي مون هٿ ۾ ڪنيو. منقطع سلسلي کي جوڙيو. هيئيت کي زمان،

مڪان ۾ تاريخ جو حوالو ڏنو. ڪجھ جملن جو اضافو ڪيو. اوچتو سلسلو ٽٽي پيو. ڪا بہ ڪهاڻي مڪمل ٿي نہ سگهي. اڌ ۾ ڇڏيل ڪهاڻيون اڌ ۾ رهجي ويون. ڪا بہ ڪهاڻي پنهنجي حتمي اختتام کي پهچي نہ سگهي، هميشہ کان، ازل کان ائين ٿيندو رهيو آهي، ۽ ابد تائين ائين ئي ٿيندو رهندو. اڌ ۾ رهجي ويل ڪهاڻيون اڌ ۾ رهجي وينديون. تڪميل کي ڪو بہ مفهوم ملي نہ سگهندو. ماڻهو تڪميل جي لفظ جو انت لهي نہ سگهندا.

امڪان جي سرحدن کان اڳتي ناممڪن ۾ ممڪن کي تلاش ڪرڻ وارن لاءِ تعزيرات تيار ٿيندا آهن. فنا ۾ بقا کي ڳولڻ وارن لاءِ جستجوءَ جون راهون دردناڪ عذاب، دشوار ۽ مشڪل ٿي پونديون آهن. ڪهاڻيون تڪميل تائين پهچي نہ سگهنديون آهن. عدالت ۾ مٽي تي انصاف جي پڳ ٻڌي ويهڻ وارا جج فنا ۾ بقا جي متلاشين کي قيد ۽ موت جون سزائون تہ ڏيئي سگهندا آهن. پر اڌ ۾ رهجي ويل ڪهاڻي مڪمل ڪري نہ سگهندا آهن. تلوار سان سر لاهي ڇڏڻ سولو آهي، پر ڪپيل سر کي ٻيهر جسم سان جوڙي، اڌ ۾ رهجي ويل ڪهاڻيءَ کي مڪمل ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو آهي. تسلسل جي بند درن کي کولڻ لاءِ امڪان جي سرحد پار ڪرڻي پوندي آهي.

”ٽيون وجود“ احساس آهي. تصوف وانگر محسوس تہ ڪري سگهبو آهي، پر سمجهائي نہ سگهبو آهي. ظاهر اسان جو پهريون وجود آهي. انسان جي مڪمل توجھ جو مرڪز آهي. پاڻ کي سينگارڻ، سنوارڻ، عطر عنبير هڻي پاڻ کي قبول ڪرائڻ جو عارضي عنصر آهي. بي بقا علامت آهي. ٻہ ڦاٽو ڄنگھ ڪپجي ويس، باقي ٻچيل ڄمار منڊ ڪائي پيو هلندو. هڪ اک ويس تہ ڪاڻو. ٻئي اکيون ويس تہ نابينو. فالج ٿئيس تہ لولو. ڪجھ عرصي کان پوءِ مٽي جا وار ڪرنس تہ نوڙهو. منهن گهنججي ڇوهاري جهڙو ٿي ويجيس. سلپ

ڏسڪ ٿي پوپس تہ ڪيو. پر تڏهن بہ ڪروڙين سالن جي تاريخ ۾ انسان ڪي سڀ کان وڏيڪ پنهنجو ظاهري وجود وڻندو آهي، هو پنهنجي سڄي ڄمار ظاهري وجودڪي سينگارڻ، سنوارڻ ۾ گذاري ڇڏيندو آهي.

پنهنجي ظاهري وجود جي هيبت ويهارڻ لاءِ انسان پنهنجن ظاهري قوتن جي نماءَ جو محتاج ٿي پوندو آهي. بي انتها دولت، بنگلا، پجيرو ۽ لينڊڪروزر، هوائي جهاز ۽ هٿيار، نوڪر ۽ چاڪر، ڪرائي جا قاتل، ڏاڙيلن ۽ ڪُتن جي لوڏ، ۽ ايوان اقتدار ۾ سندس گونج! دهشت ۽ دٻدٻو! سڄي ڄمار جي جدوجهد جو محور، ظاهر!

جنهن ظاهري وجود ڪي ناهڻ، اپارڻ ۽ اڳتي وڌائڻ لاءِ انسان سڄي عمر داوَ تي لڳائي ڇڏيندو آهي، سو وجود بندوق جي گولي، ۽ خنجر گهاوَ جي سٽ سهي نہ سگهندو آهي. ڪيس گردن ٽوڙ بخار، ڪينسر، يا دل جو دورو ڊاهي ڍير ڪري ڇڏيندو آهي. بي بقا، بي معنيٰ ۽ خسيس هئڻ جي باوجود انسان ازل کان پنهنجي ظاهر سان محبت ڪئي آهي. پنهنجي ظاهر سان عشق ڪيو آهي. پنهنجي ظاهر جو نماءُ ڪيو آهي. هُن ذهني طور ڪڏهن بہ قبول نہ ڪيو آهي، تہ اسان جو ظاهري وجود عارضي آهي، ڪمزور آهي، ناقص آهي. اسان جو پهريون وجود بي بقا آهي.

ٻيو وجود، باطن جڏهن پهرين وجود جو زيردست ٿي پوندو آهي، تڏهن انسان تاريخ ۾ لکڻ لاءِ پنهنجا خوني داستان ڇڏي ويندو آهي. هو چنگيز، هٽلر ۽ هلاڪو ٿي پوندو آهي. هو موتمار هٿيار ۽ ايٽم بم ناهي ملڪان ملڪ تباهي جو ڪارڻ ٿي پوندو آهي. هو مذهب، عقيدي ۽ نسل جي نالي ۾ شهر برباد، ۽ وسنديون ويران ڪري ڇڏيندو آهي. انسان مڪمل يقين سان انڪري ٻين لاءِ عذاب جو سبب ٿي پوندو آهي جو هو پاڻ ڪي حق ۽ صداقت جو دائي، ۽ ٻين ڪي پتڪيل ۽

بدليل سمجهندو آهي. هو هميشہ پاڻ کي صحيح، ۽ ٻين کي غلط سمجهندو آهي. هو جڏهن پنهنجي ليکي دنيا کي سڌارڻ ۽ ڏنگي کي سبق سيکارڻ جو ٺيڪو کڻي وٺندو آهي، تڏهن دنيا ۾ وڏي گڙٻڙ پيدا ڪري وجهندو آهي

ڪجھ انسانن جو باطن، سندن ٻيو وجود، سندن پهرين وجود، ظاهر جو ساٿ نہ ڏيندو آهي، ائين بہ ٿيندو آهي جو ڪجھ عرصي تائين ساٿ ڏيڻ کان پوءِ ٻيو وجود، پهرين وجود خلاف بغاوت ڪندو آهي. آگاهيءَ جا بند در ڪڏهن نہ کلي سگهندا آهن. پر جڏهن بہ کلندا آهن، تڏهن ظاهر کي باطن جي ماتحت ڪري ويندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن ائين بہ ٿيندو آهي جو ظاهر ۽ باطن جي وچ ۾ جنگ شروع ٿي پوندي آهي ۽ انسان کي مرڻ گهڙيءَ تائين ولوڙيندي رهندي آهي، ٻن وجودن جي جنگ ۾ انسان ضايع ٿي ويندو آهي.

منهنجو ارادو سمجهائڻ يا سمجهاڻي ڏيڻ جو نہ آهي. ڪنهن پيراگراف ۾ لکي آيو آهيان تہ ٽيون وجود احساس آهي. تصوف وانگر ٽئين وجود کي محسوس ڪري سگهبو آهي، پر سمجهائي نہ سگهبو آهي. تنهنڪري ٽئين وجود بابت مان ڪا بہ سمجهاڻي نہ ڏيندس. مان فقط پنهنجي ڳالھ ڪندس.

منهنجي لاءِ ٽيون وجود احساس آهي، ۽ عقيدو بہ آهي. ازل کان ڪائنات جو سمورو ڪاروبار تسلسل سان هلي رهيو آهي ۽ ابد تائين هلندو رهندو. وچ وچ ۾ جيڪي ڪجھ ٿيندو رهيو آهي، سو اوچتو ۽ اچانڪ نہ ٿيو آهي، سو سمورو لقاءُ ابدي تسلسل جو حصو آهي. راڪيٽ ۽ ميزائيل لکين سال اڳ ٺاهيل پهرين تير جي توسيع آهن. اڄ جي تحرير هزارين سال اڳ غارن ۾ ٺاهيل شڪلين جو تسلسل آهي.

مون اڄ جيڪا ڪهاڻي لکي آهي، سا اصل ۾ اڳ ۾ ئي ڪنهن ليکڪ لکي هئي ۽ اڌ ۾ رهجي ويئي هئي، مان بہ ڪهاڻيءَ کي مڪمل

ڪري نہ سگھيو آهيان. ڪهاڻي اڌ ۾ رهجي ويئي آهي. مون ڪان پوءِ گھڻو پوءِ پيو ڪو ليکڪ مون ڪان اڌ ۾ رهجي ويل ڪهاڻي هٿ ۾ کڻندو. مڪمل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو. پر مڪمل ڪري نہ سگھندو. هڪ ئي ڪهاڻيءَ کي ورائي ورائي لکڻ، ۽ تڪميل جي مرحلن تائين پهچائڻ وارا اسين ليکڪ هڪ ٻئي لاءِ ٽيون وجود آهيون. اسين گذري ويل وقت ۾ ليئو پائي هڪٻئي کي ڏسي وٺندا آهيون. اسين حال ۾ هڪ ٻئي جي موجودگي محسوس ڪري سگھندا آهيون. اسين مستقبل ۾ پنهنجي ٽئين وجود لاءِ نامڪمل ڪهاڻيون تڪميل لاءِ ڇڏي ويندا آهيون.

محسوس ڪري رهيو آهيان تہ ٽيون وجود فقط احساس يا عقيدو نہ آهي. ٽيون وجود ذهني ڪيفيت جو نالو بہ آهي. مان جنهن گھر ۾ رهندو آهيان، سو منهنجو گھر نہ آهي. مان اتي اجنبي آهيان. اوپرو آهيان. مان پيئنگ گيسٽ آهيان. مان ڪمائي آڻيندو آهيان، هو مون کي سمهڻ لاءِ کٽ ۽ کائڻ لاءِ ٽي ويلا ماني ڏيندا آهن. هيءُ منهنجو گھر ناهي. مونکي خبر ناهي تہ منهنجو گھر ڪٿي آهي. شايد، منهنجو ڪو بہ گھر ڪونهي.

مون جنهن در تي دستڪ ڏني، سو در اڃ تائين نہ کليو آهي.

مون جيڪي چوڻ چاهيو سو اڃ تائين نہ چيو آهي.

مون جڏهن ڊيفالٽ ۾ ٽيليفون نمبر ملايو مون کي هڪ ئي جواب مليو آهي، ”تون جنهن سان ڳالهائڻ چاهين ٿو تنهن ڳالهائڻ ڇڏي ڏنو آهي.“

امر جليل

15 آگسٽ، 1998ع
اسلام آباد.

دل جي ڳالهه

دل اڄ ضد ڀڏي بيٺي آهي تہ تنئين وجود جي تشريح ڪريان. تفهيم ڪريان. ناممڪن کي امڪان جي حد اندر ڏسان، ۽ امڪان کي ناممڪن ۾ لوڙهي ڇڏيان! مون موت ۾ زندگي، ۽ زندگيءَ ۾ موت ڏٺو آهي.

دل منهنجي دوست، دل منهنجي دشمن آهي. مونکي احساس آهي تہ ڪنهن نہ ڪنهن ڏينهن دل دوکي جي ديوار پٺيان گم ٿي ويندي. خاموشين جي لامحدود پولار ۾ مون کي هيڪلو ڇڏي هلي ويندي. يادن جي گنبذ مان ڪا صدا نہ ايندي. اڻپوري ڪهاڻي پڄاڻيءَ تي پهچڻ کان اڳ سانت جي سمنڊ ۾ غرق ٿي ويندي. هئڻ تي نہ هئڻ

جو ۽ نه هئڻ تي هئڻ جو گمان زندگيءَ جي جهنگ مان گذرندي پختو ٿي ويو آهي.

ٽئين وجود کي ست رنگ هجن ها ته جيڪر ڪينواس تي ڪا تصوير ٺاهي ڇڏيان ها. ٽئين وجود کي سنگيت جا ست سر هجن ها ته مان جيڪر جوڳ جي پيرويءَ ۾ بندش ڪريان ها. پر ائين نه آهي، ائين ٿي نه سگهيو آهي. خوشبوءَ کي بوتل ۾ بند ڪري، اوپيم ۽ پوائزن جو نالو ڏيئي وڪڻ سولو آهي، پر احساس جي توضيح مشڪل آهي.

ٽيون وجود پهرين ۽ ٻئين وجود جي توسيع ۽ تڪميل آهي. مان سمجهان ٿو تڪميل مناسب لفظ نه آهي. ازل کان، جڏهن کان انسان ۽ ڪائنات جي وجود جون شاهديون تاريخ کي مليون آهن، ڪا به تخليق ڪو به علم، ڪا به ساڃاهه، ڪا به سمجهه، ڪا به آڳاهي تڪميل تائين پهچي نه سگهي آهي، سڀ ڪجهه اڻپورو آهي. اڌ ۾ رهجي ويو آهي، سيني کان وڌيڪ اڻپورو، نامڪمل ۽ اڌ ۾ رهجي ويل انسان آهي. سندس سمجهه ۽ ساڃاهه، علم ۽ آڳاهي ناقص آهي. مذهب، زبان، رنگ، نسل ۽ قوميت جي نالي پٽيان سندس وجود ۾ ڪوري وانگر ڪامندڙ هڪبئي لاءِ نفرت ۽ حقارت ڪيس تڪميل تائين پهچڻ نه ڏنو آهي. هر انسان پنهنجي وجود ۾ ڪنهن نه ڪنهن نظريي جو پرندڙ جبل لڪائي جي رهيو آهي. تاريخ جي هر دور ۾ جيتري قدر ۽ جيڏي تعداد ۾ انسان، انسان کي مذهب ۽ قوميت جي نالي ۾ ڪٺو آهي، ايڏي تعداد ۾ نه قدرتي آفتن نه وبائن ۽ نه بلائن انسان کي ماريو آهي. انسان ڀرپور نموني ۽ ڏاڍي سختيءَ ۽ شدت سان پنهنجي اشرف المخلوقات هئڻ جي نفي ڪئي آهي. ان ڪم ۾ هن ڪا ڪسر نه ڇڏي آهي. هن پنهنجو لقب، پنهنجو پرائيڊ آف پرفارمنس موليٰ کي موٽائي موڪليو آهي.

تنهنڪري، مان فقط ايترو چوندس تہ ٽيون وجود پهرين ٻ ٻئين وجود جي توسيع آهي. اسان جو پهريون ٻ ٻيون وجود پاڻ ۾ وڙهندي، لڙندي، ڪرندي، اُٿندي، ڪٺندي ٻ هارائيندي جڏهن بيوسي وچان ٿڪجي پوندا آهن، تڏهن ٽئين وجود لاءِ دل ۾ ساڃاهہ ٻ آگاهيءَ جي جوت جلي پوندي آهي. اسان جو پهريون ٻ ٻيو وجود ٽئين وجود جي موجودگيءَ ۾ عدم موجودگيءَ جو سبب ٿي پوندا آهن.

ٽئين وجود کي تصوف ٻ عقيدي وانگر فقط محسوس ڪري سگهبو آهي. سمجهائي نہ سگهبو آهي. ڪنهن وضاحت جي، يا سمجهائڻ جي ڪوشش ڪبي تہ سمجهاڻي مبهم، بي معنيٰ، بي مطلب ٻ بي مقصد ٿي پوندي. احساس جي سمجهاڻي کي مان احساس جي نفي سمجهندو آهيان.

ٽئين وجود کي مون پاڻ کان اڳ، ٻ پاڻ کان پوءِ محسوس ڪيو آهي. مونکي پنهنجي شبيهہ، پنهنجي شڪل، پنهنجون عادتون، پنهنجا رويا، پنهنجا خيال گهڻو اڳ آيل ڪنهن ٻئي شخص ۾ محسوس ٿيا آهن. تاريخ جي هر دور ۾ مون، پنهنجي ٽئين وجود کي محسوس ڪيو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ائين بہ ٿيو آهي جو مون پنهنجي ٽئين وجود جا پاڇا ٻ اولڙا هڪ کان وڌيڪ زاوين ۾ ڏٺا آهن. اهڙي صورتحال ۾ مان منجهندو نہ آهيان. مان فقط حيران ٿيندو آهيان. مان سمجهان ٿو جنهن کي نرواڻ نصيب نہ ٿيندو آهي، تنهن کي ٽئين وجود جي ساڃاهہ سڄا طور سوچن ۾ ملندي آهي. ڪهاڻي ٽيون وجود ۾ چاچو ٻ ڀائٽيو هڪٻئي جو ٽيون وجود آهين، هڪٻئي جي توسيع آهين.

مان ڪنهن جي توسيع آهيان؟ ڪير منهنجي توسيع آهي؟ هڪ سوال صدين کان، هر جنم ۾ منهنجو تعاقب ڪندو رهيو آهي، مان ڪير آهيان؟ مان ڪير آهيان؟

شاهہ ۽ سچل کي پڙهندي جڏهن سهڻي ۽ ميهار جو ذڪر آيو هو، تڏهن مون پنهنجي روح ۾ سيسڙاٽ محسوس ڪيو هو. مون محسوس ڪيو هو تہ مان ميهار آهيان. مان ميهار جي، يا ميهار منهنجي توسيع آهي. مان درياهہ جي ٻئي پر وچوڙي جو دونهون دکائي ويٺو آهيان. مان هڪ ممنوع محبت جو مرتڪب آهيان. نادانستہ مون هڪ اهڙي عورت سان محبت ڪئي آهي. جيڪا سهڻيءَ وانگر ٻئي ڪنهن شخص سان پرڻيل آهي. ميهار منهنجون ٽيون وجود هو. سندس ممنوع محبت کي ابديت جو درجو بخشڻ لاءِ ڪيس شاهہ ۽ سچل جهڙا درويش مصنف مليا هئا. منهنجو ڪو بہ مصنف ڪونهي. اها عورت ڪير آهي، ڪٿي آهي، مون کي ڪا خبر ڪونهي! مان هڪ ممنوع محبت جي ڏوهہ ۾ سنگسار ٿيڻ لاءِ خونخوار انبوهہ جي وچ ۾ بيٺو آهيان. هنن جي وضو ڪيل هٿن ۾ پٿر آهن.

هڪ مُلان جي فتويٰ کان پوءِ ڪراچيءَ جي هڪ مسجد ٻاهران جنهن ابهم، ٻک کان بيحال پتڪڙي ٻار کي، نيڪ نمازين پٿر هڻي اُڇٽ ماري وڌو هو، اهو ٻار منهنجو ٽيون وجود هو. مون حضرت عيسيٰ وانگر ٻنا پيءُ جي پيدا ٿيڻ جي دعويٰ نہ ڪئي هئي. منهنجي ماءُ مريم نہ هئي. تنهنڪري، هن مون کي خدا جي گهر ٻاهران، خدا جي حفاظت ۽ پناهہ ۾ ڏنو هو ۽ خدا جي نيڪ ٻندن مون کي سنگسار ڪري ڇڏيو هو.

مون کي پنهنجو ٽيون وجود ڪرشن چندر جي ناول غدار ۾ بيجناٿ جي ڪتي ۾ نظر آيو هو. رام ۽ رحيم جي نالي ۾ پڙڪايل فسادن جي باهہ مان ڀڄندي، بيجناٿ ڪڏ اينڊڙ پنهنجي ڪتي کي چيو هو: ”اڙي چريا، توکي ڪنهن کان، ۽ ڇا جو ڊپ آهي، تون نہ هندو آهين، نہ مسلمان آهين، پوءِ ماڻهن وانگر ڇو ٿو منهنجي ڪڍ ڀڄندو ۽ لڪندو وتين!“

درويشن جي دعوي ۾ وڏي معنيٰ ۾ مفهوم هوندو آهي. هو مون جهڙن جيتامڙن کي اظهار لاءِ زبان ڏيندا آهن. مون کي ڪا خبر ڪونهي تہ سچل سائينءَ ڪنهن ڪنهن جي لاءِ چيو هو: ڪوڪيئن چوي، ڪوڪيئن چوي، آئون جوئي آهيان، سوئي آهيان.

مون کي محسوس ٿيندو آهي، سچل سائينءَ منهنجي ٿئين وجود کي پنهنجي پناهہ ۾ ورتو آهي:

ڪوڪيئن چوي، ڪو ڪيئن چوي،
آئون جوئي آهيان، سوئي آهيان.

امر جليل
8 نومبر 1993ع

شعبو: ايجوڪيشن ٽيڪنالاجي
علامہ اقبال اوپن يونيورسٽي
اسلام آباد.

پنجين موسم

مان تمام تيزيءَ سان ڀڄندو پئي ويس، اوچتو ڪنهن جي روئڻ جو آواز ٻڌي بيهي رهيس.

ان وقت مان مارگلہ ٽڪرين جي هنج ۾ گھاٽي جهنگ مان ڀڄندو پئي ويس. مان ان ڪري پئي ڀڄيس جو موت منهنجو پيڇو ڪري رهيو هو. ڊاڪٽرن چيو هو جيستائين ڀڄندو رهندين، جيئرو رهندين. ڀڄندين نہ، تہ وقت کان اڳ مري ويندين. مان وقت کان اڳ مرڻ نٿو چاهيان. مان مرڻ کان اڳ ڪليل اکين سان جاڳندي هڪ خواب ڏسڻ جو خواهشمند آهيان. اصل ۾ هڪ خواب خاطر مان گھاٽي، اونداهي جهنگ ۾ ڀڄندو رهندو آهيان. اسلام آباد گڙنگ ڪامورن ، سرمائيدارن، ۽ اچن ڪارن سفارتڪارن جو شهر آهي. ان

قسم جا ماڻهو گهڻو ڪري دل جي بيمارين، مٽن پيشابن ۽ ٽولهہ جي مرض ۾ مبتلا هوندا آهن. هو بہ موت جي ڊپ کان ڊوڙندا رهندا آهن. سندن ڊوڙڻ لاءِ خاص رستا ۽ جهنگ مان گذرندڙ پيچرا ٺاهيا ويا آهن. شام ٿيندي ئي سنهڙين ٽٽنگن ۽ پخال جهڙن پيٽن وارا گنجا انهن پيچرن تي ڊوڙندي ۽ سهڪندي نظر ايندا آهن. مان نہ ڪامورو آهيان، نہ سرمائيدار آهيان، ۽ نہ ئي سفارتڪار آهيان. مان تنهن هوندي بہ ڊوڙندو رهندو آهيان. مان سمهي نہ سگهندو آهيان. جاڳندو رهندو آهيان. مان ڪليل اکين سان هڪ خواب ڏسڻ جي تمنا ۾ جاڳندو رهندو آهيان. ڊاڪٽرن جو چوڻ آهي تہ مون جهڙا سودائي وقت کان اڳ مري ويندا آهن. مان وقت کان اڳ مرڻ نٿو چاهيان. وقت کان اڳ مرڻ وارا هميشہ نہ مرندا آهن، هو عارضي طرح مري ويندا آهن. کليل اکين سان هڪ خواب ڏسڻ جي آرزوءَ ۾ هو ٻيهر جنم وٺندا آهن. مان ٻيهر جنم وٺڻ جي حق ۾ نہ آهيان، خواب منهنجو نرواڻ آهي. مان هن جنم ۾ ئي کليل اکين سان هڪ خواب ڏسڻ جو خواهشمند آهيان. هڪ خواب خاطر مان ڪامورن جي اميرپرور شهر اسلام آباد ۾ ڊوڙندو رهندو آهيان.

هي گذريل هفتي جي ڳالهہ آهي. مارگلہ ٽڪرين جي هنج ۾ گهاٽي جهنگ مان گذرندڙ پيچرن تان مان ڊوڙندو پئي ويس. وچ جهنگ ۾ جتي ٻڙن جا قديم وڻ آهن، ۽ ٻڙن جي سڪل ٽارين تي سج لٿي مهل چپرا اچي ويهندا آهن. مون ڪنهن جي روئڻ جو آواز ٻڌو. ڊوڙندي ڊوڙندي مان بيهي رهيس. ۽ روئڻ جو آواز ٻڌڻ لڳس. ڪو هنجون هاري روئي رهيو هو. سڏڪي رهيو هو. مون هيڏانهن هوڏانهن ڏٺو پر روئڻ وارو شخص مون کي نظر نہ آيو. مون دل ۾ الله سائين جا لک ٿورا مڃيا تہ روئڻ جو آواز ڪنهن مرد جو هو. عورت جو نہ هو. عورت جو آواز هجي ها تہ پوءِ مان جيڪر هڪ ڪن لاءِ اتي نہ ترسان

ها، ۽ ڪيس ڏائڻ سمجهي پڄي وڃان ها. مان ڏائڻن ڪان ڏاڍو ڊڄندو آهيان. اسلام آباد ۾ آدم خورن ڪان سواءِ ڏائڻيون بہ چڱي چوکي تعداد ۾ آباد آهن. جڏهن بہ مان ڪنهن ڏائڻ کي بيوٽي پارلر ۾ داخل ٿيندي، يا بيوٽي پارلر مان نهي نڪي ٻاهر ايندو ڏسندو آهيان، تڏهن منهنجو ساهہ وڃي پيرن ۾ پوندو آهي ۽ پير وڃي ساهہ ۾ پوندا آهن. مون جهنگ ۾ اڪثر چهرن کي موت جي ڊپ کان ڊوڙڻ وارن جي حال تي ڪلنڌي ڏٺو آهي. جهنگ ۾ روئڻ جو آواز ٻڌي سوچيم، ضرور ڪو دانشور چهرو آهي، ۽ ماڻهن جي حال تي ڪلڻ بدران روئي رهيو آهي، ۽ اهڙي طرح چهرن جي تاريخ ۾ نئين باب جو اضافو ڪري رهيو آهي.

مون ڪنڌ مٿي ڪري ٻڙ جي ٽارين تي وينل چهرن ڏانهن ڏٺو. چهرا هميشہ وانگر کلي رهيا هئا. ڪو بہ چهرو مون کي روئيندي نظر نہ آيو.

مون وڏي واڪ چيو "ابا روئڻا، تون ڪٿي آهين؟" مون کي نظر چو نہ ٿو اچين؟"

سڏڪن هاڻو آواز آيو "افسوس، اي رحمدل انسان تون مون کي ڏسي نہ سگهندين."

"چو ڏسي نہ سگهندس؟" پڇيم، "تون جن، يا ڀي غيبات آهين چا؟"

"نہ، مان جن وغيره نہ آهيان." هن روئڻهارڪي لهجي ۾ چيو "تون جنهن وڻ جي ٽڙ وٽ بيٺو آهين، مان ان ٽڙ جي ٻئي پاسي وينو آهيان."

هڪڙي چهري زور سان ٽهڪ ڏٺو.

مون روئڻي کي چيو، "تنهنجو ڏک سور معلوم ڪرڻ ۽ توکي ڏسڻ لاءِ مان ٽڙ جي پاسي اچي رهيو آهيان. تنهنجي روئڻ مونکي بہ روئڻهارڪو ڪري وڌو آهي."

مان ڦيرو ڪائي ٽُٽ جي ہٽي پاسي ڪان وچي بيٺس. مون کي تعجب ٿيو ٽٽ جي ہٽي پاسي ڪو ٻہ نہ هو. روئڻ جو آواز بدستور اچي رهيو هو. مون کي ڪجهہ ڪاوڙ لڳي، چيم ”اجايو چرچا نہ ڪر، تون تہ هتي ٻہ موجود نہ آهين.“

جواب آيو ”هينئر مان ٽٽ جي ہٽي پاسي وچي وينو آهيان. مان جهڙي حال ۾ آهيان، تنهنجي سامهون نہ ايندس. مان نہ ٿو چاهيان تہ تون مون کي ڏسين.“

”توکي ڇو نہ ڏسان!“ ڪانئس پڇيم، ”يار، تون اگهاڙو تہ ناهين.!“

”نہ“ هن روئيندي چيو، ”مونکي ڏسي تون ڊڄي ويندين.“

” ڇو ڊڄي ويندس.“ ڪانئس پڇيم، ”ٻن بدران چار ٽنگون اٿئي ڇا؟“

هٻڪندي هٻڪندي چيائين، ”ها.“

پڇيومانس، ”تون ڪٿي ڪو جانور، يا جانورن جو مائٽ مٽ تہ نہ آهين؟“

هن روئيندي چيو ”مان هڪ خونخوار جانور آهيان.“

”تہ پوءِ مڙيو ئي خير آهي.“ چيم، ”ٽيليويزن تي روزانو قسمين قسمين جانور ڏسڻ ڪان پوءِ اسان جانورن ڪان ڊڄڻ ڇڏي ڏنو آهي. توکي ڏسڻ لاءِ مان ٽٽ جي ہٽي پاسي اچي رهيو آهيان. خدا جي واسطي مونکي گوهي نہ ڏجانءِ.“

مان هڪدم ڦيرو ڪائي ٽُٽَ جي ہٽي پاسي ڪان وچي بيٺس. ڏٺم تہ، هڪ شينهن ٽٽ کي ٽيڪ ڏيئي وينو هو ۽ هنجون هاري روئي رهيو هو. مون زندگيءَ ۾ پهريون دفعو ڪنهن شينهن کي روئيندي ڏٺو هو. مونکي پنهنجين اکين تي اعتبار نہ آيو. هونءَ بہ مون پنهنجين اکين تي اعتبار ڪرڻ ڇڏي ڏنو آهي. هڪ دفعي اسلام آباد ۾ مون هڪ بي انتها سهڻي ڇوڪري گهمندي ڦرندي ڏٺي هئي. هوءَ هميشہ پنهنجين

ڇھن پيڍرن سان سير سپاٽا ڪندي هئي، ۽ هونڊا سوڪ ڪار ۾ گھمندي رهندي هئي. هوءَ ڇهن ئي پيڍرن ڪان تمام ننڍي لڳندي هئي. مان مٿس اَکِن ڇڪن ٿي پيس. سوچيم، ڪجھ بہ ٿي پوي، نہ مڙندس، ساڻس شادي ضرور ڪندس! پوءِ جڏهن پڇا ڳاڇا ڪرايم، تڏهن خبر پئي تہ هوءَ ڇهن ڇوڪرين جي ننڍي ڀيڻ نہ هئي. هوءَ ڇهن ڇوڪرين جي وڏي ڀيڻ بہ نہ هئي، هوءَ ڇوڪرين جي ماءُ بہ نہ هئي. ڇوڪرين جي ماءُ مري ويئي هئي. هوءَ ڇهن ئي ڇوڪرين جي ناني هئي. پر پريان ڇهن ئي ڇوڪرين جي ننڍي ڀيڻ لڳندي هئي. مان سمجھان ٿو ان ۾ سمورو ڏوھ ويچارين اکين جو بہ نہ آهي. جڏهن پنجين موسم ماحول تي ڇائنجي ويندي آهي، تڏهن اسين جيڪي ڪجھ ڏسندا آهيون، سو اصل ۾ اهو نہ هوندو آهي، جيڪي اسان کي نظر ايندو آهي؛ ۽ اصل ۾ جيڪي ڪجھ هوندو آهي، سو اسان کي نظر نہ ايندو آهي.

مون کي شينهن جي هئڻ تي شڪ ٿيڻ لڳو. سوچيم: هيءُ ضرور ڪو ٻڪر آهي. ٻڪر جو پٽ آهي، يا ٻڪر جو پيءُ آهي، ۽ شينهن جي کل پائي ڪاسائين کان بچڻ جي اٽڪل ڪري رهيو آهي. مان سوچ ۾ گم سم هيس، جو شينهن چيو "توکي چيو هوم نہ، تہ مون کي ڏسي ڊڄي ويندين!"

"اهڙي ڳالھ ڪونهي." چيم، "اصل ۾ مان تنهنجي باري ۾ سوچي رهيو هوس."

پڇيائين، "منهنجي باري ۾ ڇا پئي سوچيئہ؟

چيم، "سوچيم پئي تہ، بظاهر تہ تون ڏسڻ ۾ هوبهو شينهن جھڙو آهين، پر اصل ۾ ڪير آهين؟"

گجگوڙ ڪندي چيائين، "مطلب جي ڳالھ ڪر."

چيم، "سمجھان پيو تہ تون سچ پچ شينهن آهين، يا شينهن جي

ڪل ۾ ٻڪر آهين، ٻڪر جو پيءُ آهين، يا گدڙ آهين!“

”اجائي پخي نہ هڻ.“ شينهن ناراض ٿيندي چيو ”مان اصلي ۽ خالص شينهن آهيان، منهنجي ڳَل چڪي ڏس.“

”معاف ڪجانءِ يار اصلي شينهن.“ چيم، ”ڏوهہ منهنجو بہ ڪونهي! اصلي شينهن کي مون هميشہ پڃرن ۾ بند ڏٺو آ هي. تون پهريون شينهن آهين، جنهن کي مون آزاد گهمندي، بلڪ روئيندي ڏٺو آهي.“

”مون کي خبر آهي، مون کي خبر آهي.“ شينهن گجگوڙ سان روئڻ لڳو. چهرا ٻڙ جي تارين مان اڏامي ويا.

چيم، ”تنهنجي روڄ راڙي مان ڪجهہ هڙ حاصل نہ ٿيندو. تون جيڪڏهن سچو پچو شينهن آهين، تہ پوءِ هڪ نہ هڪ ڏينهن پڃرن ۾ بند ڪيو ويندين. تون وڏيڪ عرصي تائين آزاد گهمي ڦري، بلڪہ روئي بہ نہ سگهندين.“

”مان پڃرن کان نہ ٿو ڊڄان.“ شينهن پنهنجي چنبي سان نڪ اگهندي چيو ”بس، مان سرڪس وارن کان، بلڪہ سرڪس وارن جي رِنگ ماسٽر کان ڊنل آهيان.“

چيم، ”ڏاڍي عجيب ڳالهہ ڪئي اٿئي!“

شينهن گجگوڙ واري نوع ۾ روئيندي چيو ”مان رنگ ماسٽرن جي اشارن تي ڪرتب ڏيکاري نہ سگهندس، مان خودڪشي ڪندس.“

ان کان اڳ جو مان شينهن کي دلداري ڏيان: شينهن چيو: ”تون جيڪڏهن چاهين تہ منهنجي مدد ڪري سگهين ٿو.“

”ڪهڙي قسم جي مدد؟“ مون ڪانئس پڇيو شينهن چيو ”مون کي خدا جي واسطي هڪ ٻڪر، يا ڪنهن گدڙ جي کل آڻي ڏي.“

”ڇا جي لاءِ؟“ مون تعجب وچان چيو.

وراڻيائين، ”توهان ماڻهن جي معاشري ۾ گدڙن ۽ ٻڪرن جو قدر

ڪيو ويندو آهي. شينهن جو نه. مون کي خدا جي واسطي ٻڪر يا گدڙ جي ڪل آڻي ڏي، مان گدڙ يا ٻڪر تي جيئرو رهندس ۽ قوم ۽ ملڪ جي خدمت ڪندس."

شينهن جي قومي جذبي کان مان ڏاڍو متاثر ٿيس. چيم، "تنهنجي قومي جذبي کان مان ڏاڍو متاثر ٿيو آهيان. تون دنيا جو واحد شينهن آهين، جنهن ٻڪر يا گدڙ ٿي قوم جي خدمت ڪرڻ جو پڪو پهه ڪيو آهي. مان توکي سلام ٿو ڪريان، ۽ واعدو ٿو ڪريان ته سڀاڻي شام تائين توکي ٻڪر يا گدڙ جي ڪل آڻي ڏيندس ته جيئن تون قوم ۽ ملڪ جي خدمت ڪري سگهين."

شينهن ڇڪي مون کي ڇاتيءَ سان لاتو چيائين، "مان تنهنجو انتظار ڪندس، پرديسي بابو."

چيم، "اهو ڊائلاگ تنهنجي واتان بنهه نه ٿو نهي. اهو ڊائلاگ ڪنهن دردناڪ فلم ۾ پهاڙي حسينه جي واتان نهندو آهي."

ان کان پوءِ اسان ٻنهي هڪ ٻئي کان خدا حافظ چئي موڪلايو.

مان وري جهنگ ۾ ڊوڙڻ لڳس. ڊوڙندي ڊوڙندي مان شينهن لاءِ ڪنهن ٻڪر يا گدڙ جي ڪل هٿ ڪرڻ لاءِ ترڪيبون سوچيندو رهيس. اوچتو مون کي ياد آيو ته ڪيترائي ڪاسائي منهنجي مامي جا جگري دوست آهن. ڪانئن هڪ ٻڪر جي ڪل هٿ ڪري سڀاڻي شام تائين شينهن کي پهچائيندس. مون سوچيو ان نيڪ ڪم ۾ مون کي دير نه وجهڻ گهرجي. پنجين موسم ۾ شينهن گهڻي وقت تائين آزاد گهمي نه سگهندا آهن. پنجين موسم ۾ شينهن پڃرن ۾ بند ٿي ويندا آهن: يا سرڪس وارن جي هٿ لڳي ويندا آهن. پوءِ رنگ ماسٽر جي اشارن تي ڪرتب ڏيکاريندا آهن. مون کي شينهن جي حال تي رحم آيو.

پنهنجي گهر بدران مان ڊوڙندو سڌو پنهنجي مامي جي گهر

ويس. منهنجو ماموءَ تن ٽنگن واري ڪرسيءَ تي ويٺو هو ۽ آواز بند ڪري ٽيليويزن تان خبرون، يا خبرون پڙهڻ واريءَ کي ڏسي رهيو هو.

مون کي ڏسندي مامي پڇيو. "اڄ وري ڪهڙي ماليخوليائي خبر کڻي آيو آهين."

"اڄ مون هڪ شينهن کي روئيندي ڏٺو آهي." ان کان پوءِ مون مامي کي شينهن سان پنهنجيءَ ملاقات ۽ سموري گفتگوءَ جو سربستو احوال ڏنو!"

"اجائي بڪ ٿو ڪرين." مامي سخت ڪاوڙ وچان چيو "جاڳندي هڪ خواب ڏسڻ جي تمنا توکي پاڳل ڪري ڇڏيو آهي."

"مان پاڳل نه آهيان، ماما." مون آهستي چيو "جڏهن پنجين موسم ايندي آهي، تڏهن ماڻهو مون وانگر محسوس ڪرڻ لڳندا آهن."

"اڙي ڪهڙي پنجين موسم!" مامي ڪاوڙ وچان ڪنبندي چيو "تون چريو ٿي پيو آهين، تون صفا چريو ٿي پيو آهين، مان توکي گدو بندر موڪلي ڇڏيندس."

"جيڏانهن وڻيو مون کي موڪلي ڇڏيو." چيم، "پر ڪيڏانهن موڪلڻ کان اڳ هڪ ٻڪر جي کل جو انتظام ڪري ڇڏجو. هڪ مظلوم شينهن سان مون کي واعدو نڀائڻو آهي."

مامي ساڙ کائيندي چيو "اڙي تنهنجي لاءِ نه ڪريان هڪ ڪوتي جي کل جو انتظام!"

"في الحال هڪ شينهن جي عزت جو سوال آهي." چيم، "ڪيترائي ڪاسائي اوهان جا دوست آهن. روزانو اوهان سان ڪچهري ڪرڻ ايندا آهن. اوهين کين چوندا ته هو سولائيءَ سان هڪ ٻڪر جي کل جو بندوبست ڪري ڏيندا."

"اڙي هو سيئي ڊاڪٽر آهن." مامي ميز تي مڪ هڻندي چيو "هو

ڪاسائي نہ آهن.“

” هو سيئي ڪاسائي آهن.“ چيم، ”الائي ڇو سڀئي ڪاسائي اوهان کي ڊاڪٽر نظر ايندا آهن!“

”بدبخت، مان توکي قتل ڪري ڇڏيندس.“ مامي ڪاوڙ وچان چيو. ”منهنجن سمورن دوست ڊاڪٽرن چيو هو تہ تنهنجو ياٽيجو چريو ٿي پيو آهي، ڪيس چرين جي اسپتال ۾ داخل ڪرائي ڇڏ.“

”اوهان جا ڪاسائي دوست جنهن جاءِ کي چرين جي اسپتال سڏين ٿا، سا جاءِ اصل ۾ چرين جي اسپتال نہ آهي.“ ماما کي ٻڌايم، ”ان هنڌ اوهان جا ڪاسائي دوست ڳئون، مينهون ۽ ٻڪر ذبح ڪندا آهن. اوهان سولائيءَ سان هڪ ٻڪر جي ڪل مون کي ڏياري سگهو ٿا. هڪ مظلوم شينهن اوهان کي بہ پنهنجي دعائن ۾ شامل ڪندو.“

ماما فون ڏانهن ويندي چيو ”مان اجهو ٿو تنهنجي لاءِ ٻڪر جي کل جو بندوبست ڪريان، تون فڪر ئي نہ ڪر.“

ماما بہ چار دفعا فون جا مختلف نمبر ڦيرايا. هن رسيور ۾ وات وجهي تمام آهستي ڳالهايو مان سندس گفتگو ٻڌي نہ سگهيس.

ٿوري دير کان پوءِ ماما جا ڪاسائي دوست، جن کي هو ڊاڪٽر سڏيندو هو پهچي ويا. کين ڏسي مان ڏاڍو خوش ٿيس، زور زور سان تاڙيون وڄايم ۽ پوءِ ڪيتري دير تائين وڄائيندو رهيس. هو مون کي ڪمال شفقت ۽ پيار سان هڪ اهڙي ڪمري ۾ وٺي ويا، جتي بي انتها روشني هئڻ جي باوجود اوندهہ هئي. گهگهہ اوندهہ هئي، ڪپڙا لاهي هنن مون کي اگهاڙو ڪري ڇڏيو ۽ پوءِ، اک ڇنڀ ۾ هنن منهنجي جسم تان منهنجي کل لاهي ڇڏي، سڀ ڪجهہ بي انتها هيبتناڪ هو.

ان کان اڳ جو مان تڪليف وچان سور اسرافيل سان ابدي اوندهہ کي روشنين ۾ بدلي ڇڏيان، هنن منهنجي جسم تي ٻڪر جي

ڪل چاڙهي ڇڏي.

مان اڪثر وساري ويهندو آهيان، تہ ٻڪر خواب نہ ڏسندا آهن. جاڳندي هڪ خواب ڏسڻ جي تمنا ۾ گهاٽن جهنگن ۾ ڊوڙندو رهندو آهيان. اهڙا گهاٽا جهنگ، جتي قديم بڙ ۽ پپر جا وڻ آهن، ۽ جن جي ٽارين تي چمڙا وينل هوندا آهن. ڊاڪٽرن جو چوڻ آهي تہ موت منهنجو پيڇو ڪري رهيو آهي. مون کي ڊوڙڻ گهرجي، مان ڊوڙندو آهيان. تسلسل جي ٽٽل پيچرن تي مان ڊوڙندو رهندو آهيان. ڪڏهن ڪڏهن جهنگ ۾ هيڪلي روئيندڙ شينهن کي ياد ڪندو آهيان. جنهن ٻڪر جي ڪل پائي زنده رهڻ جي تمنا ڪئي هئي.

***

پکي

امان مون کي اڌ رات جو ننڊ مان جاڳايو. ڊنل هئي، سڙٻاٽن ۾ چيائين، "ٻاهر اڱڻ ۾ نم جي ڏار تي پوائنٽو پکي ويٺو آهي."

پاسو ورائيندي چيم، "چبرو هوندو، امان ماڻڙي ڪري سمهي پئه."

چيائين، "چبرو ناهي."

"چبرو ناهي، ته پوءِ چبري جو ماٺ هوندو." پکي ننڊ مان جاڳايو هئائين، اک نه پئي کلي، چيم، "مونکي سمهڻ ڏي، امان."

"سمهڻ ڪيئن ڏيانءِ!" امان مونکي ڏونڏاڙيندي چيو. "ٻاهر نم جي ڏار تي هڪ پوائنٽو پکي ويٺو آهي."

انهن ڏينهن ۾ مونکي وڏين سفارشن کان پوءِ زندگي ۾ ٻهريون

دفعو نوڪري ملي هئي، ۽ سا بہ پاپوليشن پلاننگ کاتي ۾ جنهنجو اصلي، يعني جنرل نالو فيملي پلاننگ کاتو آهي. جيئن تہ مان پهريون دفعو آفيسر ٿيو هوس، تنهنڪري مون ”روميو جوليٽ“ پائوڊر جو وڏو ڏبو خريد ڪيو هو. رات جو سمهڻ کان اڳ بدن کي پائوڊر سان ڀيوت ڪري ڇڏيندو هوس، ۽ پوءِ ڪنهن سهڻي من مهڻي ليڊي هيلٿ وزيٽر جي باري ۾ سوچيندي سمهي پوندو هوس.

جنهن رات اسان جي اڱڻ ۾ نم جي ڏار تي هڪ ڀوائتو پکي اچي ويٺو هو ۽ جنهن وقت امان مونکي ننڊ مان جاڳايو هو تنهن وقت مان غزالي نالي هڪ ليڊي هيلٿ وزيٽر جي باري ۾ خواب ڏسي رهيو هوس. خواب ۾ هو: ايگزيڪيٽيو آفيسر سان سير سپاٽا ڪري رهي هئي، ۽ مان الغوزي تي لوڪ ڌن وڄائي رهيو هوس. امان مونکي ننڊ مان جاڳايو. خواب ٽٽي پيو. امان جي اها حرڪت مونکي بي واجبي لڳي. دل ۾ آيو تہ سمجهائي ڇڏيانس، تہ سنڌي آفيسر کي ننڊ مان نہ جاڳائبو آهي. مان نہ فقط تنهنجو پٽ آهيان پر وڏين سفارشن کان پوءِ آفيسر ٿيل بہ آهيان. پر دل جي ڳالهہ زبان تي نہ آندم پاسو ورائي ڇڏيم.

امان منهنجي ٻانهن ۾ هٿ وجهندي چيو ”عجيب انسان آهين، ٻاهر نم جي ڏار تي هڪ خوفناڪ پکي ويٺو آهي ۽ تون پاسو ورائي ننڊ پيو ڪرين؟“

”اوهو تون تہ مونکي اجايو پريشان پئي ڪرين؟“ بيزار ٿيندي چيم. ”اهو پکي چهرو هوندو، چهري جو ويجهو مائٽ چمڙو هوندو يا خليفي هارون رشيد جو چمڙا پوش روح هوندو.“

”نہ ، نہ.“ امان وراڻيو ”نہ چهرو آهي ۽ نہ چمڙو ڪو بيحد ڀوائتو پکي آهي.“

”هڪ ٽنگ تي بيٺو آهي ڇا؟“

”نہ!“

”پلا تقرير پيو ڪري ڇا؟“

”نہ.“

”تہ پوءِ يقين ڪر، نم جي ڏار تي ويٺل پکي ڪنهن بہ صورت ۾ پوائتو ناهي.“ امڙ کي سمجهائيندي چيم. ”تون مانڙي ڪري سمهہ رهہ.“

امان جي ننڊ اڏامي هئي، هوءَ ڪمري جي دريءَ مان ٻاهر اڱڻ ۾ بيٺل نم جي وڻ ڏانهن نهارڻ لڳو. جنهن جي ڏار تي هڪ پوائتو پکي ويٺل نظر آيو هو.

مون امان کي چيو ”اڱڻ واري بتي وسائي ڇڏ. اونده ۾ تو کي نہ وڻ نظر ايندو ۽ نہ ئي ڏار نظر ايندو جنهن تي تو هڪ پوائتي پکيءَ کي ويٺل ڏٺو آهي.“

”مون پوائتو پکي ڏسي ورتو آهي.“ امان دريءَ وٽان موٽندي چيو ”اونده ڪرڻ کان پوءِ بہ مونکي ان پکيءَ جي موجودگيءَ جو خيال ايندو رهندو.“

”تون وهمي آهين.“ مان اُٿي ويهي رهيس، چيومانس، ”پوائتي پکيءَ کي ڇا ڪريان؟“

امان وڏي اچي منهنجي سامهون بيٺي. مون ڏانهن چتائي ڏسڻ لڳي. هن ڪجهہ دير تائين نہ ڳالهايو. مون ڏانهن ڏسندي رهي. سندس گهور مون کي گهائڻ لڳي. مان بيچين ٿيڻ لڳس. منهنجي اندر ۾، شعور ۽ لاشعور جي تهن هينان ڪجهہ ميڻ وانگر رجڻ لڳو.

مون پنهنجي بيچيني لڪائڻ لاءِ امان کان پڇيو. ”ٻڌاءِ نہ، مان پوائتي پکي کي ڇا ڪريان.“

امان جواب نہ ڏنو.

اوچتو هوءَ مون کي اجنبيءَ ۽ اوپري عورت نظر اچڻ لڳي، ٻاهرين

اونده ۾ رات جي خاموشيءَ ۾ هوءَ پراسرار روح وانگر محسوس ٿيڻ لڳي. ڪو اڻڄاتل خوف منهنجي وجود ۾ داخل ٿيڻ لڳو تڏهن مون امان جو آواز ٻڌو.

چيائين، "پکيءَ ڪي ماري ڇڏ."

"پکيءَ ڪي ماري ڇڏيان!" مون ڪان ڇرڪ نڪري ويو. مان اُٿي ويهي رهيس، ۽ اچرج مان امڙ ڏانهن ڏسڻ لڳس.

"ان پکيءَ تاريخ جي هر دور ۾ توکي دوکو ڏنو آهي." امان چيو "هيءُ آخري موقعو اٿئي، وڃ تي وينل پکي ماري ڇڏ."

"امان، ڳالهه ٻڌ." مون ماحول جو طلسم ٽوڙڻ جي ڪوشش ڪندي چيو "منهنجو ڏند ڪٿائن ۽ جنن ڀوتن ۾ ڪو اعتبار ڪونهي."

امان جي منهن ۾ گهنڊ پئجي ويو ڀرون ٽڄجي ويس. هوءَ اک ڇنيڻ بنا مون ڏانهن ڏسندي رهي.

چيائين، "تاريخ ڏند ڪٿا نه آهي، منهنجا بيوقوف پٽ. تاريخ ماضيءَ جو عبرت ڪدو ۽ آئيندي جو سونهون آهي."

"ان پکيءَ جو تاريخ سان ڪهڙو واسطو آهي؟"

"جيڪو تنهنجو ۽ منهنجو آهي."

"مونکي تنهنجي ڪا ڳالهه سمجهه ۾ نه ٿي اچي، مان سمهان ٿو."

"جڏهن به اهو پکي نظر آيو آهي، تڏهن تو ننڊ ڪئي آهي." امان چيو. "هيءُ فيصلو ڪندڙ آخري دور پيو هلي، توکي پکيءَ کي مارڻو پوندو يا پکي توکي ماري ڇڏيندو."

امان جي ڳالهه ٻڌي مون کي حيرت ٿي. امان جي عمر اسي سال هئي. دل ۾ سوچيم، جونڌا آهن اسي مت کسي، امان کي شايد خفخان ٿي پيو آهي، تنهن ڪري وڦلي پئي.

"توکي ان پکيءَ کي مارڻو پوندو." امان الماڙيءَ ڏانهن وڌي ويئي.

الماڙيءَ جا طاق کولي ڏُنالي بندوق ڪڍي آئي. بندوق ۾ ٻه ڪارتوس پيري، مون کي ڏيندي چيائين، ”وچ، پکيءَ کي وچي ماري ڇڏ.“

مون بندوق وٺي امان ڏانهن ڏٺو پڇيومانس، ”پکي کي مارڻ سان منهنجي نوڪري خطري ۾ ته نه پوندي؟ وڏين سفارشن کان پوءِ ته نوڪري ملي آهي!“

امان اٿلي پئي. ڪنبندڙ هٿن سان بندوق کان ڪسي ورتائين. ڪجهه ڪاوڙ ۽ ڪجهه ملامت واري لهجي ۾ چيائين، ”تاريخ جي ڪنهن به دور ۾ تون ايترو ڇسو واڻڙو ۽ بيوقوف نه هئين. جهڙو هن دور ۾ آهين. آهين ته منهنجوئي پٽ، پر مون کي تنهنجي غيرت تي شڪ ٿيڻ لڳو آهي.“

منهنجي ننڊ ڦٽي ويئي، مان توائي ٿي امان ڏانهن ڏسندو رهيس.

امان اڱڻ ڏانهن ويندي چيو ”پوائتي پکيءَ کي مان ٿي ماريان. اڄ ڪانپوءِ تون ٻانهيون پائي ڇڏجانءِ.“

امان ڪمري مان نڪري ويئي، ۽ وچي وچ اڱڻ ۾ بيٺي.

مان ڊوڙندو سندس پويان وچي بيٺس. امان وچ اڱڻ ۾ بيٺي هئي. بندوق جو قنداق ڪلهي سان لڳائي نم جي ڏار جي چشت ورتي هئائين. جنهن تي ڪو خوفناڪ ۽ پوائتو پکي ڏٺو هئائين.

مون پکيءَ ڏانهن چتائي ڏٺو. منهنجي حيرت جا ڪا حد نه رهي. امان جنهن پکيءَ کي پوائتو پانيو هو سو پکي ڳيرو هو.

مون بندوق جي ناليءَ ۾ هٿ وجهندي امان کي چيو ”نم جي ڏار تي ويٺل پکي ڳيرو آهي. ڳيرو امن جو پکي آهي، امن جي علامت آهي.“

”اهو پکي اسان لاءِ سڀ کان پوائتو پکي آهي.“ امان بندوق ڇڏائيندي چيو ”اهو پکي اسان جي وجود جو ويري آهي، مان ڪيس ضرور ماريندس.“

ان کان اڳ جو امان گھوڙي تي زور ڏيئي ڪارتوس چوڙي چڏي، مون هٿ وڌائي اڱڻ جي بتي وسائي ڇڏي. هڪدم، گهگهه اونده ڇائنجي ويئي.

”اهو ڇا ڪيئه، بيوقوف!“ امان رڙ ڪئي.

اونده ۾ خاموشيءَ ۾ مون پکيءَ جي پرواز جو پڙڪو ٻڌو. پکي اڏامي ويو.

مون بتي ٻاري ڇڏي، امان ڏک، ڪاوڙ ۾ ارمان وچان چيو ”اهو ڇا ڪيئه، اهو ڇا ڪيئه!“

مون کيس سمجهائيندي چيو ”هيءُ ڏاڍو حساس علائقو آهي. بندوق جو آواز ٻڌي جڳ جاڳي پوي ها. ۽ پوءِ منهنجي نوڪري خطري ۾ پئجي وڃي ها. وڏين سفارشن کان پوءِ ته مان آفيسر ٿيو آهيان.“

امان بندوق مان ڪارتوس ڪڍي اڇلائي ڇڏيان خالي بندوق مون کي ڏيندي چيائين، ”مان توکي پاراتو نه ٿي ڏيان پٽ. پر مان محسوس ٿي ڪريان ٿي ته ڪجهه عرصي کان پوءِ تون لولو لنگڙو ٿي پوندين: تڏهن هيءَ بندوق لٺ بدران استعمال ڪجانءِ“

مون نمُ جي ڏار ڏانهن ڏٺو مون کي خوشي ٿي ته پکي صحيح سلامت اڏامي ويو هو.

***

قربان علي ڪنگلي جو روح

قربان علي ڪنگلو ڪراچيءَ ۾ بندر روڊ تي، سعيد منزل جي پرسان، فٽ پاٿ تي مري ويو. سندس روح هڏڙين جي قفس مان نڪرڻ ڪان پوءِ جنت دوزخ جي داروغن واري سيٽلمينٽ آفيس ڏانهن روانو نہ ٿيو. اها آفيس ستين آسمان جي ڪنهن ڪنڊ ۾ گجهي نموني موجود هئي، ۽ قربان علي ڪنگلي جي روح وٽ ان آفيس جي نہ مڪمل ايڊريس هئي، ۽ نہ ئي پوسٽ باڪس نمبر.

قربان علي ڪنگلي جي روح ڪي ڏپ هو تہ پاڻمرادو ستين آسمان ڏانهن ويندي، متان تارن جي جهرمر، يا هٿرادو گرهڻ ۽ راڪيٽن جي زوڪاٽن ۾ منجهي مري. تنهنڪري، هو قربان علي ڪنگلي جي جسم مان نڪرڻ شرط، ڇال ماري فٽ پاٿ تي بيٺل پپر

جي وڻ تي چڙهي ويو ۽ هڪ ٽاريءَ تي ويهي، حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪرڻ لڳو. (هتي، اصطلاح عزرائيل جي ”ايجنٽ“ مان مراد ”پوليس وارا.“ سمجهڻ جي غلطي ڪرڻ نہ گهرجي.)

حضرت عزرائيل جا ايجنٽ قربان علي ڪنگلي جو روح قبض ڪرڻ لاءِ اڌ رات ڌرتيءَ تي آيا هئا. پوءِ اوچتو ڪين آسمان تان حضرت عزرائيل جو Sos يعني ترت پيغام پهتو تہ قربان علي ڪنگلي جو روح قبض ڪرڻ کان اڳ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح قبض ڪيو وڃي، جيڪو اينڪلسيريا نرسنگ هوم جي هڪ پرائيويٽ اسپيشل روم ۾ گذريل پندرنهن ڏينهن کان آڪسيجن ۽ ولائيتي دوائن جي زور تي موت جي فرشتن کي شڪست ڏيئي رهيو هو. تنهنڪري حضرت عزرائيل جي ايجنٽن، ان وچ ۾ قربان علي ڪنگلي جي روح کي ذري گهٽ جسم مان ٻاهر ڪڍي ورتو هو. تن قربان علي ڪنگلي جي روح کي جسم ۾ اندر ڌڪيندي ڪيس ڪجهہ دير تائين جسم ۾ ويهي سندن انتظار ڪرڻ لاءِ چيو ۽ پوءِ هو سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح قبض ڪرڻ لاءِ اينڪلسيريا يا نرسنگ هوم ڏانهن هليا ويا.

قربان علي ڪنگلي جو روح دير تائين حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪندو رهيو پر هو وڏيڪ دير تائين قربان علي ڪنگلي جي سڙيل ڳريل جسم ۾ ويهي ايجنٽن جو انتظار ڪري نہ سگهيو قربان علي ڪنگلو بنيادي طرح ذيابيطس جو مريض هو. تنهنڪري طرحين طرحين جي ڦٽ ڦرڙين، ۽ ٻين مرضن سندس جسم کي ڪائي ڪپائي ڇڏيو هو. اهڙي روڳي جسم ۾ قربان علي ڪنگلي جي روح وڏيڪ دير تائين ويهڻ مناسب نہ سمجهيو. تنهنڪري ماٺ ميٺ ۾ جسم مان نڪري پر ۾ بينل پپر جي وڻ تي وڃي وينو ۽ عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪرڻ لڳو.

جنهن وقت قربان علي ڪنگلي جو روح، قربان عليءَ جي جسم مان آزاد ٿي پپر تي وڃي ويٺو تنهن وقت رات جو پويون پهر هيو ۽ سيءَ پنهنجي اوج تي هيو. روح سٺ سالن تائين گرم گرم جسم ۾ رهڻ ڪان پوءِ جڏهن پهريون دفعو جسم مان ٻاهر نڪتو. تڏهن ته سياري جي رات ۾ ڪنبڻ لڳو. ان وقت روح کي جمال ابڙي جو افسانو ”خميسي جو ڪوٽ“ ياد آيو ۽ هن پسگردائيءَ ۾ ڪنهن خميسي لاءِ واجهايو پر ڪيس ڪو به خميسو نظر نه آيو.

قربان علي ڪنگلي جو روح سيءَ ۾ ڪنبڻ لڳو ۽ پنهنجي تڙ تڪڙ تي پڇتائڻ لڳو. ان وقت ڪيس ٿامل ڪرائل جي ڪتاب ”سارٽر رسارٽس“ جو فلسفو سمجهه ۾ آيو ته جسم روحن جو لباس آهن. سوچيائين، جتي سٺ سال قربان علي ڪنگلي جي جسم ۾ گذاري ڇڏيا هئائين، اتي ڪجهه گهڙيون ٻيون به گهاري ڇڏي ها. ۽ جسم ۾ ويهي عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪري ها، ٻاهر نه نڪري ها.

پوءِ اوچتو قربان علي ڪنگلي جي روح کي قربان عليءَ جي مئل جسم ۾ موٽي وڃڻ جو خيال آيو. ان خيال جي پس منظر ۾ محمد رفيع جو اهو گانو هو. جيڪو قربان علي جو روح رمضان ۾ ريڊيو سيلون تان اڪثر ڪري ٻڌندو هو. ان گاني ۾ ستن سالن جي ڇوڪر جو ذڪر هو. جيڪو رمضان شريف ۾ زوريءَ روزو رکي ٿو ۽ مري وڃي ٿو. پوءِ خدا جي فضل سان هڪ فرشتو ڌرتيءَ تي اچي ٿو ۽ مئل ڇوڪر کي جيئاري هليو وڃي ٿو! روح سوچيو جيتوڻيڪ قربان علي بک ۽ بيروزگاريءَ وگهي ڇيچلائي ڇيچلائي مئو هو پر جيئن ته هو رمضان شريف ۾ روزو رکي نه مئو هو ۽ نه ئي ستن سالن جو هيو. تنهنڪري ڪو به آسماني فرشتو ڌرتيءَ تي نه ايندو ۽ قربان علي جي روح کي ٻيهر جسم ۾ داخل ٿيڻ جي واٽ نه ٻڌائيندو.

قربان علي ڪنگلي جي روح مايوس ٿي، جسم ۾ موٽي وڃڻ جو

ارادو رد ڪري ڇڏيو ۽ پپر جي تارين تي ويهي تڏ ۾ تڙڪندي عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪرڻ لڳو.

سڄ ڪني ڪڍي، سڄ جا سونهري ڪرڻا سيءَ ۽ سياري جي سرد تهن کي چيرينندا ڌرتيءَ تائين پهچي ويا. هڪ ٽرام ٽن ٽن ڪندي لنگهي ويئي. بندر روڊ تي آمدرفت شروع ٿي ويئي. پانت پانت جا ماڻهو سعيد منزل وٽان لنگهندا رهيا. پر حضرت عزرائيل جا ايجنٽ موٽي نہ آيا.

ٿوري دير کان پوءِ هڪ نوجوان ڇوڪري (جنهن پنهنجي اڌ عمر وارن ٺاهڻ ۾ گذاري ڇڏي هئي) فٽ پاٿ تي ٻوهاري ڏيندو قربان علي ڪنگلي جي لاش وٽ پهتو. هن قربان عليءَ جي لاش کي راڪيٽ ڪاٽيندڙ موالي سمجهي، لت وهائي ڪڍي. لت کائڻ کان پوءِ بہ قربان عليءَ جو لاش جيئرو نہ ٿيو. انسان ذات جي تاريخ ۾ فقط هڪ اهڙي شخص جو ذڪر آيو آهي، جيڪو هزارين سال اڳ نوڪر سان مئل ماڻهو اٿاري کڙا ڪندو هو. هن جو نالو حضرت عيسيٰ هو. خدا جو پيغمبر هو ۽ ماڻهن کي خدا کان ڊيڄارڻ جي ڪوشش ڪندو هو.

جنهن ڇوڪريءَ قربان عليءَ جي لاش کي لت وهائي ڪڍي هئي، تنهن جو نالو وڪٽر مسيح هو. پر وارن جي دلفريب اسٽائيل سبب وحيد مراد سڏبو هو. هن کي خبر هئي تہ لت جڏهن پاڻيءَ ۾ پسيل ڪاٺ جهڙي جسم کي لڳندي آهي، تڏهن اهو جسم ڪنهن جيئري ماڻهوءَ جو نہ، بلڪ مئل جو هوندو آهي. ان سلسلي ۾ ڪيس ڏهن سالن جو ذاتي، ۽ چوويهن سالن جو خانداني تجربو حاصل هو.

وڪٽر مسيح عرف وحيد مراد ماحول جو جائزو ورتو. ڪو بہ ڌانهنس متوجہ نہ هو. ڪنهن بہ ڪيس قربان علي ڪنگلي جي لاش کي لت هڻندي نہ ڏٺو هو. هن دل ۾ يسوع مسيح جا ٿورا مڃيا. پوءِ ٻوهارو ڪڇ ۾ ڪري واردات تان غائب ٿي ويو. ڪيس خبر هئي، تہ ٿاڻي تي

وچي رپورٽ لکائڻ واري سان ڇا ٿي گذرندو آهي.

قربان عليءَ جو روح پيپر جي تارين تان ڏٺو تہ وڪٽر مسيح عرف وحيد مراد اک ڇنڀ ۾ غائب ٿي ويو.

ٿوري دير کان پوءِ اين جي وي هاءِ اسڪول جا شاگرد اسڪول ويندي سعيد منزل وٽان اچي لنگهيا. منجهائن ڪجهہ ڄڻا قربان عليءَ جي لاش کي بيخبر ديوانو سمجهي رونشي خاطر بيهي رهيا. ۽ تاڙيون وڄائي ڳائڻ لڳا.

”ديوانا، ڙي ديوانا،

پاڪستاني مستانا،

ووٽ وري تون ڏيندين،

ساري جڳ کان بيگانا!“

جڏهن ساري جڳ کان بيگانو پنهنجي جاءِ تان نہ چريو تڏهن اها ڳالهہ عام ٿي ويئي، تہ سعيد منزل وٽ فٽ پاٿ تي ليٽيل شخص جيئرو نہ هو. بلڪ مئل هو.

ٿوري دير ۾ ماڻهن جو وڏو ميڙ فٽ پاٿ تي گڏ ٿي ويو.

قربان علي ڪنگلي جو روح حيرت وچان ماڻهن ڏانهن ڏسڻ لڳو. جيڪي قربان عليءَ جي لاش ڏانهن ڏسي رهيا هئا. اهو منظر ڏسي، روح کي ڏاڍي حيرت ٿي. ڇوجو قربان علي جڏهن جيئرو هو. ڌرتيءَ جي سيني تي هلندو هو ۽ جيئري رهڻ لاءِ وس آهر جدوجهد ڪندو هو. تڏهن ڪو بہ ماڻهو اک کڻي ڏانهس نہ ڏسندو هو. ماڻهن جا آواز ٻڌي، روح حيرت جي چار مان نڪري آيو ۽ ميڙ ۾ بيٺل ماڻهن جون ڳالهيون ٻڌڻ لڳو.

”هن ملڪ ۾ جيستائين سوشلزم نہ ايندو تيستائين ماڻهو فٽ پاٿ تي مرندا رهندا.“

”موت ۽ زندگي الله جي هٿ وس آهي.“

”موت ۽ زندگي الله جي وس آهي، تہ پوءِ خونين کي موت جي سزا ڏيڻ بند ڪريو.“

”پر هيءُ آهي ڪير؟“

”ماڻهو آهي!“

”ٺوڪ نہ هڻ، ياڙيا، ڇتائي ڏسينس، شايد پٺاڻ آهي.“

”هيءُ اهو شخص آهي، جيڪو صدين کان فٽ پاٿ تي مرندو رهندو آهي.“

”بس ڪر افلاطون جا پٽ.“

”مان افلاطون جو پٽ ناهيان، مان پنهنجي پيءُ جو پٽ آهيان.“

”سائين، مان تہ وري بہ اهو ئي چوندس، تہ ملڪ ۾ سوشلزم آڻيو ۽ ماڻهن کي فٽ پاٿ تي مرڻ کان بچايو.“

”تنهنجو دماغ خراب آهي، ڪامريڊ هي ملڪ اسلام جي نالي ۾ ورتو ويو آهي، هتي اسلامي نظام نافذ ٿيندو، اسلام ئي سيني مسئلن جو حل آهي.“

”مڊل ايسٽ ۾ عربن کي هڪ دفعو ڏسڻ کان پوءِ اهڙيون ٻاراڻيون ڳالهيون نہ ڪندين، مولانا.“

”مان تنهنجو خون ڪندس، ڪامريڊ.“

”اڙي اڙيا“ وڙهو نہ. پاڪستان ۾ درحقيقت نہ سوشلزم لاءِ گنجائش آهي، ۽ نہ اسلام لاءِ. هتي اسلامي سوشلزم ايندو ۽ پوءِ ماڻهن جي حالت هڪدم سڌري ويندي.“

قربان علي ڪنگلي جو روح پيپر جي ٽارين تان اڏامي ويو. هو وڏيڪ ڪجھ ٻڌڻ جي پاڻ ۾ همت ساري نہ سگھيو.

وڻ تان اڏامڻ کان پوءِ قربان عليءَ جو روح ڪجھہ دير صدر ۾ ڀٽڪندو رهيو. هن ايلفيءَ تي هڪ سانوريءَ ڪرستان ڇوڪريءَ کي ڏٺو جنهن جون اکيون وڏيون، ۽ باداميءَ وانگر هيون. روح کي ياد آيو

تہ قربان عليءَ جوانيءَ ۾ هڪ اهڙيءَ ئي سانوريءَ ڇوڪريءَ سان محبت ڪئي هئي. پر هوءَ قربان عليءَ سان محبت نہ ڪندي هئي. ان محبت کان پوءِ قربان عليءَ ڪڏهن بہ زندگيءَ ۾ وري محبت نہ ڪئي، هو پاڻ کي مجنونءَ جو سيپ کان وڏو رقيب سمجهندو هو!

روح ڪجهہ دير تائين صدر ۾ ڀٽڪڻ کان پوءِ گارڊن روڊ تي اينڪلسيريا نرسنگ هوم ڏانهن هليو ويو. ڪيس ڊپ هو تہ حضرت عزرائيل جا ايجنٽ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح قبض ڪرڻ کان پوءِ جيڪڏهن سعيد منزل وٽ وڃي پهتا، ۽ قربان علي ڪنگلي جي جسم مان روح کي غائب ڏٺائون، تہ پوءِ هو ڪيس دنيا ۾ ڀٽڪڻ لاءِ ڇڏي، جنت دوزخ جي داروغن ڏانهن هليا ويندا. قربان علي ڪنگلي جي روح نہ ٿي چاهيو تہ اسلام، سوشلزم ۽ اسلامي سوشلزم جي گهاٽي ۾ ڀيڙجندو رهي. تنهنڪري هن گارڊن جو رخ ڪيو ۽ جهٽ پٽ اينڪلسيريا نرسنگ هوم پهچي ويو. اتي جاچ ڪرڻ تي ڪيس خبر پئي، تہ آڪسيجن، ولايتي دوائن ۽ عزرائيل جي ايجنٽن ۾ جنگ جاري هئي. سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح ولايتي دوائن ۽ آڪسيجن جي آڌار تي حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جو زبردست مقابلو ڪري رهيو هو ۽ جسم جو قلعو ڇڏڻ کان نابري واري بيٺو هو.

قربان علي ڪنگلي جو روح اينڪلسيريا نرسنگ هوم جي ٻاهران، لوهي در وٽ بيهي رهيو ۽ حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جو انتظار ڪرڻ لڳو.

انتظار جون گهڙيون ڪاٽيندي، قربان علي ڪنگلي جي روح جنت۔ دوزخ جي داروغن واري سيٽلمينٽ آفيس جي باري ۾ سوچيو. ڪيس پڪ هئي تہ دير يا سوير، قربان علي ڪنگلي جي روح کي جنت ۾ داخل ٿيڻ جي اجازت ملي ويندي. روح جيڪو قربان عليءَ جي

ذيابيطس واري جسم ۾ رهيو هو. سو جنت جي مٺين شين، جهڙوڪ: ماکيءَ ۽ کير جي ندين، کارڪن ۽ انگورن جو تصور ڪري سخت پريشان ٿيو.

روح سوچيو مساوات جي لحاظ کان جنت ۾ پڪوڙا، شامي ڪباب، چٽڻيءَ وارا ڇولا، چڪن تڪا، ڪوفتا، برياني وغيره به ملڻ گهرجن..!

روح جڏهن قربان علي ڪنگلي جي جسم ۾ هوندو هو. تڏهن قربان علي وڏي شوق سان پڪوڙا کائيندو هو. تنهنڪري پڪوڙن جي خوشبوءِ هو جسم مان نڪرڻ کان پوءِ به وساري نه سگهيو.

روح پڪوڙن لاءِ واجهايو.

نرسنگ هوم جي سامهون، رينو سئنيما وٽ هڪ پڪوڙائي گاڏي تي پڪوڙا تري رهيو هو. قربان علي ڪنگلي جو روح پڪوڙن جي ٿالهه وٽ وڃي بيٺو جيئن ته جسم جي لباس کان آزاد هو. تنهنڪري ڪنهن کي به نظر نه پئي آيو. هن ٿالهه مان ڪجهه پڪوڙا کڻي، اخباري ڪاغذ جي ٽڪر ۾ ويڙهي ڇڏيا. ۽ پڙو کڻي موٽي وڃي اينڪلسيريا نرسنگ هوم جي لوهي در وٽ بيٺو.

ان وچ ۾ حضرت عزرائيل جي ايجنٽن، ۽ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي روح جي پاڻ ۾ هلندڙ ڇڪتاڻ ختم ٿي، ۽ سيٺ صاحب جو روح ايجنٽن آڏو پيش پيو.

سيٺ صاحب ڇهه مسجدون ٺهرايون هيون، ۽ ست حج ڪيا هئا. تنهنڪري حضرت عزرائيل جا ايجنٽ ڪانئس ڏاڍا متاثر هئا. ۽ سندس روح کي ڏاڍي عزت سان وٺي اسپتال مان ٻاهر نڪتا.

عزرائيل جي ايجنٽن کي اهو ڏسي حيرت ٿي ته قربان علي ڪنگلي جو روح فٽ پاٿ تي سندن انتظار ڪري رهيو هو. هن کين سموري ماجرا ڏاڍي دردناڪ پيرائي ۾ بيان ڪري ٻڌائي، ته ڪيئن هو

تڪڙ ڪري جسم مان ٻاهر نڪتو هو ۽ پوءِ پيپر تي وچي ويٺو هو ۽ پوءِ اسلامي سوشلزم جون ڳالهيون پڙهي، اتان وٺي پڳو هو. سيٺ صاحب جي روح ڏاڍي عجب وچان پنهنجي ساءِ چيو "تہ ڇا فٽ پاٿ تي بہ ماڻهو مري ويندا آهن؟"

"ها، سيٺ صاحب جا روح." قربان علي ڪنگلي جي روح ورائيو. "اهڙن انسانن جا روح حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جي مدد کان سواءِ جسم ڇڏي ڏيندا آهن."

سيٺ صاحب جي روح چيو "هو ولايتي دوائون ۽ آڪسيجن استعمال نہ ڪندا آهن ڇا؟"

"اسلامي سوشلزم جون ڳالهيون نہ ڪر، سيٺ صاحب جا روح." قربان علي ڪنگلي جي روح حضرت عزرائيل جي ايجنٽن کي چيو "هلو ڇو نہ ٿا؟"

حضرت عزرائيل جا ايجنٽ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا ۽ قربان علي ڪنگلي جي روحن کي وٺي ستين آسمان ڏانهن روانا ٿيا.

حضرت عزرائيل جا ايجنٽ قربان علي ڪنگلي ۽ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي روحن کي وٺي جڏهن ڌرتيءَ کان ڌار ٿيا، تڏهن پرواز جي پهرين دور ۾ ٻئي روح خاموش رهيا. قربان علي ڪنگلي جو روح ان ڪري خاموش هو جو هن پنهنجو جسم سعيد منزل جي پرسان فٽ پاٿ تي ڇڏيو هو. هو سوچي رهيو هو تہ قربان عليءَ جو جسم منجهند تائين فٽ پاٿ تي پيو هوندو. سندس ڪنڌ لڙيل ۽ وات کليل هوندو. جنهن ۾ بي انداز مکيون وينيون هونديون. پيٽ سُڄي ويو هوندس، ۽ ٽنگون ٻانهون اڪڙجي، سيٽجي ويون هوندس. ڪو بہ سندس پرسان بيهي ارمان ڪرڻ وارو نہ هوندو ۽ سرد آهہ ڀرڻ وارو نہ هوندو. جنهن سانوري ڇوڪريءَ سان قربان عليءَ

جوانيءَ ۾ هڪ دفعي بيپناھ محبت ڪئي هئي، سا اتفاق سان جيڪڏهن اتان اچي لنگهندي تہ هوءَ قربان عليءَ کي سڃاڻي نہ سگهندي، قربان علي ڪنگلي جو روح اهو سوچي اداس ٿي ويو. تہ ٻئي ڏينهن جڏهن ميونسپلٽي وارا قربان علي جي جسم کي لاوارث لاش سمجهي ڪنهن قبرستان ۾ دفن ڪري ڇڏيندا. تڏهن سندس آلي قبر تي نازبوءَ رکڻ وارو ڪو بہ نہ هوندو. سندس قبر تي اگر بتي ٻارڻ وارو ڪو بہ نہ هوندو. پوءِ جڏهن سانجهيءَ جا پاڇا قبرستان تي لهندا، تڏهن قبر جي پرسان ويهي، سڏڪن کي روڪي روڪي روئڻ وارو ڪو بہ نہ هوندو.

قربان علي ڪنگلي جي روح حضرت عزرائيل جي ايجنٽن کان پڇيو "جڏهن مجنون مري ويو هو تڏهن ليليٰ اُتي آئي اگر بتيون ٻاري رهي هئي."

اها ڳالهہ ٻڌڻ کان پوءِ قربان علي ڪنگلي جو روح وڌيڪ اداس ٿي ويو. هو پيهر خاموشيءَ ۾ غرق ٿي ويو.

سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح بہ ڏرتي ڇڏڻ کان پوءِ خاموش رهيو. هو سوچي رهيو هو تہ سندس جسم، جنهن کي هن اينڪلسيريا نرسنگ هوم ۾ ڇڏيو هو سو ڪجهہ دير کان پوءِ ڪنهن ايمبولنس ۾ ڪچي ڊفينس هائوسنگ سوسائٽيءَ واري سندس رهائشگاهہ "سيونٿ هيون" ۾ پهچايو ويندو. سندس چارئي جوان پٽ، جن کي پنهنجو ڏيهي ۽ پرڏيهي واپار ۽ ڪاروبار آهي، سي سڀ پنهنجيون ڪاريون شيروانيون پائي غمگين نظر اچڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هوندا. سيٺ صاحب جي روح سوچيو. ٻئي ڏينهن سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي مرڻ جي خبر سندس فوٽو سميت اخبارن ۾ شايع ٿيندي ۽ پوءِ سموري ملڪ جون سموريون واپاري منڊيون، انجمنون، ۽ جماعتون سندس غم ۾ اخباري بيان جاري

ڪنديون ۽ سندس خدمتن جو اعتراف ڪنديون. وڏا وڏا سياستدان سندس قبر تي گلن جي چادر چاڙهڻ ۽ فاتح پڙهڻ ايندا. اهڙي طرح سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح سوچيندو رهيو ۽ سفر ڪندو رهيو.

ٽئين آسمان کان چوٿين آسمان ڏانهن ويندي حضرت عزرائيل جي هڪ ايجنٽ قربان علي ڪنگلي جي روح وٽ پڪوڙن جو پڙو ڏسي ورتو.

هن حيرت وچان روح کان پڇيو "پڙي ۾ ڇا کنيو اٿئي؟"

"پڪوڙا."

"پڪوڙا؟"

"ها."

"ڇا ڪندين پڪوڙا؟"

"پاڻ سان جنت ۾ کڻي ويندس."

"عجيب بيوقوف روح آهين!" عزرائيل جي ايجنٽ چيو "ڇريا جنت ۾ ماکي ۽ کير جون نديون، کارڪن جا انبار ۽ انگورن جا ڇڳا ئي ڇڳا نظر ايندا آهن. اتي پڪوڙا کائيندي شرم نه ايندءِ؟"

قربان علي ڪنگلي جي روح چيو" اسين نندڍي ڪنڌ جا ماڻهو منڊي، پاوا، اوجهري ۽ دال تي هريل آهيون."

هڪدم سيٺ صاحب جي روح اعتراض ڪيو هن چيو" اسين به نه نندڍي ڪنڌ جا آهيون. اسين چڪن تڪا، مرغ مسلم، ڪوفتا، برياني ۽ پڊنگ وغيره پسند ڪندا آهيون."

"توهين زمين تي رهندي به جنت ۾ ۽ مرڻ کان پوءِ جنت ۾! پر مان پنهنجي ڳالهه پيو ڪريان" قربان علي ڪنگلي جي روح پوءِ حضرت عزرائيل جي ايجنٽ کي مخاطب ٿيندي چيو "مان سٺ سالن تائين ذيابيطس واري جسم ۾ رهيو آهيان. مون کي جنت جي

شين جهڙوڪ: انگور، ڪارڪن ۽ ماکيءَ کائڻ کان پرهيز آهي.“

”وڏو ڪو بدنصيب آهين!“ سيٺ جي روح چيو.“ زمين تي ڪير، ڪارڪن، ۽ ماکيءَ کان محروم رهين ۽ جسم ڇڏي آسمان ڏانهن هلندي بہ انهن شين واپرائڻ کان نابري وارين ٿو اوهه. تون بدنصيب آهين!“

روح جي بحث تي عزرائيل جي ٻين ايجنٽن جو ڌيان ڇڪجي ويو. جنهن ايجنٽ روح سان بحث شروع ڪيو هو تنهن پنهنجين ساٿين کي چيو ”هيءُ بيوقوف روح پاڻ سان پڪوڙن جو پڙو کڻي پيو هلي.“

”پڪوڙن جو پڙو!“ حضرت عزرائيل جي وڏي ايجنٽ قربان علي ڪنگلي جي روح کي ڇڙٻ ڪيندي چيو. ”اڙي بيوقوف، توکي خبر هئڻ گهرجي تہ جسم ڇڏڻ کان پوءِ ڪنهن بہ روح کي پاڻ سان زمين جي ڪا بہ شيءِ ساڻ ڪري آسمان ڏانهن سفر ڪرڻ جي اجازت نہ ملندي آهي. ڦٽا ڪر اهي پڪوڙا!“

قربان علي ڪنگلي جي روح وراڻيو ”مان پاڻ سان زمين جو هڪ ٻيو تحفو بہ کڻي پيو هلان. اهو تحفو فقط اسان جهڙن جي حصي ۾ ايندو آهي. اسين جيڪي ڏتڙيل جسمن جي پوشاڪ ۾ رهندا آهيون.“

”جلدي ٻڌاءِ“ عزرائيل جي وڏي ايجنٽ قربان علي ڪنگلي جي روح کان پڇيو ”جلدي ٻڌاءِ تہ زمين جو اهو ڪهڙو تحفو آهي، جيڪو تون پاڻ سان آسمانن ڏانهن کنيو پيو هلين.“

”ان تحفي جو نالو آهي، غم.“ قربان علي ڪنگلي جي روح چيو. ”مان پاڻ سان غمن جا انبار کڻي ستين آسمان جي سفر تي هلي رهيو آهيان.“

”ورهيہ ٿيا جو اسان افلاطون جو روح قبض ڪيو هو. تون پاڻ کي

افلاطون جو روح سمجهڻ جي بيوقوفي نہ ڪر.“ وڏي ايجنٽ چيو
”هڪدم پڪوڙا ڦٽا ڪر.“

قربان عليءَ جي روح حيرت وچان پڪوڙن جي پڙي ڏانهن نهاريو.

”ڏسين ڇا پيو.“ ايجنٽن جي سردار چيو. ”اڇلاءِ.“ قربان عليءَ جي روح پڙي مان پڪوڙا ڪڍي ڏرتيءَ ڏانهن اڇلايا.

”اهو ڪاغذ بہ اڇلاءِ.“ وڏي ايجنٽ چيو.

”هي ڪاغذ، اخبار جو ٽڪر آهي، منجهس خبرون ڇاپيل آهن.“ روح عرض ڪيو ”هيءُ ڪاغذ پڙهڻ لاءِ آهي، ڪاٽڻ لاءِ ناهي، تنهنڪري اميد اٿم تہ توکي ۽ تنهنجين ساٿين کي ڪو اعتراض نہ ٿيندو.“

”ٺيڪ آهي.“ عزرائيل جي خاص ايجنٽ وراڻيو. ”تون ڇهين آسمان تائين اخبار جي ٽڪر تان خبرون پڙهندو هل، ستين آسمان تي پهچڻ شرط اهو ڪاغذ ڦٽو ڪري ڇڏجانءِ.“

”او-ڪي باس.“ قربان علي ڪنگلي جي روح جواب ڏنو ۽ ڏاڍي شوق وچان اخبار پڙهڻ لڳا، جيڪا پڪوڙن جي تيل سان سٽيي ٿي ويئي هئي.

قربان علي ڪنگلي جو روح ڦاٽل اخبار جو سٽيو ٽڪر پڙهندو رهيو ۽ حضرت عزرائيل جي ايجنٽن جي نظرداري ۾ سفر ڪندو رهيو.

ڪجھہ دير کان پوءِ، سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي روح قربان علي ڪنگلي جي روح کان پڇيو ”اخبار ۾ اسٽاڪ ايڪسچينج جي ڪا خبر ڇار آهي ڇا؟“

”نہ.“ ڪنگلي جي روح وراڻيو ۽ اخبار پڙهندو رهيو.

”مان سمجهان ٿو تو سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي

موت کان پوءِ شيئرس بازار ۾ وڏو لوڏو ايندو.“ سيٺ صاحب جي روح پڇيو ”آهي ڪا شيئر جي خبر چار؟“

”جسم ڇڏڻ کان پوءِ بہ پئسي جو چڪر نہ ڇڏيو اٿئي!“

”مايا انسان جي مرڻ کان اڳ بہ اهم آهي ۽ مرڻ کان پوءِ بہ.“

”پليل آهين سيٺ صاحب جا روح، تنهنجي عقل تي مايا جي چربي چڙهي ويئي آهي.“

”ڳالهہ ٻڌ، قربان علي ڪنگلي جا روح.“ سيٺ صاحب جي روح چيو ”سياڻي اخبارن ۾ بہ خبرون ڇپبيون. هڪ خبر ان جسم جي باري ۾ هوندي، جنهن ۾ مان رهندو هوس. ٻي خبر ان جسم جي باري ۾ هوندي جنهن ۾ تون رهندو هئين. مون واري ڇڏيل جسم جي باري ۾ لکيل هوندو تہ ملڪ جو نامور سخي، ڪاروبار جو ڌڻي، ڪارخانن ۽ بئنڪن جو مالڪ الحاج سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا ڪالهہ دارالفنا مان ڪوچ ڪري دارالبقا روانو ٿي ويو. انا لله وانا اليہ راجعون ۽ تو واري ڇڏيل جسم جي باري ۾ اخبارن جي ڪنڊ پاسي ۾ لکيل هوندو تہ ڪالهہ سعيد منزل جي پرسان فٽ پاٿ تي ڪو نامعلوم شخص مئل پيو هو. بس ان کان وڌيڪ هڪ اکر بہ نہ هوندو.“

قربان علي ڪنگلي جي روح کي سيٺ صاحب جي روح جي ڳالهہ مناسب ۽ معقول محسوس ٿي.

سيٺ صاحب جي روح ڪيس وڌيڪ متاثر ڪرڻ لاءِ، دولت جي اهميت جتائڻ لاءِ چيو ”سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا پنهنجي مرضي مطابق نالي جي آڌار تي ملڪ جي اقتصادي ۽ معاشي ماحول کي هيٺ مٿي ڪري سگهندو هو بنا روڪ ٽوڪ جي گيهہ، ڪنڊ، ڇانور ۽ ٻيو سامان سمگل ڪرائي سگهندو هو پر سيٺ قربان علي بہ چار يتيم خانا، خيراتي اسپتالون ۽ فلاحي ادارا بہ هلائيندو هو. عاليشان قسم جون ڇهہ مسجدون نهرايون هئائين. ست حج ڪيا

هٿائين. دنيا آخرت تي قبضو الحاج سيٺ قربان علي فقط دولت جي آڌار تي ڪيو هو...“

”تہ پوءِ اخبار ۾ انعام جي هيءَ خبر پڙهي توکي ضرور خوشي ٿيندي. سيٺ قربان عليءَ جا روح.“

”انعام؟“

”ها. انعام.“

”رقم ڪيتري آهي؟“

”فقط پنج هزار.“

”ڪوڙ آهي.“ سيٺ صاحب جي روح چيو.

”انعام جي باري ۾ مفصل احوال ٻڌاءِ.“

”پوليس ڪاتي طرفان اخبار ۾ هڪ نوجوان جي تصوير ڇاپي اٿائون. جيڪو پوليس جي قبضي مان ڀڄي ويو آهي، قربان علي ڪنگلي جي روح ڀڄي ويل نوجوان جي تصوير سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي روح کي ڏيکاريندي چيو ”هن ڀڄل نوجوان کي گرفتار ڪرائيندڙ کي پنج هزار روپيا انعام ڏنو ويندو.“

سيٺ قربان عليءَ جي روح ڏاڍي غور سان. ڇتائي اخبار جي سٽيي تڪر تي ڇاپيل تصوير ڏانهن ڏٺو. پوءِ قربان علي ڪنگلي جي روح کي چيائين. ”اسين هن نوجوان کي گرفتار ڪرائي سگهون ٿا.“

”سو ڪيئن؟“ ڪنگلي جي روح پڇيو.

”اسين روح آهيون. اسان کي ڪو بہ ڏسي نہ سگهندو.“ سيٺ صاحب جي روح چيو ”اسين ڌرتيءَ تي هر ڪا ڪنڊ ڪڙڇ ڳولي ڦولي. ڀڄل نوجوان کي گرفتار ڪري پوليس جي حوالي ڪنداسين. ۽ انعام حاصل ڪنداسين.“

ڪنگلي جي روح پڇيو ”پر اسين انعام جي رقم ڪيڏانهن ڪنداسين؟“

”تون تہ آهين هڪ لاوارث جسم مان نڪتل روح.“ سيٺ جي روح چيو ”پر مان وڏي آل اولاد واري خانداني سيٺ جي جسم مان نڪتل روح آهيان. مان انعام جي رقم سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي پٽن کي ڏيئي ڇڏيندس.“

”نيڪ آهي.“ ڪنگلي جي روح چيو ”ان نيڪ ڪم ۾ مان تنهنجي مدد ڪندس، هاڻي زمين ڏانهن واپس موٽڻ جو بندوبست ڪر.“

سيٺ صاحب جي روح گهڙي ڪن سوچڻ کان پوءِ حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ کي چيو ”مان سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي جسم مان نڪتل روح آهيان نہ.“

برابر.“ حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ وراڻيو.

”سيٺ هميشہ نيڪيءَ جا ڪم ڪندو هو.“

”برابر.“

”سڀ ڪم منهنجي مدد سان ڪندو هو؟“

”برابر.“

”مان هينئر بہ نيڪ ڪم ڪرڻ چاهيان ٿو. سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي نالي ۾.“

”ڪهڙو ڪم.“

”انعام جي رقم هٿ ڪري سيٺ جي پٽن کي ڏيئي ڇڏيندس، هو بہ پيءُ وانگر اها رقم ڪنهن نيڪ ڪم ۾ لڳائي ڇڏيندا.“

حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ سيٺ صاحب جي روح کان پڇيو ”آسمان تي وري ڇا جو انعام؟“

”انعام زمين تي ملڻو آهي.“ سيٺ جي روح وراڻيو تنهن ڪري اسان کي ڪجهہ دير لاءِ زمين ڏانهن موٽي هلڻو پوندو.“

”زمين ڏانهن موٽي هلڻ وڏي ڳالهہ ناهي.“ اسين اجا سفر

۾ آهيون.“ حضرت عزرائيل جي ايجنٽ پڇيو ”پر جيستائين انعام جي پڪ نہ ٿيندي، ڏرتيءَ ڏانهن موٽ نہ ڪائينداسين.“

”انعام جي پڪ آهي.“ سيٺ صاحب جي روح چيو ”هڪ نوجوان پوليس جي قبضي مان ڀڄي ويو آهي. پوليس ڪاتي سندس تصوير اخبار ۾ شايع ڪرائي آهي. سندس گرفتاريءَ تي پنج هزار رپيا انعام رکيو اٿائون.“

حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ پنهنجن ساٿين کي چيو ”ساٿيو ڦيرو ڪائي ڏرتيءَ ڏانهن موٽ ڪائو.“

ننڍن ايجنٽن حضرت عزرائيل جي وڏي ايجنٽ جي حڪم جي بجا آوري ڪندي آسمانن کان منهن موڙي، ڏرتي ڏانهن رُخ ڪيو.

واٽ تي حضرت عزرائيل جي وڏي ايجنٽ سيٺ صاحب جي روح کان پڇيو ”ڀڳل نوجوان جي تصوير ڪهڙي اخبار ۾ ڏني اٿئي؟“

”پڪوڙن واري اخبار ۾“ سيٺ صاحب جي روح وراڻيو.

”مون کي ڏيکار.“ حضرت عزرائيل جي ايجنٽ چيو ”مان بہ ان نوجوان کي گرفتار ڪرائڻ ۾ اوهان جي ڀرپور مدد ڪندس.“

سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جي روح هڪدم قربان علي ڪنگليءَ جي روح کان ڦاٿل اخبار جو سڙيو ٽڪر وٺي حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ حوالي ڪيو.

حضرت عزرائيل جو خاص ايجنٽ ڪجهہ دير تائين اخبار ۾ شايع ٿيل نوجوان جي تصوير ڏانهن ڏسندو رهيو. جنهن جي هيٺان لکيل هو تہ اهو نوجوان پوليس جي قبضي مان ڀڄي ويو آهي، ۽ سندس گرفتاريءَ تي پنج هزار رپين جو انعام رکيل آهي

تصوير کي جاچي ڏسڻ کان پوءِ حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ پنهنجن ساٿين کي حڪم ڏيندي چيو ”ساٿيو ڦيرو ڪائو آسمان ڏانهن موٽ ڪائو. ڏرتيءَ کي پٺ ڏيو واپس هلو.“

حضرت عزرائيل جي ايجنٽن پنهنجي سردار جي حڪم جي بجا آوري ڪندي ڏرتيءَ کان منهن موڙيو ۽ پيهر آسمان ڏانهن رخ ڪيو.

سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح ڏاڍو حيران ٿيو. ڪانئس ذري گهٽ چرڪ نڪري ويو. حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ کان پڇيائين، "ڪهڙي سبب ڪري حڪم بدلايو اٿئي ۽ نوجوان کي گرفتار ڪرائڻ جو نيڪ خيال ڇڏيو اٿئي؟"

حضرت عزرائيل جي ايجنٽ وراڻيو "ڪو بہ بني بشر، روح يا فرشتو ان تصوير واري نوجوان کي گرفتار ڪرائي نہ سگهندو."

سيٺ صاحب جي روح حيرت وچان پڇيو "ڇو؟"

حضرت عزرائيل جي خاص ايجنٽ جواب ڏنو "ڪجهہ عرصو اڳ اسان هڪ پوليس ٿاڻي ۾ لاڪپ ۾ ان نوجوان جي چيريل، چچريل ۽ عذابن ڪاڙل جسم مان سندس روح قبض ڪيو هو."

اها ڳالهہ ٻڌڻ کان پوءِ سيٺ قربان علي شعبان علي توپ والا جو روح مايوسين جي اوڙاهہ ۾ غرق ٿي ويو ۽ خاموشيءَ سان آسمان جو سفر ڪندو رهيو.

قربان علي ڪنگلي جو روح، حضرت عزرائيل جي وڏي ايجنٽ جي ڳالهہ ٻڌڻ کان پوءِ سوچيندو رهيو تہ هو جنت ۾ ڪا بہ مني شيءِ، جهڙوڪ: ماکي، کارڪ ۽ انگور نہ واپرائيندو ۽ ڪنهن سانوري حور سان محبت ڪندو ۽ ڌرتيءَ جي درد کي وسارڻ جي ڪوشش ڪندو.

***

هڪ دل جي اڪيلائي

ڪيفي گرانڊ جي در ۾ نرگس منهنجي سامهون اچي، مونکي ٻاهر نڪرندو ڏسي، در وٽان هٽي ويئي، ڪجهه پرپرو ٿي بيٺي.

مان گرانڊ مان ٻاهر نڪري رهيوهوس، هوءَ اندر اچي رهي هئي. سالن کانپوءِ کيس ڏٺم ته اک ڇنڀي نه سگهيم. ڪليل طاق جي هئنڊل ۾ مُٺ مضبوط ٿي ويئي. جيڪو ساهه سيني ۾ لهي ويو هو ڪجهه دير لاءِ اندر رهجي ويو جنهن نگاهه سان کيس ڏٺم، گهڙيءَ ۾ ڇاتم ۽ سڃاتم، سا نگاهه سندس چهري تي رهجي ويئي. اڳ ائين نه ٿيانيو هوم، ته ڇهن سالن کان پوءِ جڏهن پٽڪندو گرانڊ ۾ ايندس، ۽ گذريل لمحن کي سڏيندس، زخمن کي کوليندس، تڏهن هوءَ اوچتو ئي اوچتو زندگيءَ جي ڪوهيڙي مان نڪري منهنجي آڏو اچي بيهندي، اندر

اڪيلي ڪنڊ ۾ چانهه جي سپ پريندي به اهو ئي سوچيو هئم، تہ تمنائون جيڪڏهن مون جهڙي مفلس جي ميراث هجن ها تہ اڄ جيڪر اداسين کان گهبرائجي نرگس جي هٿن ۾ منهن لڪائي زندهہ رهڻ جي عذاب کي سهي وڃان ها. پر پوءِ پاڻ کي سمجهايو هوم، تہ اسان برف جا تاج محل اڏيندا آهيون. ڪاغذ جا گل جهول ۾ جهلي بهارن جو انتظار ڪندا آهيون. دل زخمن کان چور هوندي آهي، پر تڏهن بہ چپن تي مرڪ آڻيندا آهيون. پاڻ کي سمجهائيندا آهيون، تہ محبت نہ ڪريو ڊرتي ڪيڙيو عاشق تہ مجنون هو اسين سپ سڏڙيا آهيون!

نرگس پريرو ويٺي هئي. آڱر تي چابين جي زنجيري ويڙهي رهي هئي. ڪيس فيروزي ساڙهي پاتل هئي، جنهن مان گج لڳل بلائوز جا ڪاوا تجلي ڏيئي رهيا هئا. منهن تي ڳوڙهو ميڪ اپ ڪيو هئائين. روج جو رنگ فيس پائوڊر مان ظاهر ٿي رهيو هوس. اکين تي ويڪري فريم واري ڪاري بيچ ڪومبر عينڪ هئس. وارن ڻاهڻ جو نمونو نہ بدليو هئائين. وار اڳ وانگر ڪلهن وٽان ڦرندا. اڳيان اچي بيٺا هئس. سندس چهرو وارن جي دائري ۾ اڳ جهڙو ئي ڪشش ڪندڙ هو. هوءَ منهن ۾ نہ بدلي هئي، رڳو بدن ۾ ڪجهہ ڪجهہ پرجي ويئي هئي.

گهڻو اڳ، نرگس جڏهن منهنجي پيار کي ڪنهن پار جو ضد سمجهيو هو ۽ چيو هو ”چريا مان تنهنجي لائق نہ آهيان.“ تڏهن ڪانئس ورائي پڇيو هوم ”اهو بہ ڪو آرڊيننس آهي ڇا؟“

”مان سچ پچ تہ تنهنجي لائق نہ آهيان.“ هن گنڀير ٿيندي چيو هو.

۽ مون کيس پاڻهن کان جهلي سمجهايو هو ”مان ڪنهن ديسي ناول جو هيرو نہ آهيان، ۽ نہ ئي تون هيروئن آهين. مان توکي چاهيان

تي مون کي تنهنجي گهرج آهي.“

هن منهنجي چريائيءَ تي، اڻ ميي پيار تي کلي ڏنو هو. مون کي سرچائيندي چيو هئائين، ”مان توسان ڳالهين ۾ تہ پڄي نہ سگهنديس، پر ايترو سو چاڻان ٿي تہ. تون هڪ نہ هڪ ڏينهن وڏو ماڻهو ٿيندين، ملڪ ۾ نالو ڪيندين. ان وقت منهنجو وجود تنهنجي ناموس ۾ چيٽ وانگر چڀندو.“

وراڻيو هوم، ”مان سڀ ڪجهہ ٿي سگهندس پر چور ۽ وڏو ماڻهو ٿي نہ سگهندس.“

ان وقت هن ٺهڪ ڏنو هو. منهنجي ڳالهہ تي اعتبار نہ ڪيو هئائين.

گذريل ڇهن سالن ۾ مان سڀ ڪجهہ ٿي سگهيو آهيان، پر چور ۽ وڏو ماڻهو ٿي نہ سگهيو آهيان. مان انهن هزارين لکين انسانن مان هڪ آهيان، جيڪي آفيس ۾ ڪم ڪندي موڳا مٽر ٿي ويندا آهن ۽ حالتن جي گهاڻي ۾ پنهنجو وجود برقرار رکڻ لاءِ رات ڏينهن جدوجهد ڪندا آهن. اسين اخبارن ۾ ملڪ جي خوشحاليءَ جون خبرون پڙهندا آهيون ۽ خوش ٿيندا آهيون.

ان ڏينهن نرگس کي پنهنجي آڏو ڏسي جڻ ڏيل ڏري پيو. دل چاهيو تہ چوانس تہ منهنجو قد راوڻ کان ڊگهو ٿي ويو آهي. پر جيڪي چوڻ چاهيم، چئي نہ سگهيم. ازل کان خاموش دل سيني جي مقبري ۾ ابابيل وانگر پرڙا هڻي هڻي ساڻي ٿي پيئي. اها گهڙي ٻڙڇي ٻڻجي هنياءَ ۾ چيڀڻ لڳي. جڏهن پوءِون دفعو نرگس مون کان ڌار ٿي هئي، تڏهن دل اداس هئي. ڪائنات جي ڪنڊ ڪنڊ اداس هئي. ان دفعي پڪ ٿي ويئي هيم تہ هوءَ قيامت تائين منهنجي ٿي نہ سگهندي. مان سندس ضد کان محبت جي ڪيپ ڪٽي نہ سگهندس، ۽ منهنجو پيار سندس اخلاقي قدرن آڏو مات ٿي ويندو. اها رات اماس جي رات هئي.

نرگس ۾ مان سيبريز ريسٽورينٽ جي پڌر مان اٿي، ٻاهر واريءَ جي ڍڙن تي اچي بيٺا هئاسين. پريان سمنڊ ڪنهن ازلي عذاب کان ڦٿڪي رهيو هو. مون پنهنجون آڱريون نرگس جي آڱرين ۾ جڪڙي ڇڏيون هيون ۽ منهن ورائي سندس اکين ۾ نهاريو هوم. پريان ايندڙ ٽيوب لائيٽ جي ميرانجهريءَ روشنيءَ ۾ ڏٺو هوم ته سندس اکين جي ڪنورن ۾ لڙڪ تري رهيا هئا. هيٺيون چپ ڪنبي رهيو هوس. ڪاڏيءَ ۾ ڪپ پئجي ويو هوس. تڏهن ڪيس چيو هوم: ”اڄ کان پوءِ مان ڪڏهن به توسان ملڻ جي ڪوشش نه ڪندس نرگس، ڪڏهن به ملڻ جي ڪوشش نه ڪندس. اڄ کان پوءِ مان وڇوڙي جي علامت ٿي جيئندس، جڏهن به جڳ ۾ جدائي جو ذڪر ٿيندو، تڏهن مون کي ياد ڪيو ويندو.“

هوءَ وياڪل ٿي ويئي هئي. منهنجن آڱرين ۾ جڪڙيل سندس آڱريون نرم برف ٿي ويون هيون. تڏهن سڏڪن کي جهلي جهلي چيو هوم، ”اڄ جڏهن چاهيندي به مان توکي پنهنجو ڪري نه سگهيو آهيان، تڏهن سمجهان ٿو ڄڻ نصيب جي ٿالهه مان اياڳ جو وڏو حصو پنهنجي لاءِ ڪٽي ورتو اٿم.“

الاءِ ڪيئن، ٿٿل ڦٿل لفظن ۾ گهٽيل گهٽيل لهجي ۾ چيو هئائين، ”تنهنجي ايڏي محبت وقتي آهي چريا، تنهنجي آڏو آهيان، چاهين ٿو پري ٿيندس، وساري ڇڏيندين.“

هن چوڻ خاطر چئي ڇڏيو هو پري ٿيندس ته وساري ڇڏيندين: پر جيڪي چيو هئائين، تنهن جو مطلب نه سمجهو هئائين.

مان ڪيس وساري نه سگهيو آهيان. روحن جا رشتا وسارڻ سان نه وسرندا آهن. وساري سگهانس ها ته ان ڏينهن ڪيس اکين آڏو ڏسي جيءُ جهرندو نه ٻانيان ها. ٻاڻ جهلي وٺان ها. ماضيءَ کي وقت جو وهنوار سمجهي در وٺان هٿي ويجان ها.

مان نہ هٽيس، در ۾ بيٺو رهيس. هوءَ اندر اچڻ لاءِ آتي ٽيڻ لڳي.
در جي سامهون اچي بيٺي. سندس ڪاريون منيون ۽ گهاٽيون پنبڙيون
واريون اکيون ڪاري عينڪ سان ڍڪيل هيون. مونکان لڪل هيون.
ڪنڌ ڪٽي مون ڏانهن ڏٺائين. تڏهن لپ اسٽڪ لڳل چپ ڏار
ٿي ويس. وڏيل وڪ بيهجي ويس. چاٻين جي زنجير منهنجي نصيب
وانگر سندس هٿ جي ترئيءَ ۾ بند ٿي ويئي. هن هٿ مٿي ڪري،
عينڪ جي ڪمان ۾ آڱريون وجهي، عينڪ اکين ڪان ڏار ڪري
چڙي.
نگاهون مليون تہ ڪجهہ دير لاءِ ڏار ٿي نہ سگهيون. هوءَ لاڳيتو
منهنجين اکين ۾ ڏسندي رهي، پوءِ هن پاڻ سنڀالي ورتو. کليل چپ
بند ڪري، ڳيت ڏيئي عينڪ پرس ۾ رکي چڏيائين. ساڙهيءَ جو
ڪريل پلئہ سنڀالي ورتائين، ڄڻ ڪجهہ نہ ٿيو هو زندگي اتفاقن تي
اڏيل آهي.
هوءَ ڇهن سالن ۾ نہ بدلي هئي. سال بدلجي ويا. وقت بدلجي
ويو دل جي دنيا بدلجي ويئي، هوءَ نہ بدلي هئي. هن جنهن شدت سان
برداشت ڪرڻ سکيو هو تنهن کي قبضي مان نہ ڪڍيو هئائين.
منهنجي سامهون اچي بيٺي، فقط هڪ لفظ چيائين، ”تون!“
مان خاموش رهيس. طاق جي هئنبل مان هٿ نہ ڪڍيم. وٿ نہ
گهٽايم. ٿورو هٽي بيٺس. ڪيس اندر اچڻ لاءِ رستو ڏنم. هوءَ ساڙهي جو
پلئہ سنڀاليندي، ذري گهٽ مون سان لڳندي، اندر هلي آئي. طاق جي
هئنبل مان هٿ ڪڍي ورتم. وٿ بند ٿي ويئي.
چيائين، ”اڃ.“
اندر ۾ اٿيل طوفان کي دٻائيندي، آهستي چيم. ”مون کي
سڃاڻين ٿي نرگس.“
هوءَ ويجهو هلي آئي. سندس ميڪ اپ، پرفيوم ۽ ڪولون جي

خوشبوءِ عذاب وانگر منهنجي روح ۾ داخل ٿي رهي هئي. ٻيهر، سارنگي جي سڏڪي وانگر، ڳيت ڏيئي ساڳيو لفظ ورجايائين، ”اڄ.“

تڏهن چيم، ”وقت جي پيرن ۾ زنجير وجهندا هئاسين اهو وقت گذري ويو نرگس.“

پاڻ سنڀالڻ لاءِ پرس هڪ هٿ مان ڪڍي ٻئي ۾ جهليائين. مون تان نظرون هٽائي ڪيفي جي پردن کي ڏٺائين. پوءِ واچ ۾ وقت ڏسندي گهٽيل آواز ۾، آواز- جيڪو ڇڻ سندس شڪست جو آواز هو، چيائين، ”مون وٽ منهنجا فقط پندرهن منٽ باقي آهن، مون کان منهنجا پندرهن منٽ وني مونکي پنهنجا پندرهن منٽ نه ڏيندين؟“

وراڻيم، ”مون پنهنجي سموري حياتي تنهنجي حياتيءَ سان مٽائڻ چاهي هئي نرگس، تو منهنجي آڇ ٺڪرائي ڇڏي، منهنجي دل ٽوڙي ڇڏيئي، اڄ پندرهن منٽ مٽائي ڇا ڪندين!“

هوٽل نه هجي ها، ويٽر ۽ گراهڪ نه هجن ها، ڪا اڪيلي ڪنڊ هجي ها، هوءَ روئي پوي ها. پنهنجا لڙڪ روڪي نه سگهي ها. هن ساڳي لهجي ۾ چيو ”مان ان لائق آهيان، مون کي تنهنجي حياتيءَ تي ڪو به حق نه هو.“

مان خاموش رهيس.

هُن جا ڇپر جهڪي آيا، چيائين، ”مون کي پنهنجا پندرهن منٽ نه ڏيندين.“

مون نه ڳالهايو.

هوءَ پاڻ تي ضبط ڪري رهي هئي، پر تڏهن به آواز ڪنبي رهيو هوس. التجا ڪيائين، ”اڄ نه.“

ڪيفي جي اپر فلور ڏانهن وڌي وياسين. هوءَ مون سان ڪلهو ڪلهي سان ملائي ڏاڪڻ چڙهڻ لڳي. اڌ ڏاڪڻ ۾ چيائين، ”تون ڪيترو نه بدلجي ويو آهين.“

منهن ورائي ڏانهنس ڏٺم. پڇيم، ”مان بدلجي ويو آهيان!“
”ها.“ چيائين، ”تون بدلجي ويو آهين.“
”مان ساڳيو آهيان.“ وراڻيم، ”فقط سال بدلجي ويا آهن. وقت بدلجي ويو آهي، باقي مان ساڳيو آهيان. منهنجو غم ساڳيو آهي.“
سڏڪي وچڙيل لهجي ۾ چيائين، ”توکي پهرينءَ نظر ۾ ته اصل سڃاڻي ئي نه سگهيس.“
مون توکي ڏسڻ شرط سڃاڻي ورتو هو. چيم، ”تون هميشه مون کي نه سڃاتو آهي.“
چيائين، ”تون بدلجي ويو آهين، تنهنجون ڳالهيون نه بدليون آهن.“
اپر فلور تي پهچي هوءَ ٽوهر جي ڪوندين وٽ ويهي رهي، هڪ ٽيبل کان سواءِ سڀئي خالي هيون.
هن ٽٽل آواز ۾ چيو، ”جنهن ڪنڊ ۾ اسين ويهندا هئاسين اها ڀريل آهي.“
مون ڏاکڻي ڪنڊ ڏانهن ڏٺو. هڪ ڇوڪرو ۽ هڪ ڇوڪري آمهون سامهون ويٺا هئا. سندن ڪتاب ۽ گائون ٽيبل تي رکيل هئا. ڇوڪرو ٻئي ٻانهون ٽيبل تي رکي، ڪجهه اڳتي جهڪي، ٽيبل جي ٻئي پاسي ويٺل ڇوڪريءَ سان ڳالهائي رهيو هو. ڇوڪري آڱر ڳل تي رکي، نگاهون سندس نگاهن سان ملائي، چپن تي مرڪ آڻي، دلچسپيءَ سان سندس ڳالهيون ٻڌي رهي هئي.
نرگس پڇيو، ”ڇا ٿو ڏسين.“
”ٻنهي جي چريائي.“
”چريائي؟“
”ها، چريائي.“ چيم، ”وقت پيار جو دشمن آهي نرگس، وقت جي هڪ هڪ گهڙي محبت جي هڪ هڪ جملي جي تربت آهي. هي

ٻئي نادان آهن. وقت کي محبت جي جملن جو نذرانو ڏيئي رهيا آهن.“
تڏو ساهہ کڻي چيائين، ”اڄ، ڪئڪٽس جي ڪونديـن وٽ ٿـا ويهون.“
هوءَ پرس ۾ چاٻيون ٽيبل تي رکي، ڪرسيءَ تي ويهي رهي، ڇـڻ ٿـڪل هئي، مان سندس سامهون ٽيبل جي ٻئي پاسي ويٺس.
جڏهن ساهہ جائيتو ٿيس، تڏهن چيائين، ”مان ڪڏهن ڪڏهن گرانڊ ۾ ايندي رهندي آهيان.“
”مان ڇهن سالن کان پوءِ اڄ پهريون دفعو آيو آهيـان.“ وراڻـيـم، ”اڄ مون وٽ گرانڊ جي هڪ چانهہ ۽ هڪ پيٽس کائڻ جيـتـرا پـيـسـا هئا. تنهن ڪري هليو آيس.“
نرگس جواب نہ ڏنو. ڪئڪٽس جون ڪنديون ڏسـنـدي رهـي، ڪجهہ دير کان پوءِ چيائين، ”منهنجو نالو جيڪر ڪئڪٽس هـجـي ها.“
”اهو مان آهيان.“ وراڻيم، ”منهنجي حيـاتـيءَ جي هـڪ هـڪ ساعت ٿوهر آهي. منهنجو وجود زهريلو آهي. مان ويرانين ۾ اسـرنـدو آهيان.“
هوءَ هوٽل جي ڇت ۾ روشنين جا ترورا ڏسڻ لڳي، مـون خـالـي ٽيبل ڏانهن نهاريو دل پرجي آئي.
يادگيرين جي وير چڙهي ذهن جي واريءَ ۾ دفن ٿي ويئي.
ويٽر آرڊر وٺڻ آيو.
نرگس پڇيو ”ڇا پيئنديـن.“
”ڪجهہ نہ.“
”ڇو.“
”مان چانهہ پي اٿيو هوس جو در ۾ تون ملي وئين.“
”ڪافي پيئڻ.“

”نہ، تون پيئہ.“

اکيون اداس ٿي ويس، اپاٽڪي ٿي ويئي، چيائين، ”سڪندي سال ٿي ويا آهن، اڄ مون سان ڪافي پيئہ.“

دل ڏونگر هجي ها، ڏري پوي ها، سندس درد کي برداشت نہ ڪري ها.

چيائين، ”منهنجي ننڍي تمنا پوري نہ ڪندين.“

دل چاهيو تہ چوانس، مان تنهنجي هر تمنا پوري ڪريان ها نرگس، هر خواهش پوري ڪريان ها. پر تو منهنجي چاهت کي چريو پائيو مون کي ڇڏي ڏنئہ. مون کان ڏار ٿي، مون کي ازل جي اڄ ڏيئي ڇڏيئہ. اڄ هڪ ننڍڙي تمنا لاءِ التجا ڇو ٿي ڪرين؟ پر جيڪي چوڻ چاهيم، چئي نہ سگهيم. خاموش رهيس.

هن ويٽر کي ڪافي آڻڻ لاءِ چيو. ويٽر آرڊر وٺي هليو ويو. پڇيائين، ”اڄ گهڻن سالن کان پوءِ مليا آهيون.“

”ڇهن سالن کان پوءِ.“

”جڻ ڇهن صدين کان پوءِ مليا آهيون.“ پنبڻيون جهڪي آيس، پتلين تي پاڻيءَ جو تهہ چڙهي ويس.

”مونکي پائنجي ٿو جڻ ڇهن گهڙين کان پوءِ مليا آهيون.“ چيم، ”مان اهو منظر وساري نہ سگهيو آهيان جڏهن تو چيو هو : وڃ، وڃي ڊرامہ ۽ ڪهاڻيون لک ۽ ڪرڪيٽ راند ڪر، منهنجي چڪر ۾ پنهنجو وقت برباد نہ ڪر.“

چيائين، ”تنهنجو حافظو سٺو آهي.“

”هر بدنصيب انسان جو حافظو سٺو هوندو آهي.“ وراڻيم، ”مان هونءَ وساري ڇڏيان ها، پر ان دفعي مون زندگيءَ ۾ پهريون دفعو پوڪن وانگر محبت جو اظهار ڪيو هو ۽ تو ڪلي ٿاري ڇڏيو هو.“

هن نظرون جهڪائي ڇڏيون، جڻ پشيماني لڪائي رهي هئي.

مون ٻئي ٻانهون ٽيبل تي رکي ڇڏيون. ڪجهه اڳتي جهڪي آيس. اندر جا اڌما ڪوري وانگر ڪامڻ لڳا. چيم، "فقط عورتن زندگيءَ ۾ هڪ دفعو محبت ڪرڻ جو نيڪو نہ ڪنيو آهي نرگس. مرد بہ زندگي ۾ فقط هڪ دفعو محبت ڪندو آهي، ۽ پوءِ سڄي عمر ان پيار جي ياد سان دل جي اڪيلائين کي آباد ڪندو آهي."

هوءَ اوچتو اداس ٿي ويئي. وڏين وڏين، ڪارين ڪارين اکين مان ڏک جا پاڇا ليئا پائڻ لڳس. ساڄي هٿ سان کاٻو ڪلهو جهلي هوءَ ٽيبل تي هڪ طرف نمي آئي. کاٻي ٻانهن ٽيبل تي اڇلي ڇڏيائين. اڌ ٻانهن تائين پاتل رنگارنگي ڪنگڻين مان بہ، چار ڪنگڻيون ٽٽي ٽيبل تي پکڙجي ويون. اکيون بند ڪري ڇڏيائين.

"ڇا ٿيو نرگس." بيچين ٿي سندس هٿ پنهنجي هٿ ۾ کڻي ورتم. "ڇا ٿيو نرگس."

"ڪجهہ نہ، ڪجهہ بہ نہ."

"ڪيئن آهين."

"ٺيڪ آهيان." هن پاڻ سنڀالي ورتو. ٽيبل تان ڀڳل ڪنگڻيءَ جو ٽڪر کڻي، آڱرين ۾ ڦيرائيندي چيائين. "تنهنجي ڊرامي جو هڪ جملو دل تي تري آيو آهي."

"ڪهڙو."

ٻڏل آواز ۾ چيائين. "تو لکيو هو... تو لکيو هو..." هوءَ جملو پورو ڪري نہ سگهي، آواز جذبن جي اٿل ۾ لڙهي ويس.

هن پنهنجو هٿ منهنجي هٿ مان ڪڍي ورتو "ايڏو برداشت ڪرڻ انسان جي وس کان ٻاهر آهي. نرگس." چيم. "تون پاڻ تي ظلم ڪري رهي آهين."

"ان لاءِ بہ مون وٽ تنهنجا لفظ آهن."

"مون کي دل کان ڌار ڪري، منهنجن بيجان لفظن کي ڇو ياد

رڪيو اٿئي."

جڻ پڙاڏي ۾ ڳالهايائين، ۽ منهنجي هڪ ڊرامي جو جملو ورجايائين، ظلم جڏهن انتها تي پهچندو آهي، تڏهن منجهائنس پنهنجي پيار جا پڙاڏا اڀرندا آهن. مان دور افق جي هن پار پنهنجي پيار لاءِ واجهائيندي رهنديس، هر آواز کي پنهنجي پيار جو آواز سمجهي پاڻ کي پرچائيندي رهنديس."

آواز ڪنبڻ لڳس، ڳورو ٿي، بند ٿي ويس، خاموش ٿي ويئي.

هن منهنجي هڪ ڊرامي ۾ ڪم ڪيو هو ان ڪانپوءِ، جنهن عرصي ۾ هو منهنجي اکين کان اوجهل ٿي هئي، تنهن عرصي ۾ زندگيءَ جي هزارين ڊرامن ۾ جيئندي مرندي رهي هوندي. پر تڏهن به منهنجا لفظ وساري نه سگهي هئي.

يونيورسٽيءَ جي ڊرامي فيسٽيول ۾ جڏهن يونيورسٽيءَ جي ڪا به ڇوڪري منهنجي ڊرامي ۾ حصو وٺڻ لاءِ راضي نه ٿي هئي، تڏهن اسان جو سوشل سيڪريٽري الاءِ ڪٿان نرگس کي وٺي آيو هو. نرگس جي باري ۾ پهرئين ڏينهن ڪنهن ڇوڪري جو رمارڪ ٻڌو هوم، ته بهادر آباد ۾ رهندي آهي، بلڪل چالو مال آهي.

ٻه ٽي ڏينهن ريهرسل ڪرڻ کان پوءِ هڪڙي ڏينهن نرگس مون کان پڇيو هو" اهڙا اوپرا ۽ دقيانوسي ڊائلاگ ڇو لکيا اٿئي؟"

ان ڏينهن مون پهريون دفعو غور سان سندس منهن ۾ نهاريو هو. وراڻيو هوم" ان ڪري جو مون اڃا محبت نه ڪئي آهي."

"سچ!" هن پڇيو هو.

"ها." چيو هوم "محبت ڪرڻ کان پوءِ انسان، ماڻهو گهٽ ۽ ٻڪر وڌيڪ نظر ايندو."

ڪجهه ڏينهن رکي، هن عجيب سوال پڇيو هو "يونيورسٽيءَ جي ڇوڪرين تنهنجي ڊرامي ۾ ڪم ڪرڻ کان انڪار ڇو ڪيو؟"

ڪيس ٻڌايو هوم ”چوجو مان الوءَ وانگر گنيپير نہ آهيان. ڪنهن بہ فلم اسٽار جهڙو هئندڙسم نہ آهيان ۽ نہ ئي فلمي محبت جي لائق آهيان. مان مجنونءَ جو دشمن آهيان.“

هوءَ کلڻ لڳي هئي.

”اڙي! تون کلي رهي آهين.“ ڪيس سمجهايو هوم: ”اسان جي يونيورسٽيءَ ۾ توکي چپي چپي تي مجنون ۽ وک وک تي ليليٰ نظر ايندي. اسان يونيورسٽيءَ ۾ ان لاءِ ايندا آهيون تہ جيئن هڪ ڊگري حاصل ڪري وڃي نوڪري ڪريون ۽ پيٽ پاليون ۽ شادي ڪري ٻار پيدا ڪريون. عشق اسان جي تعليمي ادارن جي ايڪسترا ڪريڪيولر ايڪٽوٽي آهي.“

هن مون کي چتائي ڏٺو هو ۽ پوءِ چپيو هئائين. حق تي چوڪريون توکان ونئہ ٿيون وڃن.“ ۽ پوءِ جيترا ڏينهن ريهرسل هلندي رهي ،مان نہ چاهيندي بہ ڏانهس ڇڪبو هوس. شروعات ۾ جيڪو لاپرواهيءَ وارو رويو مون سان اختيار ڪيو هئائين، بدلجندو ويس. ريهرسل کان اڳ ۽ پوءِ جڏهن آرٽس آڊيٽوريم جي گرين روم ۾ اچي ويهندا هئاسين، تڏهن پهرن جا پهر گذري ويندا هئا. ڳالهيون نہ کٽنديون هيون. ابتيون سبتيون ڳالهيون جن جو نہ منڍ هوندو هو ۽ نہ پڇاڙي. ايئن ڪندي اهو نہ سوچيو هوم تہ مان ئي هوس جو دل جو نذرانو ڏيئي رهيو هوس: هوءَ هماليہ جي برف هئي، جميل هئي. اونهاري سياري کان بي نياز هئي. پر مان الاءِ چو محسوس ڪندو رهيس، تہ هوءَ مون کي چاهي ٿي. ڪيس مونسان، منهنجين هوائي ڳالهين سان پيار آهي. سندس انڪار رڳو زمان حال جي روڳي اخلاق جي قتن تي خيالي پهو آهي، ڪيس سمجهايو بہ هوم، ”چري، حياتيءَ ۾ هڪ گهريلو زندگيءَ جي ايتري ئي حقدار آهين، جيتري ڪنهن لاٽ صاحب جي ڌيءَ. فرق فقط ايترو آهي جو تنهنجو رازدار ڪو بہ ڪونهي ۽ انهن خانداني چوڪرين جا

هزارين رازدار هوندا آهن ۽ سندن رازن جو سلسلو هڪ پيڙهيءَ کان ٻي پيڙهيءَ تائين هلندو ايندو آهي.“

کلي وراڻيو هئائين، ”اهڙيون ڳالهيون ڪندين ته ماڻهو گدو بندر موڪلي ڇڏيندوءَ.“

”۽ پوءِ جڏهن هوءَ ويندڙ وقت سان گڏ ويئي هلي، تڏهن به ۽ اڄ به، اهو ئي محسوس ڪندو رهيو آهيان ته نرگس کي مون سان بي پناهه محبت هئي. هوءَ جيستائين جيئري رهندي، مون کي وساري نه سگهندي. جيڪڏهن وساري سگهي ها ته ان ڏينهن اداس نه ٿئي ها.غم ميڪ اپ جي تنهن کي ڦاڙي سندس منهن مان ظاهر نه ٿئي ها.

مان ڊاڪٽي ڪنڌ ڊانهن ڏسي رهيو هوس، جتي ڪو مون جهڙو چريو چاهت مان ڳالهائي رهيو هو. ڇوڪري گائون تي نونٽ رکي سندس ڳالهيون ٻڌي رهي هئي، هو ساڄيءَ ڪنڌ ۾ وينا هئا، جتي گهڻو اڳ مان ۽ نرگس ويهندا هئاسين، ۽ وقت جي پيرن ۾ زنجير وجهي ڇڏيندا هئاسين..

پڇيائين، ”ڇا ٿو ڏسين؟“

”جي.“ منهن ورائي سندس اکين ۾ ڏٺم.

پڇيائين، ”ڇا ٿو ڏسين؟“

چيم، ”خوابن جو ڪوهيڙو.“

چپ ٿي ويئي ٿڏو ساهه کڻي، سڌي ٿي ويٺي. مٿو ڪرسيءَ جي ٽيڪ سان لڳائي ڇڏيائين.

پوءِ پڇيائين، ”ايم اي ڪيئه.“

”ها.“

”ڪهاڻيون؟“

”لکندو آهيان.“ وراڻيم، ”۽ هر ڪهاڻي سان گڏ پنهنجي مٿان ڊيموڪليس جو خنجر اٽڪائي ڇڏيندو آهيان.

”ڇا ڊرامو؟“

”ڇڏي ڏنم.“

”ڇو؟“

”جڏهن خود زندگي جو ڊرامو غمناڪ ڪلائيميڪس ڏانهن وڌڻ لڳو آهي، تڏهن ڊرامو لکڻ ۽ ڊرامن ۾ ڪم ڪرڻ بيڪار ٿو سمجهان.“

”ڪڏهن کان؟“

ورائيم، ”جڏهن کان تون ڏار ٿي آهين.“

هڪدم ڪرسيءَ تان اٿي ويٺي. منهن ٻئي پاسي ڪري ٻہ چار وکون کڻي دري تائين هلي ويئي، پردو هٽائي ٻاهر ڏسندي رهي، ڪجهہ دير کان پوءِ موٽي آئي.

جڏهن ڪرسيءَ تي ويٺي، تڏهن چيم، ”جنهن ڏينهن منهنجي پيڙا تنهنجي ضبط کان مات کاڌي هئي نرگس، اهو ڄاڻندي بہ تہ توکي مون سان محبت آهي پر اقرار نٿي ڪرين، مون محبت جي شڪست قبول ڪري ورتي آهي.“

”مان تنهنجي لائق نہ هئس.“ هن آهستي چيو ”مون کي توسان محبت ڪرڻ جو ڪو بہ حق نہ هو.“

”دل ڏرتي ناهي، جنهن تي ڊڪٽيٽر شپ هلي سگهي.“ بيچين ٿي چيم. ”منهنجي محبت کان انڪار ڪري جيڪا ڪيپ کٽي اٿئي تنهن لاءِ توکي تمغو ملڻ گهرجي.“

چپ ڏندن ۾ پيڪوڙي چڏيائين.

مان چوندو رهيس، منهنجي دل ۾ درد جي جيڪا چيٽ ڪپي ويئي آهي، تنهن جو چيڪو مان روح جي گهراين ۾ محسوس ڪندو رهندو آهيان.“

چپن ۾ چپائين، ”توکي غلط فهمي ٿي آهي.“

”چا جي.“

” تہ مون کي توسان محبت آهي.“

”ڪوڙ نہ ڳالهاءِ.“ جڻ ڦاٽ ڪاڙ ڪاڙ، ”توکي مون سان محبت هئي توکي مون سان محبت آهي، تون سدائين مون سان محبت ڪندي رهندينءَ.“

”مون کي توسان محبت ڪونهي.“

”آهي. توکي مون سان محبت آهي.“

”نہ نہ.“

” ان جو زبان سان اقرار نٿي ڪرين تہ چاٽيو.“ مان پاڻ روڪي نہ سگهيس چيم، ”پنهنجي دل کان پڇي ڏس نرگس، پنهنجي دل کان پڇي ڏس. انهن راتين کان پڇي ڏس، جن ۾ تون ڦٿڪندي رهي آهين، انهن اڪيلائين کان پڇي ڏس جن ۾ تون هنجون هاريندي رهي آهين. ان حياتيءَ کان پڇي ڏس جنهن جو هڪ هڪ ساهہ هيري جي ڪڻ وانگر تنهنجي وجود کي چيري ڦاڙي چٽ ڪري رهيو آهي.“

”بس ڪر خدا جي واسطي بس ڪر.“ هن اکيون بند ڪري ڇڏيون. چپ ڦڙڪڻ لڳس، سڄو بدن ڪنبڻ لڳس، آهستي آهستي ضبط ڪري ورتائين.

اکيون کولي منهنجي منهن ۾ ڏٺائين.

پشيمان ٿيندي چيم، ”مون کي معاف ڪر نرگس.“ چپن تي اداس مرڪ تري آيس، چيائين، ”چريا.“

”نہ نرگس.“ چيم، ”مون کي توسان اهڙيون ڳالهيون ڪرڻ جو ڪو بہ حق ڪونهي. ڪو بہ حق ڪونهي.“

”چريا تون ليکڪ آهين. توکي هر ڪا ڳالهہ چوڻ جو حق آهي.“ منهني هٿ تي پنهنجو هٿ رکي ڇڏيائين.

”ڪير ٿيندو آهيان مان، توسان اهڙيون اڏنگيون ڳالهيون

ڪرڻ وارو." مان چئي چپ ٿي ويس.

شايد ڳالهه بدلائڻ لاءِ پڇيائين، "ڪرڪيٽ راند ڪندو آهين."

وراڻيم، "ڪرڪيٽ به تو وانگر منهنجي ٿي نه سگهي."

ڏاڪڻيءَ ڪنڊ ۾ ويٺل ڇوڪري ڇوڪرو اٿي ويا.

اپر فلور خالي ٿي ويو.

ويٽر ڪافي کڻي آيو.

نرگس ڪانئس پڇيو "هن ڪي سچائين ٿو امام."

امام منهنجي منهن ۾ نهاريو ڇڱيءَ طرح جاچڻ ڪان پوءِ انڪار ۾ ڪنڌ لوڏيندي چيائين "نه."

"هن ڪي سچ پچ نٿو سچائين."

"نه." هن مون ڏانهن ڏسندي وراڻيو.

پوءِ نرگس جڏهن ڪيس منهنجو نالو ٻڌايو تڏهن ڪانئس ڇڻ ڇرڪ نڪري ويو. چيائين، "ڪيترو نه بدلجي ويو آهي." پوءِ مون ڪان پڇيائين "ڪيئن آهيو ڪٿي آهيو ڇا ڪندا آهيو؟"

سندس سيني سوالن جو جواب هڪ ڏنم "مان جيئرو آهيان امام ۽ جيئرو رهڻ لاءِ جدوجهد ڪري رهيو آهيان."

هن اچرج مان ڪنڌ لوڏيو ڇڻ منهنجو جواب سمجهه ۾ نه آيس، هو هليو ويو.

نرگس ڪافي ٺاهڻ لڳي.

مان ڏاڪڻيءَ ڪنڌ ڏانهن ڏسڻ لڳس، جتي گهڙو اڳ ڪانئس پڇيو هوم، "مون سان شادي ڪرين يا نه ڪرين نرگس، فقط ايترو ٻڌاءِ ته مون سان محبت ڪندي آهين؟"

تڏهن وراڻيو هئائين، "توهان مرد آهيو ايترو جلد عاشق ڇو ٿي پوندا آهيو؟"

جواب ڏنو هو تہ. ”اهو مرض پراڻو آهي پر مون کي شرت چندر جو ديوداس نہ سمجهجانءِ مان ديو آهيان، ديو ڪٽي ويندو مانءِ.“

”تون رومانٽڪ ٿيندو ٿو وڃين.“ هن ڪافيءَ جو ڪوپ وڏائيندي چيو هو ”اڄ ڪافي وٺ.“

”اڄي ڪافي وٺ.“ نرگس آهستي چيو.

ڇرڪ ڀري ڏانهس نهاريم. ٻنهي جملن جي وچ ۾ سالن جي وڇوٽي هئي. ڪوپ ڏانهن ڏنم جنهن ۾ ڪافي منهنجي زندگيءَ جي ڪن وانگر ڦيرون پائي رهي هئي. ڪپ مان سپ ڀريم.

هوءَ ڏاڪٽي ڪنڊ جي خالي ٽيبل ڏانهن ڏسي رهي هئي. جڻ نگاهن سان ڪجهہ تلاش ڪري رهي هئي. ڪجهہ نہ مليس تہ سوريءَ تي لٽڪيل پڙدا ڏسي، پڙدن جي ڀرسان رکيل ڪئڪٽس جي ڪونڊين تي اکيون اٽڪائي ڇڏيائين.

مان جهونگارڻ لڳس.

”يادون منهنجون يادون ناهن، توجيان ٿيون پرايون.
پل پل پٽڪن منهنجي من ۾ ماضيءَ جون پرڇايون.
صدين جو آ ساٿ متا سو پل ۾ ڪيئن ڀلايون.
اکڙيون ڀرجي آيون.“

سندس اکيون ڀرجي آيون، اداس ٿي ويئي، ٽڪ ٻڌي منهنجي منهن ۾ ڏسڻ لڳي. جڻ اکين مان ساهہ نڪري ويس. ماڻڪيون پٿر ٿي ويس.

ڪيس پُڇيم، ”نرگس.“

”هون.“

”ڪيئن آهين نرگس“

منهنجي ڳالهہ جو جواب نہ ڏنائين. چيائين۔ ٿڙل ٿڙل آواز ۾ چيائين، ”مون کي خبر نہ هئي، مون کي خبر نہ هئي تہ تون.... تہ تون

وساري نہ سگھندين.“

وراڻيم، ”مان جيڪڏهن مري پوان نرگس ۽ موهن جو دڙو ٿي پوان تہ اڄ کان پنج هزار سال پوءِ منهنجي لاش مان ماڻهو تنهنجي ياد جا کنڊر کوٽي ڪڍندا.“

ڪجهہ دير تائين نہ هن ڳالهايو نہ مون.

مان اڏري ويل گفتگوءَ جا گم ٿيل جملا ذهن ۾ ورجائڻ لڳس. ماضيءَ جي وهہ ۾ ليئو پائي پنهنجي آواز جو پڙاڏو ٻڌڻ لڳس.

گهڻو اڳ، هڪ دفعي جڏهن روح ويڳاڻو ۽ من ملول هو، تڏهن نرگس کان پڇيو هوم، ”مون سان شادي ڇو نٿي ڪرين نرگس.“ هن منهنجي سوال جو جواب نہ ڏنو هو. منهنجي منهن ۾ ڏسندي رهي، مون سوال ورجايو هو ”مون سان شادي ڇو نہ ٿي ڪرين نرگس.“

تڏهن منهنجي سوال جو جواب ڏيڻ بدران پڇيو هئائين، ”خبر اٿئي مان ڪير آهيان.“

۽ مون وراڻيو هو ”تون منهنجي آهين، منهنجي، ان کان وڌيڪ مان ڄاڻڻ نٿو چاهيان تہ تون ڪير آهين.“

تڏهن پڇيو هئائين، ”مون سان شادي ڪري دنيا آڏو ڪنڌ کڻي سگهندين؟“

لاپرواهيءَ مان وراڻيو هوم، ”منهنجو ڪنڌ منهنجي ڪلهي تي آهي، ما ن دنيا جو محتاج نہ آهيان.“

ڪجهہ دير خاموش رهي مون کي سمجهايو هئائين، ”چريا، مون سان شادي ڪري پنهنجو مستقل تباهہ ڪري ڇڏيندين.“

مون کي کل آئي هئي سندس بيوقوفي تي، ۽ چيو هوم، ”مان پاڪستان جي انهن نو ڪروڙ نوانوي لک، نوانوي هزار، اٺ سئو چاليهہ ماڻهن مان هڪ آهيان جن کي لفظ مستقبل جي معنيٰ نہ ايندي آهي، اسان جو مسقبل اجهي ۽ اٽي لاءِ جدوجهد آهي.“

هوءَ خاموش ٿي ويئي هئي. ڳالهائي نہ سگهي هئي. نرگس جي آواز ماضيءَ سان منهنجي ياد جو سلسلو ٽوڙي ڇڏيو.

نرگس پڇيو "ڇا ڪندو آهين."

"مان ڏاند آهيان." وراڻيم، "ملڪ جو اقتصادي ۽ معاشي گاڏو هلائيندو آهيان."

"ڇا." هوءَ حيرت وچان مون ڏانهن ڏسڻ لڳي، "گذريل ڏهن سالن ۾ * ملڪ جيڪا وحشت انگيز ۽ دهشت انگيز ترقي ڪئي آهي، مان ان ترقيءَ جو سبب آهيان." دل ڇڻ ڏري پيئي، چيم "توکان ڏار ٿي مان تمام وڏو ماڻهو ٿي ويو آهيان نرگس. ڪشمير کان ڪاڪس بازار تائين ڪارخانا منهنجا آهن. زمينون منهنجون آهن. مان ڏاڍو وڏو ماڻهو ٿي ويو آهيان. هي جو پاڪستان ۾ وليڪا، آدمجي ۽ باواني جا نالا ٻڌندي آهين، اهو مان آهيان. هندستان ۾ منهنجو نالو ٽاٽا، بولا ۽ جي بي منگهرام آهي مان هينري فورڊ آهيان."

هوءَ منجهي پيئي، چيائين، "منهنجو مطلب آ تہ."

"مان تنهنجو مطلب سمجهي ويو آهيان." لڇندي وراڻيم، "توسان شادي نہ ڪري مان سماجي رتبي ۾ قدآور ٿي ويو آهيان. چاهيان تہ هٿ وڌائي هڪ سٽ سان آسمان کي ڌرتيءَ تي آڻي ۽ هڪ پل سان ڌرتيءَ کي آسمان جي جاءِ تي اٽڪائي ڇڏيان. ۽ خبر اٿئي، ايندڙ چونڊن ۾ مان صدارتي اميدوار ٿيندس."

پڇيائين، "ايڏو زهر ڪٿان آندو اٿئي."

وراڻيم، "ان سوال جو جواب پنهنجي دل کان پڇي ڏس."

ڇڻ ڪا اڻ تڻ هئس، پڇيائين، "نوڪريءَ ۾ تہ آهين نہ."

چيم، "ها، تو واري الله سائين جي فضل، يونيورسٽي ڊگريءَ جي ڪرم ۽ سرڪار سڳوريءَ جي مهرباني سان دال ماني ڪمائي وٺندو

---

* ون يونٽ ۽ ايوب خان وارا ڏهہ سال 1958ع کان 1968ع تائين

آهيان.“

”اوهہ.“ چڻ ساهہ ۾ ساهہ پيس، ”شڪر آ.“

ٻيهر خاموشي ڇانئجي ويئي.

ڪجهہ دير کان پوءِ هن واچ ڏسندي چيو. ”مون وٽ منهنجا باقي پنج منٽ آهن. وري وڇڙي، الاءِ زندگي ۾ ٻيهر ملي سگهنداسين يا نہ، مون کي پنهنجي باري ۾ ٻڌائي“

وراڻيم، ”مان جيڪي هوس اهو ئي هوس، ان کان پوءِ ڪجهہ بہ نہ رهيو آهيان.“

منجهندي منجهندي چيائين، ”ٻڌو هو...ٻڌو هوم توسان گڏ ڪجهہ عرصو اڳ ، هڪ ڇوڪري نظر ايندي هئي.“

ڪيس جواب نہ ڏنم، ڇتائي سندس منهن ۾ ڏٺم.

پڇيائين، ”ڪير هئي؟“

وراڻيم، ”هوءَ مونسان محبت ڪندي هئي.“

”توسان محبت ڪندي هئي.“ هن دک، درد ۽ دانهن کي جهلي جهلي پڇيو. ”ڪير هئي؟“

”مون سان يونيورسٽي ۾ پڙهندي هئي.“ وراڻيم. ”مان فائينل ۾ هوس، هوءَ آنرز ۾ هوندي هئي.“

پڇيائين، ”نالو ڇا هوس.“

”نسيمہ.“

”تون بہ...“ جملو پورو ڪري نہ سگهي، چڻ ساهہ سيني مان نڪري نڙيءَ ۾ اٽڪي پيو هوس، پوءِ ڪوشش ڪري جملو پورو ڪيائين.

”تون بہ ڪيس چاهيندو هئين.“

”مان؟“

”ها، تون.“

مان ماڻهو نه. جيڪڏهن يوناني ڏند ڪٿا هجان ها، ڪيس سيني جا طاق کولي اندر جو منظر ڏيکاريان ها، سندس هڪ هڪ ياد جي چٽ ڪيس ڏيکاريان ها. دل جا گهاءَ ڏيکاريانس ها. مان فقط ايترو چئي سگهيس، ”تون وئينءَ پاڻ سان سڀ ڪجهه کڻي وئينءَ.“

پڇيائين، ”تون نه چاهيندو هئينس ڇا“

سندس سوال ڀالو بڻجي منهنجي روح مان پار ٿي ويو. چيم، ”تنهنجي ڦلڪيءَ جو موتي جيڪڏهن هيري جي ڪڻ آهي نرگس، ته مان ڪاٺڻ لاءِ تيار آهيان.“

هن جواب نه ڏنو.

مون چيو ”الاءِ ڇا ڏنو هو ڇري، منهنجي اداس اکين ۾. ٿڪل اکين ۾! تو جيڪو درد ڏنو هو سو ڏسي ورتائين. منهنجي بيپناهه مايوسي ڏسي ورتائين. ڪيس ٻڌايم ته ڇري توکي ڏيڻ لاءِ مون وٽ ڪجهه به ڪونهي. حياتيءَ جي اڪيلائي آهي. مسلسل خاموشي آهي. تنهنکي پنهنجو ڪري ڇا ڪندينءَ؟“

ٿڌل لهجي ۾ پڇيائين، ”منهنجي باري ۾ ٻڌايو هوسين ڇا؟“

”ڪيس خبر هئي.“ وراڻيم، ”يونيورسٽيءَ جي هڪ هڪ شاگرد کي خبر پئجي ويئي هئي ته تون مون کان ڌار ٿي وئي آهين.“

”پوءِ به توکي چاهيائين؟“

”ها.“ وراڻيم، ”چيو هئائين، مان توکي، تنهنجين مايوسين سميت پنهنجو ڪريان ٿي.“

ان وقت ويٽر امام آيو ادب سان اچي بيٺو. چيائين: ”قادر سيٺ پنهنجي ڪار ۾ توهان جو انتظار ڪري رهيو آهي.“

”چئينس، اچان ٿي.“ نرگس کهرائيءَ سان وراڻيو. ويٽر هليو ويو. ڪانئس پڇيم، ”شادي ڪيئه نرگس.“

”نه.“

”تہ اچا ڪنواري آهين.“

”مون کي ڪنواري سڏائڻ جو حق ڪونهي.“

”اسان وٽ هر غير شادي شده عورت کي ڪنواري سڏائڻ جو حق آهي. وراڻيم، ”جيڪڏهن اهو حق ڪائنس ڦري ونجي تہ پوءِ جيڪر گهٽن ئي خاندانن جا ڏينگا ڏيري تي وڃن.“

نرگس ڪنبندڙ هٿن سان پرس مان ڏهين رپئين جو نوٽ ڪڍي ٽيبل تي رکيو. مون نوٽ ٽيبل تان کڻي موٽائي سندس پرس ۾ وجهي ڇڏيو.

پڇيائين، ”ڇو.“

چيم، ”ڇا، مان ايترو حق بہ نٿو رکان.

هن اکيون بند ڪري ڇڏيون.

مون بل جا پئسا ٽيبل تي رکي ڇڏيا.

پوءِ هن اکيون کوليون منهنجي منهن ۾ نهاريو. چيائين، ”مون شادي ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي.“

ڇڻ سج جو ٻرندڙ گولو ڌرتيءَ تي لهي آيو.

پڇيم، ”ڪڏهن کان.“

چيائين، ”منهنجي زندگي جو زوال شروع ٿي چڪو آهي.“

”تنهنجي ۽ منهنجي زندگي جو زوال ان وقت شروع ٿي ويو هو جڏهن تو بي بي رابعہ بصريءَ جو رڪارڊ ٽوڙڻ جو فيصلو ڪيو هو. جڏهن منهنجي محبت کي پنهنجي ضد آڏو قربان ڪري ڇڏيو هئيہ.“

وراڻيم، ”اهو فيصلو اڄ کان ڇهہ سال اڳ ڇو نہ ڪيو هيئہ.“

”فائدو؟“

”منهنجي وجود ۾ زهر جو مقدار گهٽ هجي ها.“ ڏک وچان چيم، ”۽ تنهنجين اکين ۾ اڄ ڪنهن سهاري جي تلاش نہ هجي ها.“

هينئين چپ ۽ ڪاڏيءَ جي وچ ۾ ڪُٻ پئجي ويس، اکيون آليون

ٽيس، پر لڙڪ لڙي نہ سگهيس، هن نہ ڳالهايو.

مون ڳالهايو. ”حالتون مون سان ۽ مان حالتن سان ڪڏهن بہ ناهہ ڪري نہ سگهندس. هن گهٽ ۾ مان جلد پوساتجي مري ويندس.“

هن ڇپر کڻي مون ڏانهن نهاريو.

چيم، ”مرڻ کان اڳ توکان هڪ اعتراف ڪرائڻ چاهيان ٿو.“

هوءَ مون ڏانهن ڏسندي رهي.

چيم، ”مون سان پيار اٿئي نرگس.“

سانجهيءَ جهڙي اداس مرڪ سندس چپن تي تري آئي، ڪنڌ کي هلڪو لوڏو ڏيئي منهن ٻئي طرف ڪري ڇڏيائين.

ٻيهر پڇيم، ”مون سان پيار اٿئي نرگس.“

ڪجهہ ترسي، اين ساهن ۾ هڪ لفظ چيائين، ”نہ.“

چيم، ”اهو انڪار مون ڏانهن ڏسي ڪر.“

هوءَ هڪدم اٿي بيٺي، منهن ٻئي طرف ڪري ڇڏيائين.

ڪنڌ جهڪائي ڇڏيائين.

چيائين، ”مان وڃان ٿي.“

”نرگس.“

”جي.“

”مون ڏانهن ڏس نرگس.“

هن مون ڏانهن ڏٺو.

پڇيم، ”زندگيءَ ۾ ڪڏهن مون سان محبت هيئہ.“

هيٺئين چپ کي واڇ وٽان ڏندن ۾ پڪوڙي ڇڏيائين، ڄڻ ضبط جو آسمان ٽٽڻ لڳو هوس، پوءِ آهستي آهستي چيائين، ”مون شادي ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي.“

مان ڏانهنس ڏسندو رهيس. ڪيس جواب ڏيڻ چاهيم، پر ڏيئي نہ سگهيم. پاڻ کي پولار ۾ پنواٽيون کائيندي محسوس ڪيم.

نرگس گهٽيل آواز ۾ ڳالهايو "تو ڇيو هو ڪو وقت ايندو جڏهن من ڪي، پنهنجو ارادو بدلائڻو پوندو."

"جنهن وقت جي تون ڳالهه ٿي ڪرين، اهو وقت تنهنجي انڪار جو خنجر سهي، رت وهائيندو اڳتي وڌي ويو آهي." وراڻيم. "رت ڦڙن جي ياد ذهن ۾ شب خون هڻندي آهي. گهائل وقت موٽي نه ايندو آهي، نرگس."

اسان هڪ ٻئي جي سامهون ويٺا هئاسين، خاموش، اداس وياڪل ۽ وڃايل، ڄڻ انسان نه، ڪنڊرن جا ٽٽل ڦٽل بت هئاسين. يا ڪنهن ڪهاڻيءَ جي المناڪ پڇاڙي هئاسين. منهنجي ٽيڻ ڪان منهن موڙي، نرگس نه بي بي رابعه بصريءَ جو رڪارڊ ٽوڙي سگهي هئي ۽ نه مان ٿي، سندس خيال مطابق، سماجي افراتفريءَ ۾ پنهنجي لاءِ ڪو مٿانهون مقام ڳولي سگهيو هوس ۽ نه ڳولي سگهيو آهيان. حالتن مون کي زهر ڏنو آهي، نرگس جو انڪار زمان حال جي ڦٽن تي پهو رکي نه سگهيو آهي.

مان نانگ ڦڻ وانگر ويٺل: هوس ۽ هوءَ هرڻي وانگر هيسيل.

نرگس سڏڪن مليل آواز ۾ پڇيو جنهن ڇوڪريءَ سان محبت ڪئي هيئه. سا ڪٿي آهي."

وراڻيم. "منهنجي اکين آڏو آهي."

"نه نه" اداس ٿي ويئي، "هوءَ هوءَ جيڪا توسان محبت ڪندي هئي، يونيورسٽيءَ واري ڇوڪري."

چيم. "اهو ئي ته پڇين."

"الاءِ" آواز وچڙڻ لڳس، "الاءِ ڇو... بس ائين ٿي."

وراڻيوم. "منهنجو ڏک ۽ اڪيلائي ورهائي وٺڻ لاءِ ان ڇوڪريءَ مون سان شادي ڪئي آهي."

مون سندس ڪلها جهڪندي ڏٺا. هڪ هٿ پيشانيءَ تي رکي،

مون ڏانهن ڏسڻ بنا چيائين، ”مان وڃان ٿي.“

منهنجي جواب جو انتظار ڪرڻ بنا ڏاڪڻ لهڻ لڳي.

ڪيس سڏيم، ”نرگس.“

هوءَ اڌ ڏاڪڻ ۾ بيهي رهي.

ٻه چار ڏاڪا لهي سندس پٺيان وڃي بيٺس. هن منهن نه ورايو.

”مون ڏانهن ڏس نرگس.“

هن منهن ورايو اکين ۾ لڙڪ لڙي آيا هئس، سڏڪن جهڙي آواز ۾ چيائين، ”ڇڏ.“

منهنجو پنهنجو آواز اوپرو اجنبي ٿيندو ويو. الاءِ ڪيئن پڇيم، ”مان جيئندس ته وڇوڙي جي علامت ٿي جيئندس، پر نرگس، ڇا ڪڏهن به توکي مون سان محبت نه ٿي.“

لڙڪن کي اکين جي ڪنورن ۾ قابو ڪري چڏيائين.

آهستي انڪار ۾ ڪنڌ لوڏيندي چيائين، ”نه.“

۽ پوءِ هوءَ هڪدم ڏاڪڻ لهي، در کولي گرائونڊ مان ٻاهر نڪري ويئي.

***

غلام

هڪ سٺ پنجهٺ سالن جو پوڙهو پنهنجي وس آهر سائيڪل هلائيندو، منظور چيمبرس ڪان گاڏي ڪاتي جي چوڪ ڏانهن اچي رهيو هو. ڪيس خاڪي رنگ جي ڪتل پتلون پاتل هئي، جنهن تي گوڏن وٽ چتيون لڳل هيون. مٿان پراڻو ميرو سيرو آمريڪن ڪوٽ پيل هوس، جنهن جو ڪلر ڪاجي-پيٽو تي ويو هو. ڪوٽ جي ٻانهن ۾ ٺونٺين وٽ آرپار ٽنگ هئا. ڪراڙي ڪي پيرن ۾ ڇڳل بوٽ، ۽ مٿي تي تيل ۾ پيت ٿيل جناح ڪيپ هئي.

پوڙهي جي منهن تي منجهيل سُٽ وانگر ريڪائون هيون ۽ اکيون وساميل وساميل، جن تي گول ڪاون واري عينڪ چڙهيل هئي. عينڪ جي هڪڙي ڪمان ڀڳل هئي ۽ ان طرفان عينڪ پوڙهي ڪي

ڪن تائين ڏور سان ٻڌل هئي. سندس ٻئي منيون سائيڪل جي هئنڊل ۾ هيون. هٿن جي مٿان رڳون اُڀري آيون هيس، هو سائيڪل تي اڳيرو جهڪيل هو.

پوڙهي جي سائيڪل به پوڙهي وانگر پوڙهي هئي. جيئن وائيءَ جي مريض جي سنڌ سنڌ مان تڙڪاٽ نڪرندا آهن تيئن پيبل جي گهمري گهمري سان سائيڪل مان تڙڪاٽ نڪري رهيا هئا. سائيڪل جا ٻئي مدگارڊ ڍڳل هئا. سياري جو صبح هو. جنوريءَ جو جوين هو. سج اڃا ڪني مس ڪڍي هئي. ولهه ۾ سائيڪل هلائيندو ۽ ڪڏهن سائيڪل جي هئنڊل ۾ ٻڌل ياڇي جي هڙ سنڀاليندو، گاڏي ڪاتي جي چوڪ وٽ اچي پهتو. چوڪ وٽان جڏهن هوش محمد شيدي روڊ ڏانهن ڦريو، تڏهن اوچتو پاسي واري گهٽيءَ مان نڪرندڙ موٽر جي منهن ۾ وڃي پيو.

موٽر هڪ ٽيهن ٻٽيهن سالن جو سانورو شخص هلائي رهيو هو. هن جي پاسي ۾ ڳوڙهو ميڪ اپ ڪيل، پريل بدن واري عورت ويٺي هئي. عورت ان شخص کان عمر ۾ به، چار سال وڏي پئي ڏٺي، پر تنهن هوندي به ميڪ اپ جي آڌار تي بيحد حسين پئي لڳي. سندس اکين تي ويڪري فريم واري عينڪ هئي، ۽ سندس نگاهون سڙڪ تي کتل هيون. هن جڏهن پوڙهي سائيڪل سوار کي اوچتو موٽر جي منهن ۾ ڏٺو تڏهن ڪانئس رڙ نڪري ويئي. "اوهه! ڇا ٿو ڪرين، مشتاق!"

مشتاق جو پير ايڪسيليٽر تان ڪچي ويو ۽ وڃي بريڪ تي ڪُتو. موٽر نئين هئي، سڙڪ تان ترڪندي چيڪاٽ ڪندي، پوڙهي کان تر تان گسندي، اليڪٽرانڪ پول وٽ وڃي بيٺي.

پوڙهو ماحول کان بي نياز پنهنجي خيالن ۾ گم، سائيڪل ڪاهيندو هليو ويو.

"بدتميز! جاهل" عورت نفرت وچان چيو ۽ سندس سرخيءَ هاڻا

چپ نارنگيءَ جي ڦار وانگر ڏار ٿي ويا.

مشتاق جي منهن جو پنو لهي ويو هو پريشانيءَ مان پوڙهي ڏانهن ڏسي رهيو هو. جيڪو پيڊل ڦيرائيندو سائيڪل هلائيندو هوش محمد شيدي روڊ تان اڳتي وڌندو پئي ويو.

”تون به ته الاءِ ڪهڙن خيالن ۾ گم هوندو آهين.“ عورت جي لهجي ۾ بيزاري هئي. ”پول سان هٽي چوويهن هزار رپين جي گاڏيءَ جي ستيا ناس ڪري ڇڏين ها.“ ۽ پوءِ دريءَ کان ٻاهر نهاريندي چيائين، ”انڌو منڌو به ڪرين ها.“

اوڙي پاڙي جا مرد، عورتون ۽ ٻار بريڪ جو آواز ٻڌي بالڪنين، درن ۽ درين مان ڳاٽ ڪيدي موٽر ڏانهن نهارڻ لڳا.

”هاڻ هلائيندي به، يا ماڻهن کي ٻيو ڪو ڪرتب ڏيکاريندين!“ عورت ٻاهر ٿي ويئي، چيائين، ”پهريون پيرڊ مون کي ونڻو آهي، جلد ڪر، هل.“

مشتاق موٽر اسٽارٽ ڪري، هوش محمد شيدي روڊ ڏانهن ڦري ويو.

”هڪ جاهل پوڙهي جي جان بچائڻ خاطر ڪار پول ۾ هڻين ها، ته مان ڊيڊي کي ڪهڙو جواب ڏيان ها.“ هوءَ چپن ۾ پڻ پڻ ڪندي رهي.

مشتاق ڪار هلائيندي، جهيڻي آواز ۾چيو ”پر بهرحال ڪار ڪنهن انسان جي زندگيءَ کان ته اهم ناهي.“

”خبردار جو مون کي ترقي پسند افسانن جا جملا ٻڌايا اٿئي.“ عورت مشتاق ڏانهن ڪنڌ ڦيرائيندي چيو ”ڪار مون کي ڏاج ۾ ملي هئي، تنهنجي ڪمائيءَ جي ناهي جو درد محسوس ڪرين.“

مشتاق زخمي ڪيهر وانگر عورت ڏانهن ڏٺو پر ساڻس اک ملائي نه سگهيو. ٻئي خاموش هئا. عورت جا پينسل سان ٺهيل ڀرون سنوت

وچائي ويٺا هئا. مشتاق جي نرڙ تي گهنڊ پئجي ويو هو. سخت سيءَ هوندي بہ، سندس نڪ تي پگهر جون بوندون اڀري آيون هيون. هن جون منيون اسٽيئرنگ تي جڪڙجي ويون. ڪار، ٽانگن ۽ رڪشائن کي پوئتي ڇڏيندي، ڦرندي، سرفراز ڪالونيءَ جي چاڙهي چڙهي ويئي، گرلس ڪاليج تائين پنهي پاڻ ۾ نہ ڳالهايو.

مشتاق ڪار آٽي ڪاليج جي در ٻاهران بيهاري، عورت پٿر جي بت وانگر پنهنجي جاءِ تي ڄمي ويئي هئي. مشتاق ڪجهہ دير تائين عورت جي لهڻ جوانتظار ڪندو رهيو. پوءِ جڏهن ڪافي دير تائين عورت موٽر مان ٻاهر نہ نڪتي، تڏهن هن منهن ورائي عورت ڏانهن ڏٺو "اسان جي شاديءَ کي اٺ مهينا ٿي ويا آهن، پر توکي عقل الائي ڪڏهن ايندو." عورت منهن ورائڻ ڪانسواءِ اکين جي ڪنڊن مان مشتاق ڏانهن ڏسندي چيو. توکي هزار دفعا سمجهايو اٿم تہ عورت کي موٽر مان لاهڻ لاءِ مرد کي در کولڻو پوندو آهي."

مشتاق هڪدم موٽر مان لهي ،ڦري، پئي پسي جو در اچي کوليو. عورت ساڙهي سنڀاليندي، موٽر مان ٻاهر نڪري آئي. مشتاق ڦهڪائي در بند ڪري ڇڏيو.

عورت پنهنجي ڪوٽ جو ڪالر ٺاهيندي مشتاق ڏانهن ڏٺو ڪيس چڱيءَ طرح جاچڻ کان پوءِ چيائين، "توکي ڪيترا دفعا چيو اٿم تہ ڏينهن جوءِ خاص ڪري صبح جو تڪي رنگ جو سوٽ نہ پائيندوڪر، هونهہ!"

مشتاق ڪيس جواب نہ ڏنو.

عورت چيو "بلو سوٽ تي اها بليڪ اسٽرائيپ جي ٽاءِ نہ ٻڌندو ڪر."

ان کان سواءِ ٻيو ڪجهہ بہ عورت چپن ۾ چيو ۽ ڪاليج جي در ڏانهن وڃڻ لڳي. جتي پاسي کان هڪ ڪراڙو قبائلي چوڪيدار

اوورڪوٽ پائي، هڪ اسٽول تي ويٺو هو.
مشتاق عورت کي سڏ ڪيو: ”بانو!“
هن پوئتي نهاريو.
مشتاق وڏي وچي سندس سامهون بيٺو. ڪيس موٽر جون چابيون ڏيندي چيائين، ”منجهند جو توکي وٺڻ نه ايندس، گاڏي پاڻ ڪاهي وڃجان.
”ڇو؟“
”اڄ ڪجهه جرمن انجنيئر پلانٽ ڏسڻ ايندا، انهن سان هوندس.“
”ٺيڪ آهي گاڏي بند ڪري ڇڏ.“
مشتاق بانوءَ کان چابيون وٺي، موٽر جا شيشا چاڙهي در لاڪ ڪري بند ڪري ڇڏيا، چابيون موٽائي آٽي بانوءَ کي ڏنائين.
بانوءَ پڇيو ”ڪڏهن واندو ٿيندين؟“
”شام ڌاري.“
”مان جالبيءَ سان فردوس ۾ فرسٽ شو ڏسڻ وينديس، دير سان گهر موٽنديس، متان فڪرن ۾ پئجي وڃين.“
مشتاق جي اکين مان اٽڪڻ ظاهر پئي ٿي.
بانوءَ چيو ”گهبراءِ نه، ڪو معمولي ماڻهو ناهي، تعليم کاتي جو وڏو آفيسر آهي.“
مشتاق اک ڇنڀڻ بنا کيس ڏسندو رهيو هوءَ بي پرواهيءَ سان موٽر جون چابيون ڦيرائيندي، ڪاليج جي لوهي در ڏانهن وڌي ويئي. قبائلي چوڪيدار اٿي کيس سلام ڪيو هن ڪنڌ لوڏي سندس سلام جو جواب ڏنو.
لوهي در کي وٺي هئي. وٺيءَ مان به ليڪچرار ٻاهر ڏسي رهيون هيون. پئي ڪپڙي لٽي مان غريب گهر جون ٿي ڏٺيون. بانو جڏهن در مان اندر داخل ٿي، تڏهن ٻنهي مان جيڪا سنهڙي هئي ۽ جنهن جا

ڏند ڊراڪولا جي زال وانگر وڏا ۽ چهنبائي هئا. تنهن وات پاڻي ٿيندڙ انداز ۾ بانوءَ کان پڇيو "بانو ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته تنهنجو هسبينڊ هربرٽ اينڊ نڪلسن، فرم جو جنرل مئنيجر ٿيو آهي."

"نه." بانوءَ بي پرواهيءَ سان جواب ڏنو "جلد جلد ٿي ويندو."

هوءَ ٻنهي کي اتي ئي ڇڏي، ڪاليج جي عمارت ڏانهن هلي وئي.

سنهڙي ليڪچرار چيو "ڪروڙ پتي پيءُ جي ڌيءَ آهي، مڙسهنس به ڏيڏ، ٻه هزار رپيا پگهار ضرور ڪڻندو هوندو. هيءَ تڏهن به نوڪري ٿي ڪري!"

بندريءَ ۾ ٿلهيءَ ليڪچرار جواب ڏنو "اڄڪلهه ليڪچراري ڪرڻ فيشن آهي."

"پر پاڻ ٻئي ته پنهجن پائرن، پينرن ۽ ماءُ پيءُ جو پيٽ پالڻ لاءِ ليڪچرار ٿيون آهيون. سنهڙي ليڪچرار پنهنجا ڏند لڪائيندي چيو.

"ها." بندريءَ ليڪچرار وراڻيو "پر بانوءَ جهڙين جي به کوٽ ناهي. جيڪي فيشن خاطر ليڪچرار ٿينديون آهن."

سنهڙي ليڪچرار ڏند ڪڍي، حسرت مان مشتاق ڏانهن ڏسڻ لڳي.

مشتاق سڙڪ جي پاسي کان بيهي ٽيڪسيءَ جو انتظار ڪرڻ لڳو. انتظار ڪندي، رکي رکي ڪوٽ جي ٻانهن مان ٻاهر نڪتل ڪف کي پري ڪري، روليڪس واچ ۾ وقت ڏسي پئي ورتائين.

ان وقت صبح جا ساڍا اٺ ٿيا هئا. ٿڌي هوا مشتاق کي پنهنجي جسم مان آرپار ٿيندي محسوس ٿي. هن ڪوٽ جا ٽيئي بٽڻ بند ڪري، ڪالر ڪنڌ تي چاڙهي ڇڏيو. بيٺي بيٺي جڏهن ٿڪو تڏهن ٻئي هٿ پتلون جي کيسن ۾ وجهي، هير آباد ڏانهن هليو ويو.

هوٽلن، ٻاڪڙن ۽ پان ٻيڙيءَ جي مانڊڻين کان سواءِ، سمورا دڪان بند هئا. ماحول ڄڻ پاري ۾ ڄمي، سڪي، بيساھ، ٿي ويو هو. جنهن ۾ سرد هوا سرڪش روحن وانگر هلي رهي هئي.

اسپتال روڊ وٽ ترسي، مشتاق ٻيهر ڪنهن ٽيڪسيءَ يا رڪشا جو انتظار ڪرڻ لڳو. انتظار ڪندي، سندس نگاهون اجايو سجايو ڀٽڪڻ لڳيون. سامهون، رستي جي ٻئي پار، هڪ گاڏي وارو سيرو- پوريون وڪڻي رهيو هو. اتي جا پيڙا ترين تي ٽڦيندو ويڪرا ڪندو ٽهڪندڙ تيل ۾ وجهندو پئي ويو. پوريون ڪن ۾ ڦوڪجي، تيل جي مٿاڇري تي ترڻ ٿي لڳيون. پورين واري ڪفگير سان ڪڙهائيءَ مان پوريون ڪڍندو، پرڻ جهڙي ٿالهہ ۾ گڏ ڪندو پئي ويو ۽ هڪ ميرو، گدلو ۽ ڄڙهہ سان ٿقيل ڇوڪرو، ٿالهہ مان پوريون کڻندو، ٿالهين ۾ رکندو ۽ پاسي ۾ ڇولن ۽ پٽاٽن جي ڀاڄي وجهندو، گراهڪن کي ڏيندو ٿي ويو. پورين واري جي گاڏيءَ جي ڀرسان هڪ رڪشا بيٺي هئي.

مشتاق سڙڪ لنگهي رڪشا وٽ اچي بيٺو.

رڪشا جو ڊرائيور پوريون کائي رهيو هو. هن منهن ورائي مشتاق ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ ٽڙ تڪڙ ۾ پورين جا ٻہ چار گرهہ وات ۾ وجهي، ٿالهيءَ مان انب جي اچار جي ڦار کڻي چوسڻ لڳو. سٽيا هٿ پنهنجي خاڪي پتلون جي پاسن سان اگهي، کيسي مان ريزگاري ڪڍي، ڳڻي، پورين واري کي پيسا ڏيئي، جڏهن پنهنجي رڪشا ڏانهن وڌيو تڏهن مشتاق رڪشا وٽان هلي اچي پورين واري جي گاڏي وٽ بيٺو. رڪشا واري اول حيرت ۽ ڪاوڙ وچان مشتاق ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ ڇپن ۾ پڻ پڻ ڪندو مارڪيٽ ڏانهن هليو ويو.

مشتاق صبح جو نيرن تي ٻہ اڌ تريل بيدا، مکڻ، مارمليڊ، پورج، چار ٽوسٽ ۽ هڪ صوف کائي ٻہ ڪوپ ڪافيءَ جا پي، گهران نڪتو

هو. ڊائو پيو هو پر تڏهن به ڪيس پورين کائڻ جي سڌ ٿي، ڪيس ميري گدلي ڇوڪري کان ڪراهت نه آئي. جيڪو ٿالهه مان پوريون ڪڍندو ٿالهين ۾ وجهي گراهڪن کي ڏيندو ٿي ويو. ٻه پناڻ مزور ڪلهن تي ٽيڪ رکي، پوريون ٻه کائي رهيا هئا ۽ پاڻ کي سيءَ کان بچائڻ لاءِ ڦاٽل ڪمبل کي جسم سان ڇهتائي ٻه رهيا هئا. هنن مشتاق ڏانهن ڏٺو سندس لباس ۽ ڊول ڏسي، ٻئي ڄڻا پنهنجيون پليٽون هٿ ۾ ڪڍي پري ٿي بيٺا. پورين واري ٻه اچرج مان مشتاق ڏانهن ڏٺو پوءِ پنهنجي حيرت لڪائڻ لاءِ چيائين، "اچو اچو غريب جو گاڏو ضرور آهي، پر مون وٽ اڪثر وڏا وڏا ماڻهو موٽرن ۾ چڙهي پوريون کائڻ ايندا آهن."

"چار پوريون."

مشتاق جي رڪائي ڏسي، پورين واري جو منهن لهي ويو. ٿالهه مان چار پوريون ڪڍي، ٿالهيءَ ۾ رکي، ۽ ٻيءَ ٿالهيءَ ۾ ڇولن ۽ پٽاٽن جي ڀاڄي ۽ انب جو آچار وجهي مشتاق آڏو رکيائين. مشتاق قميص جي ڪالر جو بٽڻ لاهي، ٽاءِ جي ڳنڍ ڪولي ڇڏي. ٻه چار گرهه کائڻ کان پوءِ کيس ڪوٽ جي ٻانهن ۽ قميص جو ڪف منجهائڻ لڳو. هن ڪوٽ لاهي ٻانهن تي رکيو. ساڄيءَ ويڙيءَ تان ڪف اٿلائي ڇڏيائين. ولهه ۾ کيس ٿرڪڻي وٺي ويئي. هن تڙ تڪڙ ۾ گرم گرم پوريءَ جو اڌ ويڙهي سيڙهي وات ۾ وجهي ڇڏيو.

ٻه ينگي پورين واري وٽ اچي بيٺا. ٻئي سندس پڌا گراهڪ هئا. ٻنهي کي پراڻا آمريڪي جئڪيٽ ۽ پتلون پاتل هيون. سندن وار ۽ مهانڊا فلمي ايڪٽرن جهڙا هئا. پورين واري جي ميري ۽ گدلي ڇوڪري هڪ ڪاغذ ۾ ٻه پوريون رکي، مٿان آچار ۽ ڀاڄي وجهي . ڏاڍي خبرداريءَ سان ينگين ڏانهن دونا وڌايا. ڪوشش اها ٿي پئي ڪيائين، جيئن سندس هٿ ينگي جي هٿ سان نه لڳن. ٻئي ينگي پنهنجو پنهنجو دونو وٺي، فٽ پاٿ تي وڃي ويٺا.

مشتاق پورين ڪاٺي ڪيسي مان پنون ۽ پنونءَ مان هڪ رپئي جو نوٽ ڪڍي، پورين واري کي ڏنو. پورين واري کيس پنجهتر پيسا موٽائي ڏنا. ريزو ڪيسي ۾ وجهي، مشتاق جيئن ڦيرو ڪاٺي سڙڪ تي آيو تيئن ڪاٺين سان پريل هڪ ڏاند گاڏيءَ هينان ايندي بچي ويو. هو پنهنجي جاءِ تي ڄمي ويو ۽ ڪاٺين جي پرين تي ويٺل ڳوناٺي ڏانهن لاڳيتو ڏسندو رهيو. پوءِ جڏهن ڏاند گاڏي پاسي واري گهٽيءَ ڏانهن ڦري ويئي، تڏهن پاڻ سنڀالي، ذهن کي جائيتو ڪري رستو اڪري، مارڪيٽ ڏانهن هليو ويو. هلندي هلندي هن ٽاءِ ڪولي ڪوٽ تي رکي. ڪجهه راهگيرن منهن ورائي هن ڏانهن ڏسي پئي ورتو. هو سيءَ کان بي نياز ڪوٽ ٻانهن تي رکي، مارڪيٽ ڏانهن هلندو رهيو.

اسپتال روڊ تان کيس خالي رڪشا نظر آيا، پر هن ڪنهن کي به ٻيهڻ لاءِ اشارو نه ڪيو. سندس وک تکي ٿي ويئي هئي. سول اسپتال ٻاهران مريضن ۽ سندن مائٽن جا وڳر بيٺا ۽ ويٺا هئا.

مشتاق اسپتال جي حدن ۾ داخل ٿيو در ٻاهران ويٺل چوڪيدار کيس سلام ڪيو. هو سلام جو جواب ڏيڻ کان سواءِ اڳتي هليو ويو.

ڪيزوئلٽي وارڊ مان ٿيندو مشتاق جنرل وارڊ جي انچارج، ڊاڪٽر سليمان شاهه جي ڪمري ۾ هليو ويو.

ڊاڪٽر سليمان شاهه آرام ڪرسيءَ تي اڌ ليٽيل هو. سندس پير ۾ هيٽر رکيو هو. جنهن وقت مشتاق سندس ڪمري ۾ داخل ٿيو تنهن وقت هو هڪ مقامي اخبار ۾ سوشلزم خلاف ايڊيٽوريل پڙهي رهيو هو. هن اکين اڳيان اخبار هٽائي، مشتاق ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ اخبار رکي اُٿي بيٺو.

”تون! هن ويل؟ خير ته آهي؟“ سليمان شاهه مشتاق کي جاچيندي پڇيو.

مشتاق خاموش رهيو. ڪوٽ ۽ ٽاءِ ٽيبل تي رکيو پاڻ پلنگ تي ويهي رهيو.

ڊاڪٽر سليمان شاهه ويجهو ايندي ڪانئس پڇيو: ”خير ته آهي نه مشتاق؟“

مشتاق هيٽر ڏانهن ڏسي رهيو هو ڪمري ۾ سيءُ گهٽ هو.

ڊاڪٽر ڪمبل کولي مشتاق جي ڪلهن تي وڌو ۽ پوءِ پٽيوالي کي سڏ ڪري، ٻه ڪوپ ڪافيءَ جا آڻڻ لاءِ چيو. ان وچ ۾ مشتاق پٿر جي پتلي وانگر خاموش ويٺو رهيو.

ڊاڪٽر سليمان شاهه پلنگ تي ويهندي پڇيو. ”ڪيئن آهين مشتاق؟“

مشتاق ڊاڪٽر ڏانهن ڏسڻ کان سواءِ پڇيو ”لالو ڪيئن آهي؟“

”لالو؟“

”جنهن جي ٽنگ ۾ فرئڪچر آهي.“

”اوهه. ٺيڪ آهي.“

”پلستر چاڙهيو اٿائونس.“

”ها.“

مشتاق خاموش ٿي ويو. نڪ جي ڇهنب ۽ ڪنن جون پاپڙيون، گرم ٿيڻ لڳس، پاسرين مان سيءُ جو سيسڙاٽ گهٽ ٿيندو ويس.

”تون خاص هن لاءِ آيو آهين؟“

مشتاق ڪنڌ مٿي ڪري، ڊاڪٽر ڏانهن نهاريو.

”ٽيليفون ڪرين ها.“

مشتاق ڪيس جواب نه ڏنو.

ڊاڪٽر جهيڻي آواز ۾ پڇيو. ”ڪٿان پيو اچين؟“

”آفيس کان.“

”آفيس کان!“

”ها.“

”هن مهل!“

مشتاق هڪ ڪن لاءِ واٽڙين اکين سان ڊاڪٽر ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ چيو ”جرمن انجنيئر آيل آهن. انهن سان ڳوٺن جي گشت تي هوس، اڄ اسر ويل موٽيو آهيان.“

”گهر نه ويو آهين؟“

”نه.“

”ٽيليفون ڪري ڇڏ.“

”نه.“

”پاپيءَ کي انتظار هوندو“

مشتاق جي اک ڊاڪٽر سليمان شاهه جي چهري تي اٽڪي پيئي، ڊاڪٽر ششدر ٿيڻ لڳو.

مشتاق آهستي جهلي جهلي چيو ”بانو ڪاليج ويئي هوندي، ڊاڪٽر سليمان شاهه.“

ڊاڪٽر، پاڻ کي بيچين محسوس ڪيو.

پٽيوالو ڪافيءَ جا ٻه ڪوپ به کڻي آيو.

ڊاڪٽر سليمان شاهه ۽ مشتاق سپ سپ ڪافي ڪافي پيئڻ لڳا. ٻنهي جا ڪنڌ جهڪيل هئا. ٻئي خيالن جي ڪاڪ محل ۾ گم هئا.

ڊاڪٽر سليمان شاهه وچولي قد جو هو. سندس منهن پريل ۽ اکيون وڏيون ۽ ميرانجهڙيون هيون. هو عمر ۾ مشتاق جي لڳ ڀڳ هو. اکين تي وس نه هوس، جي آئيني سمان هئس. من ۾ مونجهه هيس، ته اکيون به اداس پئي لڳس، هن ڪنڌ کڻي مشتاق ڏانهن ڏٺو.

مشتاق خالي ڪوپ ميز تي رکي، ڪلهن وٽان ڪمبل لاهي، هيٽر وٽ پيل آرام ڪرسيءَ تي اچي ويٺو.

”مشتاق“ ڊاڪٽر مشتاق ڏانهن ڏسندي چيو ”مشتاق .اسان ٻنهي جون حالتون هڪ ٻئي کان مخفي نہ آهن.“

مشتاق ڪرسيءَ جي پٺيءَ کي ٽيڪ ڏيئي، ڊ اڪٽر ڏانهن ڏسڻ لڳو. ڊاڪٽر پنهنجون نظرون مشتاق جي نظرن کان بچائڻ لڳو.

مشتاق آرام ڪرسيءَ تان اُٿي ميز وٽ آيو ڪوٽ ۾ ٿاءِ ڪٽندي، ڊاڪٽر کان پڇيائين، ”چوويهين بيڊ تي آهي نہ؟“

”ڪير؟“

”لالو.“

”ها.“

مشتاق ٻاهر وڃڻ لاءِ در جي هئنڊل ۾ هٿ وڌو.

”مشتاق.“

مشتاق ڊاڪٽر جو آواز ٻڌي پٺيرو رهيو.

ڊاڪٽر سندس پٺيان اچي بيٺو. ڪيس ڪلهي تي هٿ رکندي پڇيائين،

”ايڏي وڏي گهراٽي مان شادي ڪرڻ کان پوءِ خوش تہ گذارين ٿو نہ؟“

مشتاق جون اکيون بند ٿي ويون، سندس مٿو ڪجهہ پوئتي ٿي، کاٻي طرف جهڪي ويو. سٽ ڏيئي، در کولي ڇڏيائين. پوءِ اجهايل اجهايل اکين سان ٻاهر نهاريندي وراڻيائين، ”مان خوش آهيان، سليمان.“

ڊاڪٽر هن جي ڪلهي ٻاهر وراندي تائين هليو آيو.

”نہ، تون هل، مان وٽس اڪيلو ويندس.“

ڊاڪٽر پنهنجي ڪمري ڏانهن موٽي ويو.

مشتاق آهستي آهستي هلندو مريضن جي پلنگن وٽان لنگهندو بيڊ نمبر 24 وٽ اچي بيٺو.

لالوءَ جي ساڄيءَ ٽنگ تي سٿر تائين پلستر چڙهيل هو. هو هاڻي ڪانيءَ جو ويڪرو. منهن جو موچارو ۽ بدن ۾ وٽيل سٽيل هو. ڏيک ويک مان ئي ڳوٺاڻو پئي لڳو. ڪيس مٿي تي پٽي ٻڌل هئي. هن جو منهن پٽ ڏانهن هو ۽ اکيون بند هيس.

مشتاق پنهنجو هٿ لالوءَ جي هٿ تي رکيو. لالوءَ منهن ورائي، اکيون کولي مشتاق جي منهن ۾ نهاريو. پوءِ سندس سڪل چپن تي مرڪ تري آئي.

”ڪيئن آهين، لالو؟“

”رب جا شڪرانا آهن؟“

”ڪا تڪليف ته نه اٿئي؟“

”جنگهه ۾ سخت سور آهي.“

”سور ته رهندو.“ مشتاق اسٽول تي ويهندي چيو ”پڳل تري آهي، ٻه چار ڏينهن سور ضرور رهندو ٻي ڪا تڪليف؟“

”پوليس وارا ڏاڍا ڪا ڏينڻ ٿا اچن.“ لالو هيڏانهن هوڏانهن ڏسندي، ڏڪندي ڏڪندي چيو. ”چون ٿا، تو ڏاند ،گاڏيءَ سان ٽرڪ جي هڪ بتي ڀڃي وڌي آهي، تنهن ڪري توکي سخت سزا ملندي.“

”فڪر نه ڪر.“ مشتاق کيس دلداري ڏني، ”ان جو بندوبست به ٿي ويندو.“

”مون کي موت جي سزا ته نه ڏيندا نه؟“

مشتاق ٿڌو ساهه کڻي لالوءَ ڏانهن ڏٺو. لالو ٻي ڪا تڪليف؟“

”نه نه، ڪا به نه بلڪل نه.“ هن هڪدم ورائيو.

”ڊاڪٽر صاحب تنهنجو...“ جملو ترسي، پيهر پورو ڪيائين. ”توهان جو سنگتي آهي نه، سو منهنجو ڏاڍو خيال رکندو آهي.“

مشتاق ڪاڏيءَ هيٺان هٿ ڏيئي، لالوءَ ڏانهن ڏسڻ لڳو.

لالوءَ پڇيو ”توهان کي ڪيئن خبر پيئي ته مون کي ڌڪ لڳا

آهن؟“

”مان ڊاڪٽر سليمان سان ڪيزوئلٽيءَ وٽ بيٺو هوس.“ مشتاق وراڻيو: ”توکي ڪٽي آيا هئا. تون بيهوش هئين.“

”تون.“ لالو ڪجهه چوندي چوندي، هبڪي بيهي رهيو. پيهر ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪيائين ته فقط چيائين، ”توهان.“

”لالو.“ مشتاق هڪدم سندس جملو ڪپيندي چيو. ”ڳوٺ واري جنهن اسڪول ۾ پاڻ ٻئي پڙهندا هئاسين، اهو اڄ به پنهنجي جاءِ تي موجود آهي، لالو مان ڏسي آيو آهيان.“

”ها، برابر.“ لالوءَ وراڻيو. ”مٽيءَ جون سرون، انسان ڪان وڌيڪ جٽاءُ ڪنديون آهن.“

”پر مٽيءَ جون سرون انسان جي دل وانگر نه آهن جو ڌڙڪي سگهن.“ مشتاق ٿڌل آواز ۾ چيو. ”عمارتون ڊهن، ته صدين تائين بنياد سندن شاهدي ڏيندا رهندا. دل ڊهي، ته هميشه گم ٿيو وڃي.“

لالوءَ کي مشتاق جو جملو سمجهه ۾ نه آيو. هو هيڏانهن هوڏانهن نهارڻ لڳو.

بيڊ نمبر 25 جو مريض چنگهڻ لڳو. لالوءَ ڏاڍي رازداريءَ واري نوع ۾ چيو: ”چون ٿا ته ڪارو آهي. مٽي ۾ ڪيپراٽيءَ تي کهاڙيون لڳيون اٿس. ڪاري ٽڏي تي ماري وڌائون.“

”لالو.“ مشتاق سندس ڳالهه ۾ دلچسپي نه وٺندي، وراڻيو. ”اسين سڀ ميڪ اپ جي تهن هيٺان ڊڪيل ڪارا ڪاريون آهيون.“

هڪ ٿلهڙي ۽ پوري پني قد واري سانوري نرس لالوءَ جو بخار ڏسڻ آئي، ٿرماميٽر چنبڙي لالوءَ جي وات ۾ وڌائين. پوءِ پنهنجي گول ڪرائيءَ ۾ ٻڌل واچ ۾ وقت ڏسڻ لڳي. سندس اکيون وڏيون، ويڪريون ۽ گهاٽين ۽ ڊگهين پنبڻين سان ڍڪيل هيون. نڪ سنهڙو ۽ چپ ڊولائتا هئس، منهن ۾ بي پناهه ڪشش هئس. لالوءَ جي وات

مان ٿرماميٽر ڪڍي، ڏسي چارٽ ۾ داخل ڪري، پئي مريض وٽ وڃي بيٺي.

نرس جڏهن ڪجهه پرپرو هلي ويئي، تڏهن لالوءَ پنهنجي خوشيءَ کي لڪائيندي چيو "خبر اٿس تہ توهين ڊاڪٽر صاحب جا سنگتي آهيو. تنهن ڪري مون سان مڙيوئي مرڪي ڳالهائيندي آهي. ٻين کي تہ رڳو چڙٻيندي ويندي آهي." پوءِ کلندي چيائين، "مون کي سُئي بہ آهستي هڻندي آهي! اها سڀ توهان جي مهرباني آهي."

مشتاق جا پرُوون ڳتجي ويا. هڪ لونڊڙيءَ کان ٻيءَ لونڊڙيءَ تائين. نرڙ تي ليڪون اڀري آيس.

لالو خوش ٿيندي ڳالهايو: "توهان کي سڃاڻي ٿي، ڪالهہ پڇيائين پئي تہ مشتاق صاحب تنهنجو ڇا ٿئي، هو تہ ڏاڍو وڏو ماڻهو آهي."

مشتاق جي منهن ۾ گهنڊ پئجي ويو. نرڙ جون ليڪون وڌيڪ ڇڪيون ٿي ويس. اکين مان اندر جي آنڌ مانڌ ظاهر ٿي رهي هيس. ڪو پور هو جو پاري وانگر اندر کي ڪائيندو پئي ويس.

"۽ خبر اٿو تہ ڇا ٻڌايومانس؟"

"ڇا؟" مشتاق ڇرڪي لالوءَ ڏانهن نهاريو.

"نرس جڏهن پڇيو تہ مشتاق صاحب تنهنجو ڇا ٿئي، تڏهن خبر اٿو تہ ڇا ٻڌايومانس؟" لالوءَ مشتاق ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ کلندي چيو "ٻڌايومانس تہ مان توهان جو نوڪر آهيان."

مشتاق اسٽول تان اُٿي بيٺو. ڄڻ سرڪڻ ڦاهيءَ جي رسيءَ سان مٿي ڇڪجي ويو هجي. ڪنڌ جون رڳون سيٽجي ويس. ساهہ کڻڻ لاءِ وات کوليو پيس.

مشتاق جو رد عمل ڏسي، لالوءَ جي چپن تان مرڪ غائب ٿي ويئي. مشتاق جي اهڙي اوپري ۽ اوچتي عمل جو ڪارڻ ڪيس سمجهہ

۾ نہ آيو.

"لالو تنهنجي ننڍپڻ ۾ هڪ ڳوٺاڻي سنگتي هوندو هو نہ، مشتو جنهن جو پيءُ ٽپالي هو." مشتاق گهٽيل ۽ ٻوساٽيل آواز ۾ چيو "۽ تنهنجو سنگتي مشتو جيڪو توسان گڏ اسڪول جي ٽڏي تي ويهندو هو سو اڃا جيئرو آهي، سو ساڳيو مُشتو اڃا جيئرو آهي."

مشتاق وارڊ ۾ ويهي نہ سگهيو. نرس، پريان، اڃرج وچان ڏانهس نهاري رهي هئي. هو تڪڙيون تڪڙيون ٻرانگهون ڪٽندو جنرل وارڊ مان هليو ويو. اسپتال جي حدن مان نڪري، هو روڊ تي اچي بيٺو. سج چڙهي آيو هو ولهہ جهڙي هوا، تير وانگر تيز نہ هئي. بازار کلي ويئي هئي.

مشتاق هٿ جي اشاري سان هڪ رڪشا واري کي بيهاريو رڪشا ۾ ويهندي چيائين، "قليلي پريٽ آباد."

رڪشا، حيدرآباد جي لاهين چاڙهين تان ڊوڙندي، ورن وڪڙن وارن رستن ۽ سوڙهين گهٽين مان لنگهندي، جهاڪا کائيندي، پريٽ آباد پهتو. مشتاق رڪشي واري کي هڪ ڪچي گهر آڏو بيهڻ لاءِ چيو. رڪشا بيهي رهي. مشتاق رڪشا واري کي ڀاڙو ڏيئي، گهر جي در وٽ اچي پهتو ڪڙو کڙڪائي، هو در کلڻ جو انتظار ڪرڻ لڳو.

پاڙي جا اڌ اگهاڙا ٻار سيءَ ۽ گرم ڪپڙن کان بي نياز سوڊا واٽر جي بوتلن جي ڍڪڻن، سگريٽن جي خالي پاڪيٽن ۽ چدن سان راند ڪري رهيا هئا. ڪجهہ ٻار ڪني پاڻيءَ جي ڪسيءَ تي قطار ۾ ويٺا هئا. ۽ ڪرفتي ڪري رهيا هئا ۽ ڪرفتي ڪندڙ ٻار ڳالهائي بہ رهيا هئا. ۽ هڪٻئي کي ڪني پاڻيءَ جا ڇنڊا بہ هڻي رهيا هئا.

ڪچي گهر جو در هڪ ڪراڙيءَ عورت کوليو. سندس مٿي جا وار کير وانگر اڇا هئا. منهن تي ماضيءَ جون ريکائون اپريل هيس، اکيون ميرانجهڙيون، نظر ڪمزور ۽ ڪنن جون پاپڙيون ڦڙڪندڙ

هيس.

هوءَ ڪجھ دير تائين مشتاق ڏانهن ڏسندي رهي، ڪيس سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪندي رهي، ۽ پوءِ اوچتو سندس ڪمزور جسم ۾ جڻ زندگيءَ جي ڀرپور لهر موٽي آئي. هن ٻئي ٻانهون کولي ڇڏيون. "مُشتو منهنجا ابا..!"

مشتاق ماءُ جي ٻانهن ۾ هليو ويو. پنهنجون ٻانهون ماءُ جي پٺيءَ کان ورائي، ڪيس ڏرتيءَ تان ڪٽي ورتائين. اندر اٿل ڪاڻڻ لڳس. اکيون بند ڪري ڇڏيائين.

ماءُ ڪيس پٺيءَ تي هٿ ڦيرائڻ لڳي، "منهنجا ٻچڙا شل جڙيو هجين."

مشتاق ماءُ کي ڏرتيءَ تي لاهي، ڪيس ڪلهن کان وٺي جاچڻ لڳو. ماءُ پنهنجن ڪمزور، گهنجيل ٿڙڪندڙ هٿن سان پٽ جي منهن تي پيار ڪرڻ لڳي، "الله شل تارن جيڏي عمر ڏيئي!"

ماءُ مشتاق جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ جهلي، پنهنجيءَ پر ۾ ڪيس گهليندي، اڱڻ مان اڪلائيندي، ورانڊي ۾ وٺي آئي. هن وڏي اڪير مان چيو، "ڏس مشتوءَ جا پيءُ ڏس ته ڪير آيو آهي!"

مشتاق جو پيءُ هڪ اسٽول تي ويٺو هو. سندس هٿ ۾ تيل جي پچڪاري هئي، جنهن مان پراڻي سائيڪل جي چين ۾ تيل وجهي رهيو هو. هن آواز تي هٿ روڪي، ڪنڌ مٿي ڪري گهر واريءَ ڏانهن نهاريو.

"ابا مشتو تون؟" هو تيل جي پچڪاري فرش تي رکي، اُٿي بيٺو.

پيءُ پٽ ڪجھ دير تائين هڪٻئي ڏانهن ڏسندا رهيا. پيءُ کان جذبن جي اُٿل ۾ ڪجھ اکلي نه سگهيو. پوءِ سائيڪل ڏانهن اشارو ڪندي چيائين، "منهنجي سائيڪل به مون وانگر پراڻي ٿي ويئي آهي، پرزي پرزي مان ٽڙڪاٽ ٿا نڪرنس."

مشتاق پيءُ ڏانهن ڏسندو رهيو.

پٺس ڪجهه دير ترسي، پيهر چيو ”تيل ڏيندو آهيانس تہ ڏهہ بارهن ڏهاڙا ڪڍي وٺندي آهي.“

ماءُ چيو ”ويهي رهہ نہ ابا.“

مشتاق واڻ جي کٽ تي ويهي رهيون، ۽ جهڪيل نگاهن سان پيءَ ڏانهن ڏسڻ لڳو.

پٽس جي پتلون گوڏن وٽان ڪٽل هئي، جتي چتيون لڳل هيون. مٿان پراڻو آمريڪن ڪوٽ پاتل هوس، جنهن جو ڪالر تاجي پيٽو ٿي ويو هو. ڪوٽ جي ٻانهن ۾ ٺونٺين وٽ آر پار ٽنگ هئا. پوڙهي کي اکين تي گول شيشن واري عينڪ چڙهيل هئي، جنهن جي هڪ ڪمان ڀڳل هئي، ان پاسي عينڪ ڏور سان ڪن تائين ڪشيل هئي.

هن مشتاق کان پڇيو ”سيٺ ولي محمد تہ سنو ٺو هليئي نہ؟“

مشتاق جواب ڏيڻ بدران، پيءُ کان نگاهون ڦيري ٻئي طرف ڏسڻ لڳو.

پوڙهي پنهنجو جملو ورجايو ”سيٺ ولي محمد تہ سنو ٺو هليئي نہ؟“

مشتاق پيءُ جي گهنجيل منهن ۾ ڏسندي وراڻيو ”سيٺ صاحب هر ڪارآمد شيءِ جو قدر ڪندو آهي. هو پنهنجن ٻن بلتري ڪتن سان بہ ڏاڍو سنو ورتاءُ ڪندو آهي.“

”ڏاڍو نيڪ آهي، ابا!“ ڪراڙي چيو ”نہ نہ تہ ڇا مان لهان، ۽ ڇا هوا! سچاٽي ايترو جو خط ڏيڻ ويندو هومانس. ڪيئن نہ توکي پنهنجو ڪري ورتائين“

”بابا.“ مشتاق گهٽيل آواز ۾ چيو ”توهر کي پيوند نہ لڳندو آهي، بابا، اسين ٿوهر آهيون.“

پوڙهي کي پٽ جو جملو سمجهہ ۾ نہ آيو. هو پنهنجي گهر واريءَ

ڏانهن ڏسڻ لڳو. ماءُ اچرج وچان پٽ ڏانهن نهاري رهي هئي.

پوڙهي ڳالهه بدلائڻ لاءِ چيو "پٽ مشتو هو تنهنجو سنگتي آهي نه ڇا نالو اٿس، جيڪو ڊاڪٽر به آهي؟"

"ڊاڪٽر سليمان شاهه."

"ها، سليمان شاهه." پوڙهي جي منهن تي مرڪ تري آئي.

"سليمان وٽ هن تيل جي پچڪاريءَ جهڙي ڪا دوا جي پچڪاري نه آهي، جنهن سان منهنجي گوڏن کي تيل ڏئي."

مشتاق اک ڇنڀڻ بنا پيءُ ڏانهن ڏسندو رهيو.

پٽس پنهنجن گوڏن تي هٿ ڦيرائيندي چيو ائين ٿو ڀانيان، ڄڻ گوڏن جي ڍڪڻين هيٺان مِکَ ختم ٿي ويو آهي."

مشتاق ورائيو "مان سليمان کي هتي وٺي ايندس."

"هيءُ هن گهر ۾."

"ها."

"نه، نه ڊاڪٽر سليمان هن گهر ۾ ڪيئن ايندو."

"ڇو نه ايندو هيءُ منهنجو گهر آهي."

"پر هو ڇا سوچيندو ته هيڏي وڏو ماڻهوءَ ــ"

"بابا." مشتاق جو آواز سخت کهروءِ ڇنو ٿي ويو. هن پيءُ جو جملو ڪپيندي چيو "بابا، سليمان جو پيءُ ڪمپائونڊر آهي، سليمان پنهنجي پيءُ سان پناڻ ڪالوني جي ڪچي گهر ۾ رهندو آهي."

"نيرن ۾ ڇا کائيندين؟" ماءُ مشتاق کان پڇيو.

"مان نيرن ڪري آيو آهيان."

"پلا چانهه چڪڙو ئي ڪٽي پيءُ."

"ها، چانهه پيئندس." مشتاق ماءُ ڏانهن ڏسندي چيو.

"مان اڄوڪو ڏينهن هتي رهندس."

"شل بچين!" ماءُ کي ڄڻ خوشين جو خزانو ملي ويو. هن وڏي

اچي ڪيس ڳل تي مٺي ڏني، ۽ پوءِ چانهه ناهڻ لاءِ رڌڻي ڏانهن هلي ويئي.

پوڙهو عينڪ لاهي، قميص جي پلاند سان ڪاوا اگهڻ لڳو. ڪاوا اگهي، هو اتي بيٺو ۽ پوءِ آهستي هلندو اندرين ڪوٺيءَ ڏانهن هليو ويو.

مشتاق واڻ جي کٽ تان اُٿي، اسٽول تي اچي ويٺو. فرش تان تيل جي پچڪاري کڻي سائيڪل جي چين کي تيل ڏيڻ لڳو. چين کي تيل ڏيڻ کان پوءِ هن سائيڪل اونڌي ڪري، هئنڊل ۽ گاديءَ جي آڌار تي بيهاري، ۽ پاڻ به اتي بيٺو ۽ ڦيٿن جي گراڙين ۾ تيل ڏيڻ لڳو. هو هڪ هٿ سان گراڙين ۾ تيل ڏيڻ لڳو ۽ ٻئي هٿ سان ڦيٿو به ڦيرائيندو ويو. پويون ڦيٿو ڦيرائي، هو ابتي طرف هٿ سان پيڊل هلائڻ لڳو.

ماءُ چانهه جو ڪوپ کڻي آئي. مشتاق کي ڪوپ ڏيندي چيائين، ”چا پيو ڪرين، پٽ؟ ڏس ته، قميص ۽ پتلون تيل جي ڇنڊن ۾ ڇڙهه ڪري ڇڏيئه!“

چين جي ڦيٿن ۽ گراڙين مان نڪتل تيل جي ڇنڊن مشتاق جي قميص جو اڳو ۽ پتلون ڇڙهه ڪري ڇڏي هئي.

ماءُ ڪوپ مشتاق کي ڏيئي، اندرين ڪوٺيءَ ڏانهن هلي ويئي. مشتاق اسٽول تي ويهي رهيو ۽ سپ سپ ڪري چانهه پيئڻ لڳو.

اندران هن ماءُ جو آواز ٻڌو: ”واهه مشتوءَ جا پيءُ واهه! ٻچڙو ڪنهن قضائي مسين مسين تي گهر آيو آهي، ۽ تون پنهنجو ڪم هن جي ڳچيءَ ۾ وجهي هتي اچي ليٽي پيو آهين!“

”بابا کي آرام ڪرڻ ڏي، امان!“ مشتاق ٻاهران چيو. ماءُ ٻاهر هلي آئي، واڻ جي کٽ تي ويهندي چيائين: ”جڏهن کان پٺهين پينشن تي ويو آهي. تڏهن کان ٺوٺي تي پيو آهي، رڳو ٿو ننڊون ڪري.“

مشتاق خاموش رهيو ۽ چانهه پيئندو رهيو.

ماءُ حب وچان پٽ ڏانهن نهاريندي رهي هئي، ڪيس ڏسندي چيائين، ”چانهه پيءُ وٺ ته هڪ خوشخبري ٻڌايانءِ.“

”نظير ڪٿي آهي؟“

”درزيءَ کان ڪپڙا ڪڻڻ ويو آهي.“

اندران پوڙهي ڳالهايو ”اڄڪلهه درزين جا ريٽ به ڳاتي ٻيڻا ٿي ويا آهن.“

ماءُ آهستي چيو ”پٺهين ڪي چيم به ته موديءَ مئي کان قرض نه ڪڻ، هڪ ڏينهن جي ته ڳالهه آهي. مشتو جا ڪپڙا پائي ويندو پر چئه جو ڪٿي منهنجي مڃي.“

”ڪهڙا سرياٽ ويٺي ڪرين؟“ اندارن پوڙهي رڙ ڪئي.

”نظير انٽرويو تي ويندو ڇا؟“ مشتاق پيءُ کان پڇيو.

”ها، آهي مڙيئي انٽرويو.“ پڻس اندران جواب ڏنو ۽ پوءِ اٿي آهستي آهستي هلندو مشتاق جي پرسان کٽ تي اچي ويٺو. مشتاق کي هڪ ڪاغذ ڏيندي چيائين، ”اچي، پڙهه.“

”اها ڳالهه ته مان ٻڌائڻ تي هيس.“ ماءُ چيو.

”هاٽي ٺهيو.“

مشتاق ڪاغذ کولي پڙهڻ لڳو.

ماءُ خوش ٿيندي چيو ”پر ٻي خوشخبري مان ٻڌائينديمانس!“

ڪاغذ، نظير لاءِ اسماعيل احمد پائي انڊسٽريز ۾ اڪائونٽنٽ جي عهدي جو اپائنٽمينٽ آرڊر هو. پگهار اٺ سو رپيا. مسواڙ به سو رپيا، ياڙو پٽو تي سو رپيا ۽ علاج وغيره ڪمپنيءَ جي خرچ تي. ترقي جي سلسلي ۾ جاٺايل هو ته ٽن سالن کان پوءِ کيس چارٽر ڪرڻ لاءِ انگلينڊ موڪليو ويندو. جتان موٽڻ کان پوءِ کيس به هزار رپيا ماهوار پگهار مسواڙ ۽ پاڙا پٽا ڏيڍ هزار ڪن، هر مهيني ملندا.

ڪاغذ تي مشتاق جون نگاهون ڄمي ويون. سندس لاشعور ۾ دکندڙ چڻنگ تان رک لهڻ لڳي. هن روح تائين سيڪ محسوس ڪيو. ڪيس ٻه سال اڳ جو منظر ياد آيو. جڏهن هن کي سيٺ ولي محمد نڪلسن فرم ۾ اسسٽنٽ مئنيجر ڪري کڻايو هو. هن پنهنجو اپائنٽمينٽ آرڊر وڏي واڪ ماءُ کي پڙهي ۽ ترجمو ڪري ٻڌايو هو. انگن اکرن جو ترجمو ڪري ٻڌايو هئائين. ان کان پوءِ جيڪي ڪجهه تي گذريو هو سو مشتاق جي دل تي اڪريل هو.

"هاڻي ٻي خوشخبري ٻڌ."

ماءُ جو آواز ٻڌي، هو خيالن جي ڏيڻ مان نڪري آيو.

"نظير جي شاديءَ جي ڳالهه ٻه پڪي ٿي ويئي آهي." ماءُ گد گد ٿيندي کيس ٻڌايو اڄ ساهري گهر ويندو. کيس ڏسندا."

مشتاق سڪل چپن کي ڏندن ۾ پيڪوڙي ڇڏيو.

"ڪيئن ٿو پائنين" پوڙهي پنهنجي جوان پٽ ڏانهن ڏسندي پڇيو.

"خبر اٿئي ته ٻانهن ڪٿان ملي آهي؟ ماءُ ساڳي طرح خوش ٿيندي ڳالهايو. "تنهنجي ساهرن کان ٻه وڌ گهراڻو مليو اٿس."

مشتاق اپائنٽمينٽ آرڊر جو ڪاغذ ويڙهي، پيءُ کي موٽائي ڏنو.

پٽس ڪاغذ ڏانهن فخر سان ڏسندي چيو، "سيٺ اسماعيل احمد پائيءَ جي وڏي ڌيءَ آهي."

مشتاق ڇرڪي پيءُ ڏانهن نهاريو.

"ڏس." پوڙهو ان ردعمل تي خوش ٿيو چيائين: "حيرت وٺي ويئي نه پائي، غريب ٽپاليءَ جا پٽ آهيو ته ڇا ٿي پيو. نصيب ڪليڪٽرن جي پٽن جهڙا اٿوَ!"

"بابا." مشتاق دريءَ وٽ وڃي بيٺو. ٻاهر نهاريندي چيائين. بابا. سيٺ اسماعيل احمد پائي جون ٽي ننڍيون ڊيئرملڪ جي وڏن

ڪارخانيدارن ۽ سرمائيدارن جي گهرن ۾ آهن.“ پوءِ دريءَ کي پٺي ڏيئي، پيءُ ڏانهن منهن ڪندي چيائين، وڏي ڏيءُ جي باري ۾ هن اسان جيتامڙن تي ڪهل جي نظر ڇو ڪئي آهي؟،

پٽس جو ڪنڌ ۽ مٿو سوال جي نشانيءَ وانگر ڪلهن کان اڳتي نڪري ويو. عينڪ اکين تان گهرڪي، نڪ جي ناسن وٽ اچي پهتس، مشتاق جو سوال ڪيس گوهيون ڏيڻ لڳو.

ماءُ جي ڪاڏي لتڪي پيئي، هن اول پٽ ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ متجسس نگاهن سان پنهنجي گهر واري ڏانهن ڏسڻ لڳي.

پوڙهي پاڻ سنڀالي ورتو. عينڪ اکين تي قابو ڪندي ڦڪي کل کليو چيائين، ”جيئن تنهنجو نصيب جاڳيو هو، تيئن نظير جو نصيب بہ جاڳايو آهي.“

مشتاق کي پنهنجي ڪنڌ تي پگهر محسوس ٿيو. منيون پيڪوڙجي ويس، چپر ڳرا محسوس ٿيڻ لڳس، هن جهيڻي پر چٽي آواز ۾ پيءُ کان پڇيو ”زرينہ ۾ ڪهڙو عيب آهي، بابا؟“

ڪراڙي کي جڻ ڏنڀ اچي ويو. اُٿي ڪڙو ٿيو. پنهنجي وس آهر پاڻ کي سيتي، سڌو ڪندي چيائين، ”ڪٿي هڪ خسيس ماستر جي ڌيءَ . ڪٿي سيٺ اسماعيل احمد ياٿيءَ جي ڌيءَ! واهہ، مشتو واهہ!“

مشتاق، پيءُ جي نگاهن کان نگاهون بچائيندي چيو ”توهان ساڻس واعدو ڪيو هو.“

”ها، ها، واعدو ڪيو هو مانس، مون کي ياد آهي.“ ڪراڙي ٻئي هٿ اڳتي ڪندي، پنهنجي ڳالهہ تي زور ڏيندي چيو ”جڏهن وعدو ڪيومانس، تڏهن مون کي اها خبر ڪا نہ هئي تہ اوهين ٻئي ڀائر پڙهي ڳڙهي اهڙا پڙ ٿيندا جو سيٺيون پنهنجون ٻانهون آڇيندا.“

مشتاق ڪوشش ڪندي بہ پنهنجي منهن جو پنو برقرار رکي نہ سگهيو ماءُ سندس ڪيفيت ،اکين جو اُلڪو ۽ طبيعت ۾ بيچيني

محسوس ڪري ورتي. هن پٽ جي پٺي تي هٿ رکندي چيو "تون ڇو توبين جا فڪر ڪرين. وڏي ڏيءُ تنهنجي لاءِ نه ورتيسينس ته اها ڪا ويهاري ڇڏيائين ڇا؟ پاڙي جي مستريءَ سان پرڻائي ڇڏيائين. زرينه به ڪنهن موچيءَ مڙي ڪي ڏيئي ڇڏيندو."

مشتاق گهڙي کن خاموش رهيو. پنهنجن حواسن ڪي جائتو ڪندو رهيو. پت کي ٽيڪ ڏيئي، ڇت ڏانهن ڏسندي چيائين، "منهنجي سهري سيٺ ولي محمد کي پنهنجو بيڪار مال رکڻ لاءِ هڪ گدام جي ضرورت آهي، توهين هيءُ گهر ڪيس مال رکڻ لاءِ ڏيندا."

"هي گهر!" پوڙهي حيرت مان پڇيو.

"ها، هيءُ گهر!" مشتاق بدستور ڇت ڏانهن ڏسندي چيو "مسواڙ به ججهي ڏيندو."

پوڙهي حيرت ۾ پنهنجي گهر واريءَ ڏانهن ڏٺو جيڪا پنهنجي رُڏ مغز سان ڳالهه سمجهڻ جي ڪوشش ڪري رهي هئي.

ماءُ پنهنجي پٽ ڏانهن ڏسندي چيو "هاڻي پيري ۾ اباڻا اجها ڇڏي، ڪٿي وڃي ڌڪا کائيندا سين. پنهنجي سهري کي ٻي ڪا جاءِ وٺي ڏي."

پوڙهي ڳالهه جي تهه تائين نه پهچندي، پنهنجي گهر واريءَ جي ڳالهه ڪٽائيندي چيو. "هيڏو وڏو سيٺ، اسان مسڪينن جي ڪچيءَ جاءِ ۾ اچي مال رکندو؟"

"بابا." مشتاق پهريون دفعو پيءُ جي اکين ۾ نهاريندي چيو "بيڪار مال کي محفوظ ڪرڻ لاءِ سيٺ صاحب ڪنهن گمنام جاءِ جي ڳولا ڪندا آهن. جتان پوءِ وقت آهر پنهنجو بيڪار مال چمڪائي سينگاري، مارڪيٽ ۾ آڻيندا آهن."

پوڙهي جي عينڪ اکين تان گهرڪي، نڪ جي ناسن وٽ اچي

پهتي. سندس جاڙي لٽڪي پيئي، هو ٻه چار ٻرانگهون ڪٽي پٽ جي سامهون اچي بيٺو. مشتاق کي ٻنهي ٻانهن کان وٺي، ڏونڌاڙيندي، ڦڪي ڪل ڪلندي چيائين، ”اڙي اوهين ٻئي پائر آهيو ته رٽائر ٽپاليءَ جا پٽ، پر نصيب ڪليڪٽرن جي پٽن جهڙا اٿو.“

مشتاق هلڪي سٽ سان ٻانهون ڇڏائي سائيڪل وٽ اچي پهتو. سندس اکيون چنجهيون ٿي ويون، پروون پاڻ ۾ ڳتجندا ويس، دل سيني ۾ سسندي ويس، روح اونداهيءَ جي پاتار ۾ گم ٿيندو ويس، تڏهن هن اُبتي بيٺل سائيڪل جو پويون ڦيٿو ڦيرائيندي، ٽڪل ٽٽل آواز ۾ پيءُ کان پڇيو ”هيءَ سائيڪل وڪڻندوءَ، بابا؟“

”ڪهڙيون ٿو ڳالهيون ڪرين پٽ!“ ڪراڙي سائيڪل جو ڦرندڙ ڦيٿو بيهاريندي چيو ”هيءَ سائيڪل ته منهنجي پيريءَ جو سهاور آهي، پٽ!“

مشتاق هٿ وڌائي، واڻ جي چنل کٽ تان پنهنجو ڪوٽ کڻي ورتو ۽ پوءِ ماءُ پيءُ ڏانهن ڏسڻ بنا، اڱڻ اورانگهي ٻاهر هليو ويو.

***

حياتي وهہ وٽو آهي

قداور ۽ طاقتور قولي فضلو لڏندو، لمندو ۽ اوٻاسيون ڏيندو اسان وٽان لنگهي ويو. ويندي ويندي چئي ويو "خيبر ميل، ڪتي جي ڏيءَ ٻہ ڪلاڪ ليٽ آهي."

ان وقت رات جا ايڍائي ٿيا هئا. سخت گُهٽ ۽ گرميءَ سبب ماڻهو ۽ ڪتا بيڪل هئا. پليٽ فارم تپي تندور ٿي ويو هو. مسافر ليٽيل هئا، ويٺل هئا، بيٺل هئا ۽ ڪي پليٽ فارم تي بي مقصد گهمي رهيا هئا. پليٽ فارم جي پرئين ڪنڌ تي قولين جاءِ والاري هئي ۽ انگوشا وڇائي ليٽي پيا هئا. جيڪي اکيون پوري، دٽ هڻي، سمهيا پيا هئا، انهن کي بہ پڪي ننڊ ڪانہ هئي. ماحول ۾ مڇرن ۽ گُٽ سبب بيچيني ڦهليل هئي. هرڪو هٿ پير ڇنڊي رهيو هو ۽ پاڻ کي چماٽون

هٽي رهيو هو. پانت پانت جا جيت بتين جا طواف ڪري رهيا هئا ۽ جلي، سڙي، بلبن هيٺان ڍهه ٿي رهيا هئا.

مون دولترام کي چيو ”گاڏي ته ڪلاڪ ليٽ آهي، تنهن ڪري مان به لمليٽ ٿيان ٿو.“

ان وقت دولترام رامائڻ جو منظوم ترجمو پڙهي رهيو هو ۽ متاثر ٿي رهيو هو. پڇيائين، ”دوزخ ۾ سمهڻ لاءِ پريڪٽس پيو ڪرين ڇا؟“

فرش تي انگوشو وڇائيندي وراڻيم. ”مان دوزخ ۾ ايئرڪنڊيشنر کڻي ويندس؟“

ليٽڻ کان اڳ پنهنجو ڪُتل خاڪي ڪوٽ، چڳل چمپل ۽ سوڊا واٽر جي بوتلن جي بالٽي دولترام ڏانهن ڏڪيندي چيم. ”منهنجي ملڪيت جو خيال رکجانءِ. مان ته ڪلاڪ ڪن خواب ڏسي وٺان.“

دولترام ڪنڌ ڏوڻي ها ڪئي ۽ رامائڻ جو منظوم ترجمو پڙهندو رهيو.

گهڻو اڳ، جڏهن مون ٺارو شاهه هاءِ اسڪول مان مئٽرڪ پاس ڪئي هئي، تڏهن پنهنجن مائٽن، خاص ڪري پنهنجي ڪراڙي ماءُ کي چيو هوم: مان سنڌ جي ٻئي نمبر سڀ کان وڏي شهر حيدرآباد ويندس، جتي وڏا وڏا ڪاليج ۽ هڪ وڏي يونيورسٽي آهي، ۽ اتي مان اعليٰ تعليم حاصل ڪندس، ۽ بيحد وڏو ماڻهو ٿيندس.

ان وقت منهنجو ننڍو ڀاءُ جانڻ (جنهن کي ڪڏهن ڪڏهن جن ايندو آهي) اسان وٽ ويٺو هو ۽ ڪمند چٻاڙي رهيوهو. هن پڇيو هو: ”ادا، وڏا ماڻهو ڪيئن هوندا آهن؟“

مون کي جانڻ جي سوال تي ڪاوڙ آئي هئي ۽ کيس ٻڌايو هوم: ”وڏن ماڻهن کي مٿي تي سڱ هوندا آهن ۽ کين هڪ پڇ به هوندو آهي.“

جانڻ ٺهڪ ڏيئي کليو هو.

منهنجو اٽل اِرادو ڏسي منهنجيءَ ماءُ مون کي دعائون ڏينديءَ چيو هو: ”ابا، الله محنت جو ڦل ڏيندوءِ.“

جاڻ پڇيو هو: ”ادا محنت جو ڦل ڪيئن هوندو آهي؟“

ڪيس ٻڌايو هوم: ”محنت جو ڦل متيري کان ٿورو وڏو ۽ هنداڻي کان ٿورو ننڍو هوندو آهي.“

جاڻ خوش ٿي مون کي مٿي تي ڪمند وهائي ڪڍيو هو ۽ پوءِ مان سنڌ جي ٻئي نمبر سڀ کان وڏي شهر حيدرآباد هليو آيس. جتي هڪ ڪچو قلعو ۽ هڪ پڪو قلعو آهي، جتي چپي چپي تي نديڙيون، اوندهه ۽ سگريٽن جي دونهين سان ڀريل پتڪڙا هوٽل آهن، ۽ جتي منگهن وارا وڏا وڏا گهر ۽ پانت پانت جا ماڻهو آهن. حيدرآباد ۾ هڪ شاهي بازار به آهي، جيڪا ٿي ميل کن ڊگهي آهي، ۽ ٿي فٽ کن ويڪري آهي، ۽ پڪي قلعي جي در کان شروع ٿي مارڪيٽ ۾ ختم ٿيندي آهي. مارڪيٽ وٽ هر ڪا شيءِ ملندي آهي. ماڻهوءَ جي گوشت کان وٺي حلواڻ تائين. جيئرن ڇوڪرن کان وٺي ڇوڪرين تائين. حيدرآباد جي آدمشماري ڏهه لک آهي. جنهن مان چار لک چوئيتاليهه هزار اٺ سؤ نوانوي هيرو ۽ چار لک چوئيتاليهه هزار اٺ سئو نوانوي هيروئن آهن، ۽ باقي انهن جا پوڙها پيئر ۽ ڪراڙيون مائرون آهن. حيدرآباد ۾ ڪو به سائيڊ هيرو ڪونهي. حيدرآباد ۾ هڪ فقير جو پڙ به آهي، جتي ڪڏهن به فقير نظر نه ايندو آهي، ۽ هڪ ٽندو نوڙهو به آهي، جتي نوڙهن جي داخلا تي بندش پيل آهي. حيدرآباد ۾ آفيم، چرس ۽ پنگ جا اهڙا گتا به آهن، جتي فلمي اداڪارن جي فوٽن سان گڏ، قومي رهنمائن ۽ مذهبي درگاهن ۽ روضن جون تصويرون ٽنگيل هونديون آهن. حجمن جي دڪان تي حيدرآباد جي سهڻن ڇوڪرن جا فوٽا لڳل هوندا آهن. جن کي وات ۾ سگريٽ ۽ ڪنڌ ۾ هار هوندو آهي. حيدرآباد ۾ ماڻهن جو مذهبي جذبو ڏسڻ

وٺان آهي. هتي رشوتي آفيسر ۽ چور بازاري ڪندڙ سيٺ مسجدون ٺهرائيندا آهن ۽ عيد ميلادالنبي جي موقعي تي روشنيون ڪندا آهن. هتي فحش ڪان فحش طوائف محرم جا ڏهہ ڏينهن ڪارا ڪپڙا پائيندي ۽ امام حسين جي شهادت جو غم ڪندي آهي. ملنگ ۽ موالي بہ امام حسين جي غم ۾ بيحال هوندا آهن.

حيدرآباد ۾ اچڻ ڪان پوءِ مون کي ڏاڍي محنت ڪرڻي پئي هئي ۽ مختلف نوڪريون بہ ڪرڻيون پيون هيون، ۽ نوڪريون بہ ڪٽڻيون پيون. آخر ۾ مون حيدرآباد ريلوي اسٽيشن تي دولترام جي پائيواريءَ ۾ سوڊا واٽر جون بوتلون وڪڻڻ شروع ڪيون. (اهو ڪم اڄا بہ ڪندو آهيان.)

دولترام جو نالو دولترام ان لاءِ آهي جو هو پائي، پائيءَ لاءِ محتاج آهي. ساڳي طرح منهنجو نالو امير بخش آهي ۽ مان بين الاقوامي ڪنگال آهيان. دولترام اڄا تائين سنڌ ۾ رهيل آهي، ڇو جو ڪيس سنڌ جي مٽيءَ سان پيار آهي ۽ هو سنڌ جي مٽي پنهنجي سيني ۾ وجهي گهمندو آهي. سندس مٽ مائٽ هندستان ۾ آهن. هو اسٽيشن تي سوڊا واٽر جون بوتلون وڪڻندو آهي ۽ مان سندس پائيوار آهيان. دولترام کي هڪ ڏڪ جو نشان مٿي تي آهي، ۽ بيو دل تي. مٿي تي ڏڪ گذريل سال لڳو هوس، جڏهن، الله جي ڪجهہ نيڪ بندن سندس ماءُ جي عزت لٽي هئي، ۽ پوءِ ڪيس الله جي راهہ ۾ قتل ڪيو هئائون. ساڳئي سال هندستان واري حيدرآباد ۾ امير بخش جي ماءُ کي ايشور جي ڪجهہ پيارن بي آبرو ڪيو هو ۽ پوءِ ڪيس ايشور جي نالي ۾ قتل ڪيو هو. اصل ۾ ڪجهہ نيڪ بندن لاءِ 1947ع وارو سال، ايشور ۽ الله جي نالن ۾ عزتن لُٽڻ ۽ قتل ڪرڻ جو سال هو.

منهنجو مامون خوش محمد، جيڪو پرائمري ماستر آهي ۽ سکپور ۾ بيحد دکي زندگي گذاريندو آهي، تنهن مون کي هڪ دفعي

حيدرآباد اسٽيشن تي بوتلون وڪڻندي ڏسي ورتو هو. هن منهنجي پڻي ڻپيندي چيو هو. مرحوم شمس العلماءِ ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽو تعليم کاتي جو هڪ ناميارو حاڪم ٿي گذريو آهي. هنن ٻه ڪتون واٽي علم حاصل ڪيو هو ۽ آخر اوج کي رسيا.

ڪيس جواب ڏنو هوم. اڄڪلهه واڻ جو رواج نڪري ويو آهي، ماما. ڊاڪٽر دائود پوٽو هن دؤر ۾ هجي ها ته ڪيس پلاسٽڪ سان ڪرسيون واڻيون پون ها، ۽ مان پلاسٽڪ سان ڪرسيون واڻڻ بدران اسٽيشن تي سوڊا واٽر جون بوتلون وڪڻندو آهيان. شروعات ۾ جڏهن حيدرآباد آيو هوس ۽ روزگار لاءِ رُلندو هوس، تڏهن ٻڪ مرڻ ڪان پاڻ بچائڻ لاءِ ٻن آنن جو تيل ورتي، ماڻهن جي چمپي، يعني تيل مالش جو ڌنڌو شروع ڪيو هوم. حيدرآباد ۾ خاص چوڪ آهي، جتي تيل مالش جو ڌنڌو زور شور سان هلندو آهي. انهن مان هڪ چوڪ هوم اسٽينڊ هال جي لاهي لهندي، اسٽيشن روڊ جي پرسان سلطان هوٽل وٽ آهي. ان چوڪ تي ڪتابن جون ڪيبنون آهن. پان ٻيڙيءَ جون مانڊٽيون آهن ۽ ٽانگا ۽ رڪشائون ملنديون آهن. ان چوڪ تي قومي يڪجهتي جا جيئرا جاڳندا آثار ملندا آهن. هن چوڪ تي مختلف پيشن جا ماڻهو هر وقت گڏ نظر ايندا آهن. جهڙوڪ: تيل مالش ڪرڻ وارا، داداگير ۽ داداگيرن جا چمچا، سانورا ۽ سانورن جا خريدار، سياستدان ۽ ايڪٽر چاپ، ڪدڙا ۽ ٻشني، اديب ۽ سي. آءِ. ڊيءَ وارا دلال (جيڪي پاڻ کي ڪميشن ايجنٽ سڏيندا آهن) ۽ پوليس وارا . چور ۽ چوڪيدار، ڪلارڪ ۽ ڪامورا وغيره.

مان ان چوڪ تي تيل مالش جو بزنس ڪندو هوس. پوءِ جلد ئي مون کي اهو ڌنڌو ڇڏڻو پيو. ڇو جو ماڻهو مٿي بدران ٻئي هنڌ مالش ڪرائڻ جي خواهش ظاهر ڪندا هئا. ٻئي هنڌ مان منهنجو مطلب آهي، ڪلها، ڪنڌ، پيٽ، پڻي، پير، پنيون ۽ سٿر وغيره. مون کي اها

ڳالهہ پسند نہ آئي ۽ مون تيل مالش جو ڌنڌو ڇڏي ڏنو ۽ بوٽ پالش جو ڌنڌو شروع ڪيم.

ماڻهن کي جڏهن خبر پئي تہ مان مئٽرڪ پاس هوس ۽ بوٽ پالش ڪري رهيو هوس، تڏهن هنن اختياريءَ وارن کي رپورٽ ڪئي تہ هڪ مئٽرڪ پاس نوجوان سلطان هوٽل واري چوڪ تي بوٽ پالش ڪندو آهي. هو غير ملڪي جاسوس آهي، يا ڪميونسٽ آهي، يا تہ خفيہ ايجنٽ ب ڪ ر 12 آهي. ان ڪان اڳ منهنجا لاهہ نڪرن، مون بوٽ پالش جو ڪوڪو هڪ دلبرخان پٺاڻ کي اڌ قيمت ۾ وڪڻي ڇڏيو ۽ پاڻ وچي دولترام سان سوڊا واٽر وڪڻڻ لڳس.

مان رات جو ڪوڪا ڪولا، سيون اپ ۽ فانٽا وغيره وڪڻندو آهيان، ۽ ڏينهن جو پڙهندو آهيان. قدرت خدا جي، پڙهندي پڙهندي هينئر يونيورسٽيءَ ۾ پهچي ويو آهيان ۽ پوليٽيڪل سائنس يعني سياسي سائنس ۾ ايم. اي ڪري رهيو آهيان.

جنهن رات خيبر ميل بہ ڪلاڪ ليٽ هئي، ۽ مان اڪيون پوري لمليٽ تي ويو هوس، تنهن رات ماحول ۾ ڪُٽ ۽ مڇرن بيچيني ڦهلائي ڇڏي هئي. هڪ بدبخت مڇر مون کي فرعون سمجهي، منهنجي نڪ ۾ گهڙڻ جي سَر توڙ ڪوشش ڪري رهيو هو. مان نڪ مهٽيندو اٿي وينس.

رامائڻ جو منظوم ترجمو دولترام جي هنج ۾ رکيو هو ۽ هو ڪاڏيءَ هيٺان هٿ ڏيئي، ٽڪ ٻڌي ڇئن خالي بوتلن ڏانهن نهاري رهيو هو جيڪي قطار ۾ سندس آڏو رکيون هيون.

ڪانئس پڇيم، ”هي چار بوتلون خدا جي راهہ ۾ خالي ٿيون آهن ڇا؟“

هن ڪنڌ ڌوڻي ها ڪئي، ۽ پوءِ ڏڪندي ڏڪندي اک سان ڪاٻي طرف اشارو ڪيائين، ۽ جتي هذا من فضل ربي ڪاتي جا بہ فرشتا بيٺا

هئا. ٻئي فضلوءَ سان چرس ڀريل سگريٽ ڇڪي رهيا هئا ۽ بُرش جهڙيون مڇون مروڙي رهيا هئا.

دولترام ٿڌو ساهه کنيو ۽ چيو”نقصان اڏو اڏ سهنداسين.“

”نه.“ سندس کلهي تي هٿ رکندي چيم،”هي چار بوتلون مان زڪوات جي اڪائونٽ ۾ لکي ڇڏيندس. اسان تي زڪوات فرض آهي.“

اسان کان پرڀرو هڪ بيحد ٿلهو مسافر پيٽ ڪيڏي سمهيو پيو هو ۽ زور سان کونگهرا هڻي رهيو هو. سندس کونگهرن جو آواز ڪوئلي واري انجڻ جي آواز جهڙو هو. ڪانئس پرتي ڪولهين جا ڇهه ست ڪارا ڪوجها ۽ ڏٻرا ٻار ويٺا هئا. هو سگريٽ ڇڪي رهيا هئا ۽ هڪ ٻئي کي ماءُ ڀيڻ جون گاريون ڏيئي رهيا هئا ۽ منجهانئن هڪڙو ڄٽو ستر تي هٿ هڻي، فلمي قوالي ڳائي رهيو هو.

پتنگ ۽ جيت ملي، ۽ سڙي، بلبن هيٺان ڍير ٿي رهيا هئا. دولترام خالي بوتلون ڏسي رهيو هو.

مون دولترام کي چيو”دولترام، هن وقت تون گوتم ٻڌ جهڙو پيو لڳين.“

دولترام بوتلن تان نظرون هٽائي منهنجي منهن ۾ ڏٺو ۽ پوءِ چيو”مان هن وقت بلڪل ٻُڌو پيو لڳان.“

هڪ مال گاڏي آهستي آهستي لنگهي ويئي. گاڏيءَ ۾ ڳئون ۽ مينهون هيون. ان وقت قداور ۽ طاقتور فضلو قولي اسان وٽان اچي متيو. هن دولترام ڏانهن ڏسندي چيو”اسان گوشت خور قوم آهيون. ڳئون کائيندا آهيون.“

دولترام زخمي چيتي وانگر فضلوءَ ڏانهن ڏٺو. فضلو ٻئي هٿ چيلهه تي رکي بيٺو هو. هن دولترام کان پڇيو”توهان هندو ڳئون ڇو نه کائيندا آهيو؟“

دولترام تڪ پڏي فضلوءَ ڏانهن ڏسندو رهيو. فضلو قوي هيڪل ديو وانگر دولترام جي مٿان بيٺو هو. سندس منهن مان نفرت بڪي رهي هئي. مون کي پوءِ خبر پيئي تہ دولترام ڪانئس چئن بوتلن لاءِ پيسن جي گُهر ڪئي هئي، ۽ جواب ۾ پيسن بدران هن کيس سبق سيکارڻ جي ڌمڪي ڏني هئي.

دولترام جا هٿ ڪنبڻ لڳا. ڪجهہ مسافر جيڪي بي مقصد گهمي رهيا هئا، اسان وٽ اچي بيٺا. پاسي ۾ ستل مسافر جاڳي پيا ۽ اکيون مهٽي فضلوءَ ڏانهن ڏسڻ لڳا. ٿلهو مسافر بدستور انجڻ جهڙا کونگهرا هڻي رهيو هو.

فضلوءَ وڏي واڪ چيو "جواب ڏي، واڻئي جا پٽ. توهان ڳئون چو نہ کائيندا آهيو؟"

"توهان مسلمان سوئر ڇو نہ کائيندا آهيو؟" دولترام وينئي وينئي ڪنبندڙ آواز ۾ فضلوءَ کان پڇيو.

فضلوءَ کي جڻ ڏنپ اچي ويو. ہ __ چار قدم هٽي ويو. دولترام اُٿي بيٺو. هو فضلوءَ آڏو جيتامڙو پٽي لڳو پر تڏهن بہ فضلوءَ کي منهن ۾ گهوريندي چيائين، "جواب ڏي. توهان مسلمان سوئر ڇو نہ کائيندا آهيو؟"

"او واڻئي جا پٽ." فضلو دولترام تي اُلر ڪري آيو. پوءِ مون ڏانهن اشارو ڪندي چيائين، "تون هن حراميءَ جي هُشي تي آهين."

مان اٿي بيٺس.

اسان جي چوگرد هڪ هجوم گڏ ٿي ويو.

فضلوءَ مون کي چيو "هي واڻيو تنهنجي هُشيءَ تي ڪڳيون ٿو هڻي. تون ڪهڙي قسم جو بي غيرت مسلمان آهين!"

"فضلو." مان فضلو جي عين سامهون وڃي بيٺس. خير الدين ماني ميڇيءَ واري جي خوانچي مان هڪ ماني کڻي فضلو کي

ڏيڪاريندي چيم. "فضلو تون ۽ مان، ۽ هي دولترام هو پائخاني وٽ ليٽيل قولي، اسان سڀئي هن گول مانيءَ جا محتاج آهيون. هن گول مانيءَ لاءِ سرگردان آهيون. تون پنهنجو روزگار ڪماءِ ۽ ٻين کي ڪمائڻ ڏي."

فضلوءَ مون کي ڌڪو ڏيئي پري ڪري ڇڏيو ۽ جوهه وجهي دولترام ڏانهن ڏسڻ لڳو.

"تون پاڪستان مان هليو ڇو نه ٿو وڃين. بزدل واڻيا." فضلوءَ دولترام کي چيو "هيءُ ملڪ اسان مسلمانن لاءِ آهي. تون ڪافر آهين. هندو آهين. تون هندستان ڇو نه ٿو وڃين؟"

دولترام جي اکين ۾ لڙڪن جو سمنڊ ڇوليون هڻڻ لڳو. چيائين، "سنڌديس جي ڌرتي منهنجي ماءُ آهي. مان ماءُ کي ڇڏي ڪيڏانهن ويندس."

"مان تنهنجي ماءُ کي منهن ۾ ٿڪ ٿو هڻان." فضلوءَ ڌرتيءَ تي ٿڪ اڇلائيندي چيو "مون تنهنجي ماءُ جي بي عزتي ڪئي آهي، اچ مون کان بدلو وٺ. بزدل واڻيان."

دولترام ڪنبڻ لڳو. هو گوڏن ڀر ڌرتيءَ تي ويهي رهيو. پوءِ هيٺ جهڪي، تري کولي، ساڄو هٿ ٿڪ تي رکي ڇڏيائين. ماڻهن جا وات بند ٿي ويا. سس پس ختم ٿي ويئي. هر طرف ماٺ مُسلط ٿي ويئي. فضلو راڪاس وانگر دولترام جي مٿان بيٺو هو. دولترام ٿڪ هاڻو هٿ مٿي ڪري منهن تي مکي ڇڏيو. دولترام جي اکين مان لُڙڪ لڙي آيا.

فضلوءَ کان چرڪ نڪري ويو. سندس سيٽيل بدن ڍرو ٿي ويو. اکين جي نفرت شڪست جي احساس ۾ ڍڪجي ويس. هو ڦريو. ۽ پوءِ ٿڪڙا ٿڪڙا قدم کڻندو، گاريون ڏيندو هليو ويو.

ماڻهو ٽڙي پکڙي ويا. ٿلهو مسافر پيهر پيٽ ڪيڏي سمهي پيو ۽ سمهڻ

شرط ڪونگهرا هٽڻ لڳو. هر ڪوهليو ويو. پر ڪولهين جا ڇهه ست ڇوڪرا اسان وٽ ويهي رهيا. منجهائن هڪ ڄٽو پين ڇوڪرن کان انچ کن قد ۾ وڏو هو ۽ بيحد ڪارو هو (هن جو نالو اڇو آهي) اڇي جي اکين ۾ حيرت هئي. هن منهنجي ٻانهن کي هٿ لائيندي چيو "هو نجر ٽانگي وارو آهي نه. نجر ڪاٽو.

"پوءِ؟"

"هن چيو پئي ته تون اسٽيسن تي سيٺي کان گهڻو پڙهيلو آهين. بابو کان به گهڻو. پوءِ تو ڦجلو دلي کي فيٽ ڇو نه ماريو."

مون اڇي جي ڪاري منهن ۾ نهاريو. هن جون گول اڇيون اکيون ذري گهٽ ٻاهر نڪري آيون هيون. نڪ جون ناسون ڦنڊي ويون هئس. ڪارا چپ شيڪجي ويا هئس، سندس سورهن کن هيڊا ڏند ظاهر تي رهيا هئا. (اڇي جي عمر اٺ _ ڏهه سال آهي) هن سگريٽ جو هڪ اونهو سوٽو هڻي، نڪ مان دونهون ڪڍندي، ٻيهر پڇيو "امير بخش تون گهڻو پڙهيلو آهين. ته پوءِ هن ڦجلو (فضلو کي ماءُ تي گار) دلي کي فيٽ ڇو نه ماريو؟" پوءِ ٻنهي هٿن جون مٺيون بند ڪري، مون کي ٺونشا ڏيکاريندي چيائين. "هڪڙي فيٽ ۾ هن سالي جا تون ٻتيس ڏند ڪڍي ڇڏين ها."

جڏهن کيس جواب نه ڏنم. تڏهن هن هٿ هيٺ ڪري ڇڏيا. چپن مان سگريٽ جو ٽوٽو ڪڍي، چپٽيءَ سان پري ڦٽي ڪري ڇڏيائين، ۽ پوءِ هڪ تمام ننڍڙي ڇوڪري کي (جنهن جي عمر پنج ڇهه سال کن هئي) مٿي تي هٿ رکندي، دردناڪ آواز ۾ چيائين "اسان کي ته ولا پرواهه ناهي، پر هُن دلي ڦجلو هن ٻچي جو به ڪانو ڪراب ڪري ڇڏيو آهي. تون هن دلي جي اولاد کي فيٽ ڇو نه ماريو."

"اڇا." مون ٻارن تان نگاهون هٽائيندي چيو "اڇا، علم ته مڙس کي ياڙي ۽ کڏڙو ڪري ڇڏيندو آهي."

ٻار ٿهڪ ڏيئي کلڻ لڳا. اڇي پڇيو”سڀ پڙهيلا هِجڙا آهن، استاد؟“

_ ها، اڇا.“ مون کي پنهنجي آواز ۾ ڪڙاڻ جو احساس ٿيڻ لڳو. چيم،”ها اڇا جيڪو شخص وڌيڪ پڙهندو. ۽ علم حاصل ڪندو سو اوترو ئي بزدل ٿيندو.“

ٻار حيرت مان منهنجي منهن ۾ ڏسڻ لڳا. ڦيرو ڪائي سندس سامهون ٿي ويٺس. چيم. ”اڇا، توهان مڙسن جا پٽ آهيو جو نہ پڙهيؤ. توهين جاننا جوان ٿي وڏا ٿيندا. توهان مڙس آهيو.“

اڇي چيو. ”اسان وئيد مڙاد ٿينداسي.“

”ڪجهہ بہ ٿجو پڙهي پنهنجي مڙسي نہ وڃائجو. جاهل رهي مڙس ٿجو.“ مونکي رڳن ۾ گندرف ڊوڙندو محسوس ٿيو. چيم،”پر مڙس ٿيڻ کان پوءِ بہ توهان تي ڪو پڙهيل ڳڙهيل ڪوڀلو حڪومت ڪندو. جنهن کي مٿي تي ٽوپلو هوندو.“

اڇي دولترام کي هٿ لائيندي مون کان پڇيو”استاد، هندو ۽ مسلمان ۾ ڪيڙو ڦرڪ آهي؟“

مون حيرت وچان اڇي ڏانهن ڏٺو. چيم،”مونکي خبر ناهي.“

”تہ تون پڙهيلو ناهين؟“

”مون کي ڪا خبر ناهي.“

”ڪمال آهي. تون خاڪ پڙهيل آهين!“

”مان پڙهيل ناهيان، پڙهيل ناهيان. جاهل آهيان. ڪورو چٽ آهيان.“ مون ڪاوڙ وچان وراڻيو.

”تہ توکي سچ پچ هندو ۽ مسلمان جي ڦرڪ جو ڪبر ناهي؟“ اڇي پڇيو.

وراڻيم، ”مون کي خبر ناهي تہ هندوءَ مسلمان ۾ ڪهڙو فرق آهي.“

”مونکي خبر آهي.“ اچي سيني تي هٿ هٽندي چيو.

اچرج مان پڇيم، ”توکي هندوءَ ۽ مسلمان ۾ جيڪو فرق آهي، ان جي خبر آهي! ڪيئن؟“

اچي وراڻيو ”هندو ۽ مسلمان جي وچ ۾ جيڪو ڦرڪ آهي، سو ٻنهي جي...“ اچو جملو پورو ڪري نه سگهيو ۽ وات تي هٿ رکي کلي کلي کير ٿي پيو.

اچي جا ساٿي ٺهه ٺهه ڪري کلڻ لڳا.

ٻار هڪ ٻئي جي ڪنڌ ۾ ٻانهون وجهي، جهومندا، فلمي گانا ڳائيندا پري وڃي وينا. ان وقت مون کي پنهنجو ننڍڙو ياءُ جانڻ ياد آيو. جنهن کي ٻڌايو هوم ته محنت جو ڦل ڇانهينءَ کان ڪجهه ننڍڙو، ۽ مِتيري کان ڪجهه وڏو هوندو آهي.

ان رات مون پنهنجي ياءُ جانڻ کي خط ۾ لکيو ته جانڻ، منهنجا منڙا ياءُ، هن دؤر ۾ محنت جو ڦل ڇاول ٻارجي آڱوٺي جيترو ٿي پيو آهي.

***

منهنجو پيءُ مهدي

مان اوندهہ ۾ اڪيون وجهي، پنهنجي ڪچي گهر جي پڪي در ڏانهن نهاري رهيو هوس. در ٻاهران گهٽيءَ ۾ هڪ مٿل ميرانجهڙو بلب ميونسپالٽيءَ جي صيلب يعني پول تي لٽڪيو پيو هو ۽ اسان جي زندگيءَ وانگر جهڪو جهڪو ٽمڪي رهيو هو. بلب بودلو هو ڪڏهن اُجهاميو ۽ ڪڏهن ٻريو پئي. پر اسان جي ڪچي گهر ۾ اوندهہ هئي. اوندهہ ۾ ٻاهران مفلس روشنيءَ جا ڪرڻا ٽاٻا ڪائي رهيا هئا.

”ڪجهہ ڪندين بہ، يا ائين ئي ويٺو هوندين.“ حميدان سنهڙي آواز ۾ ڳالهايو.

مان ٽن ٽنگن واريءَ ڪرسيءَ تي ويٺو هوس. منهنجي پرسان واڻ جي چڳل کٽ تي منهنجي گهر واري حميدان ليٽيل هئي. منهنجي

گهر واري حميدان جڏهن ٻاهر واري هئي، يعني جڏهن مون سان اجا شاديءَ جي ٻنڌڻ ۾ نہ ٻڌي هئي، تڏهن مان ساڻس محبت ڪندو هوس، ۽ ڪيس حميده سڏيندو هوس. جڏهن ڪان هوءَ ٻاهر واريءَ مان بدلجي منهنجي گهر واري ٿي آهي، تڏهن ڪان حميده مان حميدان ٿي پيئي آهي. هن مون کي عدد واحد اولاد، جنس مذڪر ڄڻي ڏنو آهي، جنهن جو نالو اسان مهدي رکيو آهي. اڄڪلهہ مهدي حسن ڳائڻو مشهور آهي، پر اسان پنهنجي پٽ جو نالو امام مهديءَ جي نالي پٺيان رکيو آهي.

حميدان جي پاسي ۾ منهنجو پٽ مهدي سمهيو پيو هو ۽ سندس سريلو آواز بند هو. ان وقت مهديءَ جي عمر ڇهہ مهينا، ڇهہ ڏينهن، ڇهہ ڪلاڪ ۽ ڇهہ منٽ هئي. منٽ غم جي رات وانگر وڌندا پئي ويا. پر وقت جبل وانگر ڌرتيءَ کي چمبڙي پيو هو.

حميدان ٻيهر چيو "ڪجهہ ڪندين بہ يا ائين ئي ويٺو هوندين."

وراڻيم، "ڪجهہ ڪيان پيو."

"ڇا؟"

"انتظار."

"هونهہ!"

"چري، ڏسين نٿي تہ ڪيتريءَ دير ڪان اوندهہ ۾ اڪيون وجهي انتظار ڪري رهيو آهيان." چيم، "پلا انتظار جي عذاب کان وڌيڪ پيو عذاب انسان لاءِ تنهنجي الله ايجاد ڪيو آهي."

"تنهنجو تہ ڄڻ ناهي." حميدان ڪاوڙجي ويئي.

وراڻيم، "منهنجي تنهنجي الله سان اصل پوي ئي نہ."

چيائين، "ڏس، اهڙيون ڳالهيون ڪندين تہ نڪاح ٽٽي پوندو."

"دل ۽ دل جا عقيدا ٽٽي پوندا آهن، حميدان ويچارو نڪاح ڇا ٽٽندو." چيم، "۽ جيڪڏهن نڪاح چمپل وانگر ڇڇي بہ پيو تہ ڪٽي

ڪنهن موچيءَ کان ڳنڍرائيندا سين.“
”بس بس.“ حميدان نبل آواز ۾ چيو ”توسان شادي ڪري پنهنجو منهن اڇو ڪيو اٿم.“
”ڇڱو ڪيو اٿئي.“ چيم. ”توکي تہ اڳواٽ ئي ٻڌايو هوم تہ مون سان شادي ڪري اهڙا مزا ماڻيندينءَ.“
حميدان روئڻهار ڪي ٿي پئي. چيائين. ”تنهنجي لاءِ پنهنجو پيءُ ماءُ ڇڏيم. پاڻ پينرون ڇڏيم. ان لاءِ تہ مون کي بک مارينديِن ۽ ڪافر ڪندين!“
ياد اٿئي حميدان. شاديءَ کان اڳ تو چيو هو ”مان تنهنجي لاءِ دنيا جو هر ڪو عذاب سهي وينديس.“
حميدان جواب نہ ڏنو.
مون ڳالهايو ”منهنجي پياري حميدان. انسان محبت ۾ ڪافر مان مومن ۽ مومن مان ملحد ٿي پوندو آهيان. پر انسان محبت ۾ بک جو عذاب برداشت ڪري نہ سگهندو آهي.“
حميدان پٽ ڏانهن منهن ڪري ڇڏيو.
حميدان کي مائٽن ڏاڍو سمجهايو هو. مون سان شادي ڪرڻ کان ٽارڻ لاءِ ڪيس منهنجي خطرناڪ هئڻ جا هڪ سؤ هڪ دليل ڏيندي چيو هئائون. ’اهو ڪاليجي ڇورو مئو نڏٽڪو يتيم. بکيو بنگالي. جيڪو ڪاليج ۾ پڙهڻ ۽ ماني کائڻ لاءِ حيدرآباد جي گهٽين ۾ سائيڪل تي چڙهي اخبارون وڪڻندو آهي. سو سخت خطرناڪ آهي. پوليس ۽ سي. آءِ ڊي کي سوين ڪيسن ۾ گهربل آهي. انٽيليجنس ڊپارٽمينٽ جو خيال آهي تہ هو هٽلر جو گم ٿيل ساٿي فيلڊ مارشل روميل آهي.“
مائٽن جي ڪٿا جڏهن حميدان مون کي ٻڌائي هئي. تڏهن ڪيس دلداري ڏيندي چيو هوم. ”محبت جي معاملي ۾ مائٽ هميشہ ولين جو

ڪردار ادا ڪندا آهن، تنهن ڪري ماڻهن جي ڳالهه ڪي لفٽ نه ڏي، پوليس ۾ سي. آءِ. ڊي ڪي مان ڪنهن به ڪوڙي ڪيس ۾ گهربل نه آهيان. جو جون مون ڪنگال منجهان ڪين هذا من فضل ربيءَ بدران ان الله مع الصابرين ملندو. تون الله جو نالو وٺي مون سان شادي ڪري ڇڏ.“

حميدان الله جو نالو وٺي مون سان شادي ڪري ڇڏي آهي. شاديءَ ۾ منهنجي طرفان ڪيس زندگيءَ جو زهر مليو آهي. نڪاح کان ڪجهه دير پوءِ سندس مامون، جنهنجا ٻئي ڪن سيهڙ جي ڪنن وانگر وڏا ۽ حيرت انگيز هئا، ڪيس تنبيهه ڪرڻ آيو هو. مون تي ڪن ڪڙا ڪندي حميدان کي چيو هئائين، ”ڇئي ٿو ڇڏيانءِ حميده اهو ڇورو ڇنو بک ماريندوءِ.“ حميدان ڪيس جواب ڏنو هو ”داڻي داڻي تي کائڻ واري جو نالو لکيل آهي، جيڪو داڻو پاڻي الله طرفان نصيب ۾ لکيل هوندو ضرور ملندو.“ اهو ايمان افروز جواب ٻڌي سندس مامون پنهنجا حيرت انگيز ڪن لڪائي پڇي ويو هو.

”آخر ڇا پيو ڪرين؟“ حميدان جي آواز تي خيالن جو سلسلو ٽٽي پيو.

چيم، ”انتظار پيو ڪيان.“

”ڪنهن جو؟“

”داڻي جو.“

”داڻي جو!“ حميدان کان ڇرڪ نڪري ويو. پڇيائين، ”ڇا جو داڻو ڪهڙو داڻو!“

وراڻيم، ”مان اُن داڻي جو انتظار ڪري رهيو آهيان، جنهن تي تنهنجي، منهنجي ۽ مهدي جي نالي جو ٺپو لڳل هوندو.“

هوءَ هڪدم اُٿي ويهي رهي. ٽڪ ٻڌي مون ڏانهن ڏسڻ لڳي.

چيم، ”مان سمجهان ٿو جيئن ته منهنجي تنهنجي الله سان اصل

نٿي پوي، تنهن ڪري اهو داڻو هرگز نہ ايندو. جنهن تي منهنجي نالي جو ٺپو هوندو. مهدي اڃا ڪير پياڪ آهي. پل تہ سندس نصيب جا داڻا اعتقاد جي بينڪ ۾ ورياج سميت وڌندا رهن. باقي تنهنجي نصيب جو داڻو ضرور ايندو. تون الله لوڪ آهين، ملي جلي هڪڙوئي داڻو ڪٽي ڪائيندا سين."

حميدان ڪنبندڙ آواز ۾ پڇيو،"تون بک ۾ چريو تہ نہ ٿي پيو آهين."

"چريو ٿي پوان ها تہ جيڪر ايمان بدران توکي ۽ مهدي کي نہ ڪائي وڃان ها!" وراڻيم،"مان حواسن ۽ اندرين سميت سڄو سالم آهيان ۽ اُن داڻي جي اچڻ جو انتظار ڪري رهيو آهيان. جنهن تي تنهنجي نالو جو ٺپو لڳل هوندو."

حميدان نہ ڳالهايو. ڪجھ دير ڪان پوءِ سڏڪو ٻڌم.

حيرت وچان ڪانئس پڇيم، "اهي لڙڪ ڪٿان آندءِ حميدان، اڄوڪي ڏينهن لاءِ بچائي رکيا هيئہ ڇا؟"

حميدان جواب نہ ڏنو. روئيندي رهي. مان تہ ٽنگيءَ ڪرسيءَ تان اُٿي حميدان جي پرسان وڃي ويٺس. سندس وارن تي هٿ رکندي چيم،"اڃا تہ عذاب جي شروعات ٿي آهي. ايتري ۾ دل لاهي ويٺي آهين."

منهنجي سيني ۾ منهن لڪائيندي چيائين،"مان تنهنجي لاءِ ست ڇماروں بک مرڻ لاءِ تيار آهيان، پر، پر ڏسين نٿو بک ۾ پاھ ٿي منهنجو ڪير سڪي ويو آهي. صبح ڪان مهديءَ کي ٿڃ نہ ڏني اٿم."

منهنجي هانءَ ۾ هٿ پيو. حميدان کي ڳراٽڙي پائيندي چيم، "ڪجھ لڙڪ مون کي بہ ڏي، حميدان. اکين جو آبِ زمزم مون کي بہ ڏي. جيئن مان بہ روئي سگهان . دل جي دوزخ تي ڇنڊو هڻي سگهان."

سڏڪن جي وچ مان ڳالهايائين، "پوليس وارا توکان اخبارون

وڪڻڻ جي عيوض جيڪڏهن خرچي گهرن ٿا تہ پوءِ ڪين ڏئين چو نٿو؟"

نفرت منهنجي نڙيءَ ۾ تري آئي. چيم، "۽ سپاٽي پوليس وارا اخبارون وڪڻڻ جي عيوض مون ڪان رشوت ۾ جيڪڏهن تنهنجي جسم جي گُهر ڪن تہ پوءِ؟"

ان ڪان اڳ جو حميدان ڪو جواب ڏئي، ڪليل در جو ڪڙو ڪڙڪيو. اسان ٻنهي چرڪي هڪ ٻئي ڏانهن نهاريو.

ٿوريءَ دير ڪان پوءِ ٻيهر در ڪڙڪيو. حميدان حيرت مان مون ڏانهن ڏٺو. ڏرا ڏنل اکيون اوندهہ ۾ چمڪڻ لڳس. ڪيس چيم، "مان سمجهان ٿو تنهنجي نالي وارو داٽو آيو آهي."

مان موٽي اچي تہ ٽنگي ڪرسيءَ تي ويٺس. ٽيهر در ڪڙڪيو ڪجهہ زور سان.

مون وڏي واڪ چيو "هليو آءُ، حميدان جي نصيب جا داٽا. در کليل آهي."

در ٻاهران ميرانجهڙيءَ روشنيءَ ۾ چرپر ٿي. چيم، "هليو آءُ داٽا، اسين تنهنجا منتظر آهيون."

هڪ ٻِوڙ اندر هلي آئي. سوچيم، حميدان وڏي ڀاڳ واري آهي، جو هڪ داٽي جي بدران داٽن جي ٻوڙ هلي آئي اٿس.

ٻوڙ ٿولهہ پرسان گُگهہ اوندهہ ۾ بيهي رهي.

کيس سڏ ڪيم "اي داٽن جي ٻوڙ، شرماءِ نہ. هلي آءُ." ٻوڙ وڌي آئي.

چيم، "ڏاڍو انتظار ڪيرايو اٿئي داٽا، منهنجو مطلب آهي، داٽن جي ٻوڙ."

آواز آيو "اڙي! وڌو ڪو واهيات آهين."

"مان تہ ٽنگيءَ ڪرسيءَ تان اُيو ٿي ويس. حيرت ۾ خوف وچان

پڇيم. ”تون ڪهڙي قسم جو داڻو آهين جو ڳالهائين ٿو.“

”مون کي نٿو سڃاڻين؟“ ڳوڻ اڳيرو ٿي. اونده ۾ چرندڙ شيءِ جڏهن ٻاهران ايندڙ ميرانجهڙي روشني جي سنوت ۾ پهتي، تڏهن ڪيس ڏسي سخت مايوس ٿيس. سامهون الحاج سيٺ نيڪ محمد بيٺو هو. ڪيس سلام ڪندي چيم. ”معاف ڪجو سيٺ صاحب. اونده ۾ مان اوهان کي _“

هن منهنجو جملو ڪپيندي چيو ”اونده ۾ ائين ئي ٿيندو آهي. ڪو ڪنهن کي سڃاڻي نه سگهندو آهي.“

ته تنگي ڪرسيءَ ڏانهن اشارو ڪندي چيم. ”ويهو.“

هو ڪرسيءَ تي ويهڻ لڳو. هڪدم چيم. ”خيال سان ويهجو سيٺ صاحب. ان ڪرسيءَ جي هڪ ٽنگ _ ون _ يونٽ تي ويئي آهي.“

سيٺ تمام خيال سان ڪرسيءَ تي ويهي رهيو. ڪرسيءَ جي چوڙن سول اسپتال جي مريضن وانگر چيچلايو.

ڪانئس پڇيم. ”اڄ ڪيئن تڪليف ڪئي اٿوَ سيٺ صاحب. وري اليڪشن * ۾ بيٺا آهيو ڇا؟“

”بيهبو بيهبو ڇو نه بيهبو!“ سيٺ صاحب خوش ٿيندي ’چيو ”عوام جي بيحد اسرار تي مان هڪ چونڊ لڙي رهيو آهيان.

”ڇئبو ته ملڪ جو آئيندو روشن آهي.“

”بلڪل روشن.“

”بنا مقابلي پيا اچو ڇا؟“

”ايترو شعور منافقن ۾ ڪٿي آهي، جو اسان جهڙن عوام دوست خدمتگارن کي بنا مقابلي اچڻ ڏين.“ سيٺ صاحب کهري آواز ۾ چيو ”هڪ باريسٽر پاڙيو مقابلي ۾ بيٺو آهي. ٻاهران پڙهي آيو آهي ته

---

* 1970_71ع واريون چونڊون

پيٽسان جو دماغ خراب ٿي ويو آهي! مت جو ماريل، وجي ڪا وڪالتڙي ڪري! ڏسجو سائين، حرامخور جي ضمانت نہ ضبط ڪرايان تہ منهنجو نالو بہ الحاج سيٺ نيڪ محمد نہ آهي.“
”سچ ٿا چئو سائين.“ وراڻيم. ”پلا پڙهيل لڪيل ماڻهن جو چا وڃي چوندن سان!“
هن هڪدم پڇيو”پلا ڪريو خبر، ڪا تڪليف تہ نہ اٿوَ.“
حميدان مونکي ڪُک ۾ نوٽ هڻندي آهستي چيو”چوينس تہ توکي ڪا نوڪري ڏياري.“
مون پڻڪن ۾ وراڻيو”پيرن ڪان پير گهران؟“
حميدان سرباڻن ۾ چيو”ضد نہ ڪر، بک ٿا مرون.“
مون سيٺ کي چيو ”اصل ڍَوَ تي آهيون، سيٺ صاحب. سمجهيو تہ اڄ ڪلهہ ضرورت ڪان ڪجهہ سرس داڻو پاڻي پيو ملي.“
”الحمدالله.“ سيٺ آسمان ڏانهن هٿ اُڀا ڪندي چيو”مولا رزاق ۽ رحيم آهي. پنهنجن بندن کي هر گز نہ وساريندو آهي. سبحان الله.“
”برابر، برابر.“ مون وڏي واڪ چيو.
سيٺ صاحب پاڻ کي شوڪارو هڻندي ڳالهايو”خداوند تعاليٰ جو شان آهي جو مون گنهگار بندي کي اها وسيعت ڏني اٿائين، جو محلي ۾ ٽين مسجد ٺهرائي راس ڪئي اٿم.“
سيٺ صاحب ساهي پٽڻ لاءِ ڳالهائڻ بند ڪيو.
مون سرباڻن ۾ حميدان ڪان پڇيو”ڪر خبر ملياڻي. وياج جي پيسي مان اڏايل مسيت ۽ خيرات جي اوتاري مان ڪهڙي شيءِ چڱي آهي.“
حميدان مونکي پنيءَ ۾ چهنڊڙي وڌي. مون ڪان سيسراٽ نڪري ويو.
سيٺ جو ڳالهائڻ چالو ٿي ويو. چيائين. ”اڄ راٽ جو اٺين بجي

عزت ماب عاﻻ حضرت جناب وزير ماليات مسجد شريف جو افتتاح ڪرڻ فرمائيندا. اما بعد. ان کان پوءِ فقيرن، غريبن لاءِ غريباڻو پٽ ٿيندو. پٽ بعد چوٽي صالح محمد قوال، جيڪو ويجهڙائيءَ ۾ يورپ ۽ آفريڪا ماں پنهنجي فن جو زبردست مظاهرو ڪري موٽيو آهي، نذرانه عقيدت پيش ڪندو. ان ڪار خير ۽ ڪار ثواب ۾ شرڪت لاءِ اهل محله کي دعوت ڏيڻ لاءِ مان پاڻ نڪتو آهيان. مهرباني ڪري مسجد مُحَمَدي جي افتتاحي تقريب جي فنڪشن ۾ شريڪ ٿي ثواب دارين حاصل ڪندا ۽ مون گنهگار جي همت افزائي ڪندا. اما بعد.“

فوٽ بال وانگر گول ۽ اَن جي اڌ پريل ڳوڻ جيترو بندرو الحاج سيٺ نيڪ محمد تقرير هٽي هليو ويو.

منهنجي ننڍڙي پٽ مهديءَ ٿهڪ ڏنو ۽ خاموش ٿي ويو.

حميدان حيرت وچان مهديءَ ڏانهن ڏسندي پڇيو ”هيترا ننڍڙا ٻار به ٿهڪ ڏيندا آهن ڇا؟“

”اهو ٿهڪ نه هو منهنجي پياري حميدان.“ ڪيس سمجهايم، ”اهو ٻڪ جو چڪ هو.“

مهديءَ ٻيهر ٿهڪ ڏنو.

حميدان چيو ”ٿهڪ ٻڌين ٿو! ڪٽي چوڪري ۾ جِنَ ته نه واسو ڪيو آهي!“

”تون ته صفا وَيَلَ آهين.“ ڪيس آٿت ڏيندي چيم، ”ٻڪيا ڏکيا ماڻهو جن ته جن، خدا کان به ڏاڍا هوندا آهن. جِنَ کي موت ڪنيو آهي جو مهديءَ ۾ واسو ڪندو.“

حميدان غور سان مون ڏانهن ڏسڻ لڳي.

پڇيومانس، ”ڇا پيئي ڏسين.“

ورائي پڇيائين، ”تون ملحد ته ناهين.“

وراڻيم، ”تون فڪر نه ڪر. مان مومن مسلمان آهيان. تنهنجو

منهنجو نڪاح اسان جي غمن وانگر سدائين برقرار رهندو.“
حميدان چيو،”مهديءَ جي ڪلڻ ۾ ضرور ڪو راز آهي.“
”راز وري ڏوڙ جو آهي.“ مون کي ڪاوڙ لڳي.
حميدان منهن ڦيرائي ليٽي پئي. مان خيالن جي پرندڙ جبل کان منهن ڦيرائي نہ سگهيس. انيڪ خيال، پانت پانت جا وهم ذهن کي وڙائيندا ويا. سوچ ستن آسمانن تي پٽڪڻ لڳي. تصور تخيل جي رڻ ۾ رلندو رهيو. وهلور ويچار شعور جي ڪنڌرن ۾ ڪري ۽ ڪوڙي لاءِ ڪامندا رهيا. تڏهن، ڪٿي پڙهيل هڪ جملو ياد آيم، تہ ’هر ڪو انسان دنيا ۾ ڪنهن خاص مقصد لاءِ موڪليو ويو آهي.‘ ان رات خيالن جي باهہ ۾ پسمر ٿيندي سوچيم، تہ مان، حميدان ۽ اسان جو پٽ مهدي ڪاموڙڪي آمريت جي پوت آڏو بليدان ٿيڻ لاءِ موڪليا ويا آهيون. اسين پوليس اسٽيٽ جا پادر جهلڻ لاءِ دنيا ۾ آيا آهيون.
الاءِ ڪهڙي ويل حميدان ڪٽ تان اُٿي، ۽ الائي ڪهڙي مهل منهنجن پيرن ۾ اچي ويٺي. منهن منهنجن گوڏن ۾ وجهي ڇڏيائين. پريل آواز ۾ چيائين،”ڪٿان بہ مونکي بہ گرهہ ماني آڻي ڏي، منهنجي ٿڃ آلي ٿئي تہ مهديءَ کي ڏيان.
ڪروڌ وچان وراڻيم. ”مان ماني ڪٿان آڻيان. انتظار ڪر، شايد تنهنجي نصيب جو داڻو پاڻي گهمندو ڦرندو اچي نڪري.“
چيائين،”هينئر مون کان برداشت نٿو ٿئي.“
پڇيومانس،”ڇا برداشت نٿو ٿئي ٿي.“
جواب نہ ڏنائين. روئي پئي.
سندس منهن مٿي ڪندي چيم،”حميدان، اڄ تہ خودڪشي ڪيون. ذلت جي زندگيءَ کان عزت جو موت بهتر آهي.“
”خبر اٿئي اهو قول ڪنهن جو آهي.“
”منهنجي دوست جو آهي. هن بہ اهي اکر پوليس اسٽيٽ جي

ڪامورڪي آمريت کان بيزار ٿي چڪا هئا. پڇيومانس، "ڪهڙو خيال اٿئي. ڪيون پاڻ ٿيئي باجماعت خودڪشي؟"

وراڻيائين، "خودڪشي گناهہ آهي."

"۽ بک مرڻ ثواب آهي شايد!" چيم، "ٺيڪ آهي، اڄ تہ صبر سان بک مري ثواب دارين حاصل ڪيون."

ننڍڙي مهديءَ ننڍڙو ٺهڪ ڏنو ۽ پوءِ اٿڇتي پڻ پڻ ٻڌڻ ۾ آئي.

حميدان هڪدم ڪٽ ڇڏي اٿي بيٺي. عجب حيرت ۽ پريشانيءَ وچان چيائين "مهديءَ جا پيءُ، ٻڌءِ، مهديءَ جو ڳالهائڻ ٻڌءِ."

"پڻ پڻ ۾ ڳالهائڻ ۾ فرق هوندو آهي."

"نہ نہ. اسان جي مهديءَ ڳالهايو آهي."

"تنهنجو مطلب آهي اسان جو مهدي امام مهدي آهي؟"

مونجهاري مان چيائين، "ٿي سگهي ٿو اسان جو مهدي، امام مهدي هجي."

سمجهايومانس، "اسلام پسند امام مهدي زهره فونا *جي نهائينءَ وٽ هڪ ٽيپ رڪارڊ ڇڏي ڀڄي ويو. اسان جو ولي عهد خدانخواستہ امام مهدي ناهي."

حميدان زنانو ضد ڪندي چيو "مان تہ سمجهان ٿي اسان جو مهدي امام مهدي آهي."

"تون تہ صفا ڪا درويشياڻي آهين." وراڻيم، "هڪ لک چوويهہ هزار نبين مان هرهڪ نبي وچ مشرق يعني مڊل ايسٽ ۾ پيدا ٿيو هو. تنهن ڪري هن دفعي بہ امام مهدي عربستان ۾ پيدا ٿيندو. اسان جي ڪهڙي مجال آهي جو نبي ڄڻي سگهون."

" هڪ تہ هونءَ ئي حافظو ڪمزور اٿئي، مٿان بک متيون

---

* انڊونيشي عورت جنهن 1970ع ۾ دعويٰ ڪئي هئي تہ سنڌس پيٽ ۾ ڳالهائيندڙ مهدي آهي. اڪثر ملڪن ۾ سنڌس آڌرڀاءُ ٿيو هو ۽ سنڌس پيٽ مان ايندڙ آواز ٻڌو ويو هو. نيٺ راز کليو. هن پنهنجي سٿر سان ڪيسيٽ رڪارڊ ٻڌي ڇڏيو هو.

منجهايون اٿئي."

حميدان چيو"امام مهدي نبي نہ بلڪ آخري امام ٿي پيدا ٿيندو سمجهيئہ."

"نهيو ڏهہ مارڪون ويون."

"هاڻي تہ پڪ ٿيئہ نہ. اسان جو مهدي امام مهدي آهي."

پڇيومانس، "يلا بڌاءِ اسان جي مهديءَ ڪهڙي ٻوليءَ ۾ پڙهڻ پڙهڻ ڪئي آهي؟"

سوچيندي وراڻيائين، "مان سمجهان ٿي، سنڌيءَ ۾ ڳالهايو اٿائين."

"تہ پوءِ ٻُلي آهين. درويشياڻي." چيم. "پاڪستان ۾ جيڪڏهن امام مهدي پيدا ٿيو تہ پڪ جاڻ اڙدوءَ ۾ ڳالهائيندو. چريو ٿيو آهي جو سنڌيءَ ۾ ڳالهائي پنهنجي امامت خطري ۾ وجهي ڇڏيندو!"

اها ڳالهہ حميدان کي شايد دل سان لڳي. مهديءَ جي پاسي ۾ ليٽي پيئي. ڪجهہ دير تائين مهديءَ کي مٺيون ڏيندي رهي. پوءِ منهن ورائي چيائين، "مون کي مسيت مان پت آڻي ڏي."

"ڪهڙي مسيت!" الحاج سيٺ نيڪ محمد جي مسجد محمدي."

"ها."

"خيرات جو پت کائيندينءَ."

حميدان بيچينيءَ سان پاسو ورايو. چيائين، "خيرات ڇا جي! سيٺ صاحب اسان کي دعوت ڏئي ويو آهي."

"هونهہ." چيم، "سيٺ گذريل آچر تي انٽرڪانٽينينٽل ۾ جيڪا دعوت ڪئي هئي، تنهن لاءِ اسان کي دعوت تہ نہ ڏني هئائين."

حميدان روئڻهارڪي لهجي ۾ چيو "خدا ٿو ڄاڻي تہ مان پنهنجي لاءِ ڪجهہ نٿي گهران. منهنجي پيٽ ۾ ٻہ گرهہ لهن تہ من ٿڃ آلي ٿئي. ڏسين نٿو مهدي ٻڪ ڪان بيحال ٿي برف جهڙو ٿڌو ٿي ويو آهي."

مهدي ٿهڪ ڏنو.

مون ڪان نہ، حميدان ڪان چرڪ نڪري ويو. حميدان کي چيم،"اسان جو مهدي بہ شايد پَٽ ڪائڻ جي موڊ ۾ آهي. وڃي وٺي ٿو اچان."

مان گهر ڪان ٻاهر نڪتس. گهٽيءَ ۾ ڏاڍي رونق هئي. ڇوڪراٽن جي هڪ ٽولي منهنجي پرسان نعرا هڻندي هلي ويئي، "مارينگي مرجائين گي _ اسلامي نظام لائين گي."

ڪنهن منهنجي ڪلهي تي هٿ رکيو. منهن ورائي ڏٺم. ماستر عاقل خان هو جنهن جو عقل حالتن چرخ ڪري ڇڏيو آهي. چيائين، "ٻڌين پيو ڇورا ڇا پيا چَوَن."

وراڻيم، "اسلامي نظام لاءِ نعرا پيا هڻن."

ماستر عاقل خان ٽهڪ ڏنو. چيائين،"تون بہ صفا ڪو اسسٽنٽ ڊپوٽي انسپيڪٽر آف اسڪولس آهين. اڙي هي ڇورا نظام لاءِ نعرا پيا هڻن."

پڇيومانس،"ڪهڙو نظام."

وراڻيائين، "نظام سقہ، جنهن همايون بادشاهہ کي جمنا نديءَ ۾ ٻڏي مرڻ کان بچايو هو."

مون واٽڙن نگاهن سان ماستر عاقل خان ڏانهن نهاريو. هن چيو"هندستان جي رنگين تاريخ مون کي آڱرين تي ياد آهي. مان ماستر آهيان، اسسٽنٽ ماسٽر اِن دي ڊائريڪوٽريٽ آف ايڊوڪيشن گورنمينٽ آف پاڪستان، ان دي پي اسڪيل آف _10_ Rs. 175* 250, EB 15_350 اهي ڳالهيون اسان ماسترن کي بر زبان ياد آهن."

مونکي عاقل کان وحشت ٿيڻ لڳي. کسڪڻ چاهيم، پر هن مون

(* 1970ع جو پي اسڪيل.)

ڪي ٻانهن ڪان وٺي سوگهو ڪيو. منهنجي منهن ۾ چتائي چوڻ لڳو”يو لا اپائينڊنگ سٽيزن آف اسلامڪ ريپبلڪ آف پاڪستان. ٽيل مي _ مون کي ٻڌاءِ، چوڏهن پاتين لاءِ اسسٽنٽ ماستر جي پگهار مان ڪيترو اٺون ڪيترو لٺو ۽ ڪيترو (....) ملي سگهندو! ٽيل مي. پلينٽي پلينٽي جهجهو جهجهو.“

ماستر عاقل خان کي چيم،”ماستر، هو پاڻ وارو الحاج سيٺ نيڪ محمد نہ آهي.“

”ڪهڙو نيڪ محمد؟ ولايتي شراب جو وڏو واپاري ۽ عربي سون جو سمگلر! اهو نيڪ محمد.“

”ها.“

”الله کي پيارو ٿي ويو ڇا؟“

”هو ۽ هن جهڙا ٻيا بندا الله کي هميشہ پيارا هوندا آهن، ماستر عاقل خان. لاک تو جهڙن ۽ مون جهڙن بندن گندن جي نڪرندي آهي.“

”اڇا!“ ماستر چيو”ڇئبو تہ آسمان تي بہ ڪنهن اسسٽنٽ ڊيپوٽي انسپيڪٽر آف اسڪولز جو راڄ آهي. ڪاغذ گم.“

ماستر کي لائين تي آڻيندي چيم، ”ماستر، الحاج سيٺ نيڪ محمد پنهنجي پاڙي ۾ ٽين مسجد ٺهرائي آهي. ان خوشيءَ ۾ مسجد وٽ پيت ڪيو اٿائين، ڪائيندين.“

”پيت پولا ڪائيندا آهن. مان ماڻهو آهيان.“ ماستر عاقل خان آسمان ڏانهن هٿ ڪٽي ٺهڪ ڏيڻ لڳو. پاڙي جا ٻارڙا ڪيس ورائي ويا. هنن عاقل خان کي گول دائري ۾ آٽي، تاڙيون وڄائي هڪ آواز ۾ ڳالهائڻ شروع ڪيو ”ماستر عاقل خان، اسسٽنٽ ماستران دي ڊائريڪٽوريٽ آف ايجوڪيشن، گورنمينٽ آف پاڪستان _ پاڪستان زنده باد.“

ماستر عاقل خان ٻارن جي وچ ۾ جهمر هڻڻ لڳو. مان مسجد ڏانهن هليو ويس. ٽين گهٽيءَ ۾ مسجد محمدي نهي راس ٿي هئي. ان گهٽيءَ تائين پهچڻ لاءِ آوازن ۽ نعرن جي گهمسان مان لنگهڻو پيو. چوندن جو آغاز هو. هرڪو جڻ سياسي سريت جي چڪر ۾ هو. ڪو ڪيس مسلمان ڪرڻ جي جدوجهد ۾ هو. ۽ ڪو ڪيس سوشلسٽ ڪرڻ جي ڪوشش ۾ هو. ڪنهن نالي سان، ڪنهن چاٻيءَ سان، ڪنهن ساهميءَ سان ۽ ڪنهن تلوار سان ڪيس ريجهائڻ جي رمز ڪڍي هئي. پر ترڪتالڻ ماڻهن جي هٽن مان نڪتي پيئي ويئي.

مان ٽيئي گهٽيون پار ڪري مسجد محمدي وٽ پهتس.

مسجد محمدي کي خوب سينگاريو ويو هو. رنگارنگي ننڍڙا بلب ايترا ٽنگيا هئائون جيترا آسمان ۾ تارا. وڏن بلبن مان مٿس روشنيءَ جو آبشار ٻڄجي رهيو هو. مسجد کي اندران ۽ ٻاهران اهڙو جرڪايو ۽ چمڪايو هئائون جو ڪيترائي مون جهڙا مولائي پنهنجا قاتل، پراڻا ميرا ڪپڙا ۽ هيٺا حال ڏسي احساس ڪمتريءَ وچان مسجد کان پريرو بيهي رهيا هئا.

مسجد جي ٻاهران پٽ جون پنجاهه کن ديڳيون لٽيون رکيون هيون. پٽ جي واءُ سواءُ تي ناس هڻندا حيدرآباد جا جملي پينگيا اچي مسجد محمديءَ پيڙا ٿيا هئا. هو سيئي اک چنيڻ بنا پٽ جي ديڳين ڏانهن ڏسي رهيا هئا ۽ وات مچڪائي رهيا هئا. منهنجي پهچڻ کان ڪجهه دير اڳ عزتماب جناب وزير ماليات مسجد جو افتتاح ڪري وينس سئنيما ۾ پاڪستان جي ياءُ اسلامي ملڪ مصر جي حسين بيلي ڊانسرس جي شو جو افتتاح ڪرڻ هليو ويو هو.

مسجد جي ٻاهران پوليس جو معقول انتظام هو. ويهه کن سپاهي هٿن ۾ ڏنڊا وات ۾ سگريٽ وجهي اسان تي ڪرڙي اک رکي بيٺا هئا.

مون هڪڙي پاڻ جهڙي کان پڇيو "ديڳين جو ڍڪ سچل

سرمست لاهيندو ڇا؟“
هن وراڻيو ”مولانا نبي احمد دهلوي جيستائين پيٽ جي ديڳين تي ختمو درود نہ پڙهندو تيستائين ديڳين جو ڍڪ نہ لهندو.“
”۽ مولانا نبي دهلوي ڪٿي آهي؟“
”مسجد جي هجري ۾ مرغ مسلم ۽ چنگيزي ڇيلو کائي رهيو آهي.“
”توهين ٻئي ڪنهن شرارت لاءِ ست تہ نہ سٽي رهيا آهيو؟“ هڪڙي پوليس واري منهنجي منهن ۾ سگريٽ جو دونهون ڇڏيندي پڇيو.
مون ادب سان وراڻيو ”نہ مائي باپ اسين ايمان جي آس تي زهر جهڙي زندگي گذارڻ لاءِ پاڻ کي پختو ڪري رهيا آهيون.“
”شاباس.“ پوليس وارو اڳتي هليو ويو.
پيٽ جو انتظار ڪندي بک جو احساس وڌندو ويو. هر ڪو مسجد جي سينگاريل در ڏانهن آسائتين اکين سان نهاري رهيو هو.
مسجد جي در مان نظر ايندڙ نظارو روح پرور هو. ورانڊي جو فرش اڇي موزيڪ جو هو ۽ روشنين جي آبشار ۾ سنگ مرمر وانگر جرڪي رهيو هو. ورانڊي جي ٿلهن وٿان مسجد جي اندرين پاسي جي هڪ حصي جي جهلڪ نظر اچي رهي هئي، جتي قيمتي غاليچا وڇايل هئا. الحاج سيٺ نيڪ محمد جا پٽ، پوٽا ۽ ڏوهٽا ٿلهن جي اوٽ ۾ اکيوٽ راند ڪري رهيا هئا. کين ڪمخواب جا قيمتي ڪوٽ ۽ شيروانيون ۽ اٽلس جا چست پاجاما پاتل هئا. لُوبان ۽ اگربتين جي پر اسرار دونهين ۾ هو آسماني مخلوق لڳي رهيا هئا مونکي پنهنجو مهدي ياد آيو.
مون مسجد جي در تان نظرون هٽائي هجوم ڏانهن ڏٺو. سندن صبر جو جذبو ڏسي پاڪستاني قوم جي عظمت جو قائل ٿي پيس.

هڪڙي ڄڻي مونکان پڇيو،”ڪيئن ٿو ڀائين! ذوالفقار علي ڀٽو ملڪ جي معاشي حالت سڌاريندو نہ.“

”فڪر ئي نہ ڪر.“ اصل گهر ويٺي ماني پهچائيندو.“

منهنجو جواب ان شخص کي نہ وڻيو. چيائين،”تون ضرور جماعت اسلامي جو چاڙتو آهين.“

مون کي کل آئي. وراڻيم، ”جماعت اسلامي وارن مونکي ڄڻ ٻڌي گهاٽي ۾ پيڙائڻ جو فيصلو ڪيو آهي.“

هن شخص پاسي ۾ ويٺل ٻن ٽن ماڻهن سان سرٻاٽ ڪيا. منجهائن هڪ ڄڻي پڇيو”تون ڏوٻيءَ جو ڪتو آهين، گهر جو نہ گهاٽ جو.“

وراڻيم، ”مان ميونسپالٽيءَ جو ڪتو آهيان.“

مون کين نظر انداز ڪري ڇڏيو. منجهائن هڪ ڄڻي کي سي. آءِ. ڊي وارن جهڙي اُڻ ـــ تڻ هئي. پڇيائين، ”تون اُهو تہ ناهين، جيڪو ٽين گهٽيءَ ۾ رهندو آهين.“

”تي سگهي ٿو.“

”۽ اخبارون وڪڻندو آهين.“

”وڪڻندو هوس.“

”هُن سرٻاٽن ۾ پنهنجي ساٿيءَ کي چڱي چوکي انفرميشن ڏني، جنهن جو مفهوم هن ريت هو تہ هيءُ شخص ڪٽر سنڌي آهي۽ ڪميونسٽ آهي ۽ آمريڪي سامراجين جو ايجنٽ آهي. پوليس جو خيال آهي تہ هيءُ شخص تخريب پسند عناصر آهي ۽ اخبارون وڪڻ جي بهاني حيدرآباد شهر ۾ بارودي سرنگن جو جار وڇائي رهيو آهي.

ان ساڳئي شخص منهن ورائي مون کان پڇيو”تون نوڪري ڇو نٿو ڪرين.“

پڇيومانس، ”نوڪري ڏياريندين؟“

هو ڪکو وکو ٿيو. چيائين، ”مان معمولي باربر آهيان. توکي ڪهڙي نوڪري ڏياري سگهندس.“

”تون باربر، يعني حجم آهين!“ مون ڪيس ٻانهن کان وٺندي چيو ”منهنجي زال، منهنجو پٽ مهدي ۽ مان منهنجي بيروزگاريءَ سبب بک تا مرون. اسان جي ملڪ ۾ حجمن جو راڄ آهي. مون کي ڪا نوڪري ڏيار.“

ڦڪو ٿيندي وراڻيائين، ”پاڻهي وڃي ڳول.“

وراڻيم، ”اسان جو ملڪ سفارشن جو عالمي چئمپئن آهي. نوڪري تہ ڇا، زندگي ۽ موت بہ سفارش سان ملندا آهن.“

هن ۽ سندس ساٿين گهور ڪري نهاريو. منجهان هڪ ڄڻي پڇيو ”تون ڪهڙي قسم جو مسلمان آهين.“

”مان اتفاقي مسلمان آهيان. سِک جي گهر ۾ پيدا ٿيان ها تہ سک هجان ها. ڪرستان جي گهر ۾ پيدا ٿيان ها تہ عيسائي هجان ها.“

حجم پنهنجن ساٿين کي چيو ”پوليس جو خيال غلط ناهي. هيءُ شخص سچ پچ خطرناڪ آهي. هن جي پاسي ۾ ويهڻ ڪفر آهي.“

هو ٿيئي کسڪي ويا.

ٿوري دير کان پوءِ مسجد جي سينگاريل در مان مولانا نبي احمد دهلوي پنهنجي فٽ بال جهڙي پيٽ تي هٿ گهمائيندو، اوڳرايو ڏيندو ۽ رازق رب رحيم جو ڦيرو ڦيرائيندو ٻاهر آيو. الحاج سيٺ نيڪ محمد ساٿس گڏ هو ۽ هوبهو فرشتن جهڙو نظر اچي رهيو هو. هو ٻئي وڃي ديڳين وٽ بيٺا. مولانا ديڳين تي ڪجهہ پڙهڻ لڳو. ان وچ ۾ پوليس وارن اسان سڀني کي ڏنڊو ڏيکاري قطار ۾ ويهاريو. مولانا دعا لاءِ هٿ کنيا. مولانا هٿ هيٺ ڪيا. پوءِ جڏهن ديڳين جا ڍڪ لٿا. تڏهن اسين قطارون ڀڃي ديڳين تي ائين وڃي ٽٽاسين، ڄڻ تہ ديڳيون چقمق

۽ اسين لوھہ جا بيڪار بيسودا ذرڙا هئاسين.

الحاج سيٺ نيڪ محمد ۽ مولانا نبي احمد پرپرو بيهي نظاري مان لطف اندوز ٿيڻ لڳا. ٻنهي جي منهن تي مرڪي هئي. هو پاڻ ۾ ڳالهائي رهيا هئا ۽ رکي رکي ننڍڙا ٺهڪ ڏيئي رهيا هئا.

ٺڪر جو ڪٽورو ڪٽي، ڪرندو، ڏڪبو ۽ ٿاٻڙبو هڪ ديڳ وٽ وڃي دنگ ڪيم. ٺڪر جي ڪٽوري ۾ پيٽ ورتم ۽ پنيان آواز آيو. ”هن کي پيٽ جام ڏي.“

مون منهن ورائي ڏٺو مولانا نبي احمد هلندو ديڳ مٿان اچي بيٺو هو منهنجي خواب ۽ خيال ۾ بہ نہ هو تہ مولانا مون کي ٻچڙي حال، ڪوجهي ڪال ۾ سڃاڻي وٺندو ۽سڃاڻندو تہ پلئہ ڪندو (مولانا وٽ مون جهڙن وات ڳاڙهن جي لسٽ آهي.)

پيٽ ورهائيندڙ منهنجو ڪٽورو پيٽ سان پري ڇڏيو پوئتي مس ٿيو هوندس جو مولانا نبي احمد چيو ”ڏسي ڇڏ اسلامي نظام جي اچڻ جا آثار.“

دل چاهيو تہ پيٽ سان ڀريل ڪٽورو مولانا جي پيٽ تي وهائي ڪيدان، پر اوچتو ذهن ۾ حميدان ۽ مهديءَ جو خيال آيو ۽ زهر جو ڍڪ پري ڇڏيم.

مولانا نبي احمد دهلوي منهنجي سامهون اچي بيٺو منهنجين اکين ۾ اکيون وجهندي پڇيائين. ”ڏي خبر ڇاٽو چوي تنهنجو جديد معاشي ۽ اقتصادي نظام! مڃين ٿو تہ تنهنجي محنت ڪش ماڻهوءَ جو وجود فريب آهي.“

نہ چاهيندي بہ وراڻيم. ”مولانا، ڌرتيءَ مان پنهنجي ساءِ ڪرڻ ڪاندبيرا، ڪبڙ ۽ ٿوهر اسرندا آهن. پنهنجي ساءِ ڌرتي مان ان ڪڻو ايرندي ڏٺو اٿئي! جيستائين محنت ڪش انسان جو هٿ ڌرتيءَ کي نٿو ڇهي تيستائين اناج جو ڪڻو نٿو اسري.“

مولانا نبي احمد سٽ ڏيئي پٽ جو ڪٽورو مونکان ڦري ورتو پريان ڪٽورو ڏيکاريندي چيائين، "هاڻي ڪر خبر. روزي خدا جي وس آهي ۽ انسان جي."

وراڻيم، "روزي نہ خدا جي وس آهي ۽ نہ انسان جي، روزي في الحال تنهنجي هٿ وس آهي."

مولانا نبي احمد باهہ تي ويو. ڪٽورو ڦيرائي سڙڪ تي اڇلايائين، گوڙ تي ماڻهن جو ميڙ مڙي آيو. حجم اڳڀرو ٿيندي چيو "اسان تہ هن کي هڪدم سڃاتو هو وڏو ڦڏي باز آهي."

مون حسرت وچان ڀڳل ڪٽوري ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ مولانا جي ڦٽ بال جهڙي پيٽ ڏانهن اکين اڏو پيهر حميدان جو سڪل چهرو ۽ ڏرا ڏنل اکيون تري آيون. مولانا کي مارڻ جو ارادو رد ڪري پيهر ديڳ جو رخ ڪيم. هڪڙي هيٺي کان ٺڪر جو ڪٽورو ڦري ورتم. پٽ مس ورتو هوندم جو زنانو آواز ڪن پيو. آواز حميدان جو هو. هو هجوم مان واٽون ڪندي، واڪا ڪندي وڏندي پئي آئي، "مهديءَ جا پيءُ، مهديءَ جا پيءُ، ڪٿي آهين، مهديءَ جا پيءُ."

حميدان جي ٻانهن ۾ مهدي هو. چهرو بيحد پريشان پئي ڏٺس، وار وکري ويا هئس، مهديءَ کي ڀاڪر ۾ ڀيڪوڙي چڏيو هئائين، هو ديوانين وانگر ڊوڙندي هجوم مان ڪاهيندي پئي آئي، هر ڪنهن جو ڌيان گهڙي کن لاءِ پٽ تان هٽي حميدان ڏانهن ڇڪجي ويو مان پٽ جي ڪٽوري سميت حميدان ڏانهن وڌي ويس، ڀانيم، چوندا آهن. بک ٻچڙو ٿول دانا ديوانا ڪري، سو ان حساب ڪتاب موجب منهنجي حميدان ديواني ٿي پيئي آهي شايد.

مون کي ڏسڻ شرط حميدان مهديءَ کي منهنجين ٻانهن ۾ چڏي ڏنو سهڪندي، وچڙندي چيائين، "مهديءَ جا پيءُ، مهدي ڳالهائي ٿو."

ڏک وچان چيم، "بک ۾ پاهہ ٿيڻ کان پوءِ پيٽ سان گڏ ڪنن ۾ بہ

ڪوٺا ٻوڙندا آهن، اڇي پٽ ڪاڻ.“

حميدان ڪٽورو پري ڪندي چيو ”مون پنهنجي ڪنن سان ٻڌو آهي مهديءَ چٽيءَ آواز ۾ ڳالهايو آهي.“

ماٺو پٽ جا ڪٽورا ڪٽي اسان جي چوگرد گڏ ٿي ويا.

مون مهديءَ ڏانهن ڏٺو هو پنهنجين معصوم اجهامندڙ ننڊڙين ننڊڙين اکين سان نهاري رهيو هو. پتڪڙا چپ سڪي نوٽ ٿي ويا هئس، گلاب جي پنکڙين جهڙو ڪونئرو بدن ڪومائجي بي رنگ ٿي ويو هوس. پيٽ وچي پٺيءَ سان لڳو هوس. ننڍڙي نڪ مان ايندڙ ويندڙ ساهه جو سلسلو آهستي آهستي جهڪو ٿيندي پئي ويس. مون محسوس ڪيو منهنجي مهديءَ جو آخري وقت هو منهن هيٺ ڪري سندس ڳل تي پنهنجا چپ رکيم. روح تائين غم جي چپن هيٺان پورجي ويس، تڏهن اوچتو منهنجي لونءَ لونءَ ڪاندارجي ويئي.

هڪ هيٺو جهيٽو پر چٽو آواز مهديءَ جي اندر مان ايندي محسوس ڪيم، ”بابا بک لڳي آهي، بابا بک لڳي آهي.“

مون منهن مٿي ڪري حيرت وچان مهديءَ ڏانهن ڏٺو مهديءَ جا پتڪڙا چپ چري رهيا هئا.

مون ٻيهر منهن هيٺ ڪري پنهنجا چپ مهديءَ جي ڳل تي رکي ڇڏيا. آواز ٻڌم ”بابا بک لڳي آهي.“

پٽ جي ڪٽوري مان آڱر تي پٽ ڪڻندي چيم. ”مهدي منهنجا پٽ پٽ ڪائيندين؟“

مهدي پنهنجا چپ بند ڪري ڇڏيا.

حميدان چيو ”مان سمجهان ٿي، هو سچو امام مهدي آهي.“

حميدان کان اکيون آليون لڪائيندي ڳالهايم. ”هيءُ سچ پچ امام مهدي آهي، تہ پوءِ جلد ڇو آخري سفر تي اسهي رهيو آهي؟“ آواز پرجي آيو.

چيم، ”هيءُ امام مهدي ناهي، هيءُ اسان جو مهدي آهي، تنهنجو منهنجو مهدي آهي.“

حميدان جي اکين مان ڪنل ممتا ڪربلا جي شام جهڙو ڏيک ڏيڻ لڳي.

مهديءَ جو آواز آيو ”بابا بک لڳي آهي.“

مون پيار وچان چيو ”مهدي منهنجا پٽ، سڄي خلق خدا جي هن پيٽ جي چڪر ۾ سرگردان آهي. ماڻهين جي تيج سڪي وئي آهي. تون هي پيٽ ڪاءُ.“

مهدي منهنجين ٻانهن ۾ ڦٿڪيو. وسامندڙ اکيون منهنجين اکين ۾ وجهي چڏيائين. مون پنهنجو منهن سندس ننڍڙي سيني تي آهستي رکيو. سندس ساهہ جو ابابيل هڏڙين جي قفس مان اڏامڻ لاءِ پرڙا هڻي رهيو هو. مهديءَ ٻڏندڙ آواز ۾ چيو ”مون کي پگهر جو پورهيو ڪاراءِ بابا، خيرات جو پيٽ کائيندس تہ اُڪت مري ويندس.“

***

ڏند ڪٿا

يوناني ديوتا، يوناني ڏند ڪٿائن جو اسان جي حقيقتن سان مقابلو ڪري رهيو هو ۽ ذري گهٽ وائڙو ٿي رهيو هو.

يوناني ديوتا چيو "حقيقتن ۽ ڏند ڪٿائن ۾ وڏو فرق آهي. پر، توهان جي حقيقتن يوناني ڏند ڪٿائن جا ڏند ڀڃي ڇڏيا آهن."

چيم، "اسان وٽ اهڙا اهڙا ته ڀھروپيا اجگر آهن، جو يوناني ديوتائن کي ڏند ڪٿائن سميت جيڪر جيئري اڳري ڇڏين."

يوناني ديوتا وراڻيو "باقي هڪ ڏند ڪٿا رهجي ويئي آئي، جيڪا توکي نه ٻڌائي اٿم."

"ٻڌاءِ" چيم. "ان ڏند ڪٿا جي مقابلي ۾ بيان ڪرڻ لاءِ ڪانه ڪا مناسب حقيقت اسان وٽ ضرور موجود هوندي."

”سراسر ناممڪن.“ يوناني ديوتا چيو”ان ڏند ڪٿا جي مقابلي ۾ بيان ڪرڻ لاءِ اوهان وٽ ڪابہ حقيقت نہ هوندي آهي.“

”تون ٻڌاءِ تہ سهي ديوتا.“ چيم.”تنهنجي آخري ڏند ڪٿا بہ اسان جي حقيقت کان مات کائيندي.“

يوناني ديوتا مون ڏانهن ڏسي، کليو. هن ڏند ڪٿا ٻڌائڻ شروع ڪئي. ”يونان ۾ فونيڪس نالي هڪ پکي هوندو هو. هنس کان وڏو ۽ وڏيڪ سهڻو. ڪنهن ڳالهہ تان يوناني ديوتا فونيڪس کان ناراض ٿي پيا. هنن کيس مسلسل عذاب ۾ ڇيچلائڻ جي سزا ۽ بددعا ڏني. پوءِ ٿيو ائين، جو جڏهن بہ فونيڪس پکي اڏامندو هو پرواز جي آواز سان کيس باهہ وڪوڙي ويندي هئي، ۽ هو اک ڇنڀ ۾ سڙي رک ٿي ويندو هو. بددعا مطابق پنهنجي رک مان فونيڪس ٻيهر جنم وٺندو هو. نئون جنم وٺي اُڏامندو هو ۽ پرواز جي آواز سان باهہ ۾ وڪوڙجي سڙي رک ٿي ويندو هو. پنهنجي رک مان هو ٻيهر جنم وٺندو هو ۽ سهڻا پر پکيڙي وري اُڏامندو هو. اڏامڻ شرط کيس باهہ وڪوڙي ويندي هئي ۽ هو سڙي رک ٿي ويندو هو. پنهنجي پرواز جي آواز سان سڙي رک ٿي وڃڻ، ۽ رک مان ٻيهر جنم وٺي اڏامڻ شرط سڙي رک ٿي وڃڻ جو عذاب فونيڪس لاءِ صدين تائين هلندو آيو.“

ڏند ڪٿا ٻڌائڻ کان پوءِ فخر سان يوناني ديوتا مون ڏانهن ڏٺو.

منهنجن چپن تي مرڪ ڏسي پڇيائين، ”ڇو؟ کلين ڇو ٿو جواب ڏي.“

چيم، ”جواب ڏيڻ بدران مان توکي اهو منظر ڏيکاريندس جنهن جي آڏو فونيڪس واري ڏند ڪٿا توکي هيچ نظر ايندي.“

۽ پوءِ، مون کيس اهو منظر ڏيکاريو.

هڪ نوجوان جا هٿ پير زنجيرن ۾ جڪڙيل هئا. ۽ زنجير ٻڙ جي ٽڙ سان ٻڌل هئا. نوجوان جو وات سبيل هو. ڪنن تي تاڪيو ن

چڙهيل هئس. سندس ٻئي اکيون نڪتل هيون. جن مان رت ٽمي رهيو هوس. نوجوان جي اکين مان ٽمندڙ رت جڏهن ڌرتيءَ کي ڇُهيو. تڏهن سندس بي نور اکين ۾ نور موٽي آيو ۽ هو حال کان مستقبل ۾ نهارڻ جهڙو ٿي پيو. تڏهن اوچتو ٻڙ جي ٽڙ پوئتان هڪ چامڙو ٺهڪ ڏيندو نڪري آيو ۽ خنجر جي چهنب سان نوجوان جون اکيون ڪڍي، وري وڃي ٻڙ جي وڻ پٺيان لڪيو. نوجوان جي اکين مان رت وهڻ لڳو. وهندڙ رت جڏهن ڌرتيءَ کي چميو. تڏهن نوجوان جي بي نور اکين ۾ نور موٽي آيو ۽ هو وري حال کان مستقبل ۾ نهارڻ جهڙو ٿي پيو. تڏهن، اوچتو چامڙو ٺهڪ ڏيندو ٻڙ جي ٽڙ پٺيان نڪري آيو ۽ خنجر جي چهنب سان نوجوان جون اکيون ڪڍي وري وڃي ٽڙ جي پوئتان لڪيو.

يوناني ديوتا ڪيتري دير تائين تعجب، اچرج ۽ خوف وچان اهو منظر ڏسندو رهيو. هُن دهشت مان پڇيو”هي نوجوان ڪير آهي، ۽ سندس ڏوهہ ڪهڙو آهي؟“

وراڻيم، ”هيءُ نوجوان هن ڌرتيءَ جو پٽ آهي، ڪيس پنهنجي ماءُ سان پيار آهي. اهوئي سندس ڏوهہ آهي.“

”۽ چامڙو؟“

”چامڙي جي هٿ ۾ وقت جي واڳ آهي.“

منهنجو جواب ٻڌي يوناني ديوتا پنهنجو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو ۽ يونان موٽي ويو.

***

منهنجي نصيب ۾ تون نہ آهين

مون يونيورسٽي بڪ شاپ جي ڪيشيئر کان پڇيو "ميگي نظر نہ ٿي اچي، ڪٿي آهي؟"

چيائين، "پوسٽ آفيس ويئي آهي، هڪ پارسل رجسٽر ڪرائڻو هوس."

ميگي فلوريڊا اسٽيٽ يونيورسٽيءَ جي بڪ شاپ ۾ پارٽ ٽائيم سيلز گرل هئي. هوءَ يونيورسٽيءَ مان ٽيليويزن لاءِ لکڻ جو گريجوئيٽ ڪورس ڪري رهي هئي. خرچ پکو پورو ڪرڻ لاءِ هو يونيورسٽيءَ جي بڪ شاپ ۾ صبح جو يارهين کان منجهند جي ڏيڍ لڳي تائين ڪم ڪندي هئي.

فلوريڊا يونيورسٽي (آمريڪا) ۾ اهو منهنجو آخري ڏينهن هو.

مون پنهنجي زندگيءَ جا يادگار ۽ ڪڏهن نہ وسرندڙ ڇهہ مهينا اتي گذاريا هئا. پوئين ڏينهن دل ڏاڍي اُداس، ۽ من ملول هو. واچ ۾ وقت ڏٺم. هڪ ٿي رهيو هو. مان ڪتاب ڏسڻ لڳس. منجهند جي وقت تمام گهٽ شاگرد استاد بڪ شاپ ۾ ايندا هئا. پوڙهو ڪيشيئر منجهند جي وقت ڪيش بند ڪري، مزاحيہ ڪامڪ پڙهندو هو ۽ پنهنجي ساءِ ڪلندو رهندو هو. دلچسپ ماڻهو هو. هن مون کان پڇيو "پوءِ ڪهڙو فيصلو ڪيو اٿئي، موهن!"

ڪتاب ريڪ ۾ رکي، مون پوڙهي ڪيشيئر ڏانهن ڏٺو. ڪيس خبر هئي تہ منهنجو نالو موهن نہ هو. پر پوڙهو ڪيشيئر مون کي موهن ڪري سڏيندو هو. ڪيس قديم آثارن سان عشق هو. موهن جي دڙي جي حوالي سان هو مون کي موهن ڪري سڏيندو هو. اهڙي نموني هڪ مصري شاگرد کي پيرامڊ ڪري سڏيندو هو.

مون کي پاڻ ڏانهن ڏسندو ڏسي، هن پڇيو "آمريڪا ۾ هميشہ لاءِ رهي پوڻ بابت ڪهڙو فيصلو ڪيو اٿئي؟"

ٻڌتر وچان چيم. ڪجهہ دير کان پوءِ ڪونہ ڪو فيصلو ڪري وٺندس."

چيائين، "مان توکي هڪ پڪ ڏيارڻ چاهيان ٿو."

پڇيم، "ڪهڙي؟"

چيائين، "تون ڏسڻ ۾ هوبهو اسان جي شيدين جهڙو آهين. جيڪڏهن تون آمريڪا ۾ رهي پوين تہ صدر ڪارٽر جي حڪومت کي ڪنهن بہ قسم جو اعتراض نہ ٿيندو."

مان کلي پيس. پڇيومانس، "تون پنهنجي ڳالهہ ڪر. صدر ڪارٽر جي ڳالهہ نہ ڪر."

کلي کلي کيرو ٿي پيو چيائين،" يار موهن جي دڙي جو الاءِ ڪهڙو قديم طلسم هلائي فلوريڊا يونيورسٽيءَ جي سڀ کان سهڻي

ڇوڪريءَ تي قبضو ڪري ورتو اٿئي. گهٽ ۾ گهٽ مان تہ توکي آمريڪا ۾ برداشت ڪري نہ سگهندس. تون منهنجو رقيب آهين.“

مون کي ڏاڍي ڪل آئي. پوڙهو ڪيشيئر ڪنهن بہ صورت ۾ ستر سالن کان گهٽ عمر جو نہ هو. ڪيس چيم، ”توسان شادي ڪرڻ کانپوءِ ميگي مزي ۾ رهندي؟“

ڪجهہ ڪجهہ وائڙو ٿي ويو. پڇيائين، ”سو وري ڪيئن!“

چيم، ” تون دنيا ۾ وڌيڪ جٺاءُ ڪري نہ سگهندين. تنهنجي مرڻ کانپوءِ ميگي تنهنجي ملڪيت جي وارث ٿيندي.“

”ڏوڙ جي ملڪيت!“ پوڙهي ڪلندي چيو ”مون تي سٽي نيشنل بئنڪ جو قرض چڙهيل آهي. منهنجي مرڻ کانپوءِ موهن، بئنڪ جو قرض توکي لاهڻو پوندو.“

”واهہ!“ چيم، ”مون کي ڇو لاهڻو پوندو!“

پوڙهي ڪيشيئر مون کي اک هڻندي چيو ”ان ڪري جو منهنجي مرڻ کان پوءِ تون منهنجي بيواهہ ميگيءَ سان ضرور شادي ڪندين.“ ان کان پوءِ هو ڪيتري دير تائين ڪلندو رهيو.

الاءِ ڇو مان کلي نہ سگهيس. مان پوڙهي ڪيشيئر جي ڪِل ۾ شامل ٿي نہ سگهيس. سندس ڇهري تي ورهين جا گُهنج موتي آيا. هو ڪلندي ڪلندي خاموش ٿي ويو.

اسين ڪجهہ دير تائين پاڻ ۾ ڳالهائي نہ سگهياسين. ڏڏنڊڙ هٿن سان پائيپ ۾ تماڪ وجهندي پوڙهي ڪيشيئر پڇيو ”ڏاڍو چاهينس ٿو؟“

”الاءِ!“ ڪجهہ چئي نہ سگهيم. فقط ايترو چيم، ”مون کي ڪا خبر ڪونهي، مسٽر رابرٽ.“

گهڻو ڪجهہ ڏٺو هئائين زندگيءَ ۾! اڌ دنيا جو سير ڪيو هئائين. ٻيءَ مهاياريءَ جنگ ۾ ڀرو ورتو هئائين. ويجهڙائي ۾ سندس

جوان پٽ هڪ باڪسنگ ٽورناميٽ ۾ ناڪ آئوٽ ٿيڻ کان پوءِ مري ويو هو.

ڳالهه موضوع متاثر خاطر پوڙهي ڪيشيئر چيو"مان سمجهان ٿو تنهنجي ڪالهوڪي پارسل مان ڪيترائي ڪتاب تنهنجي ملڪ ۾ ڪسٽم وارا روڪي ڇڏيندا."

"الاءِ" چيم."پارسلن کان اڳ مان پاڪستان پهچي ويندس. ڪسٽم ۾ منهنجو دوست, استاد بنڌل چڱي عهدي تي لڳل آهي."

"ڏاڍو عجيب نالو اٿس!" پوڙهي ڪيشيئر پڇيو."ماڻٽن اهو نالو رکيو اٿس. يا تو؟"

"اسان سڀني دوستن." ڪيس ٻڌايم. "استاد بنڌل ڪراچي يونيورسٽيءَ جي هاڪي ٽيم جو ڪئپٽن هوندو هو ۽ پهريون گول هميشه پنهنجي ٽيم خلاف ڪندو هو. پر, هونءَ رانديگر واهه جو هو."

پوڙهي ڪيشيئر جي منهن تي مرڪ موٽي آئي. چيائين, "رانديگر ته سٺو هو! پر پهريون گول پنهنجي ٽيم خلاف ڪندو هو! اڙي موهن, ڪٿي تون چريو ته ناهين."

"يقين ڪر, مسٽر رابرٽ." چيم, "پنهنجي ٽيم خلاف گول ڪرڻ کانپوءِ استاد بنڌل ذري گهٽ چتو ٿي پوندو هو ۽ پوءِ مخالف ٽيم جي گول تي لاڳيتا حملا ڪري سندن لاهه ڪڍي ڇڏيندو هو."

"اڇي وٺ." پوڙهي ڪيشيئر در ڏانهن اشارو ڪندي چيو"تنهنجي ميگي پوسٽ آفيس مان سڄي سموري, صحيح سلامت موٽي آئي آهي."

مون منهن ورائي در ڏانهن ڏٺو.

ان ڏينهن ميگي مون کي وڏيڪ سهڻي, ۽ هميشه لاءِ دل ۾ ديرو ڪندڙ نظر آئي. منهنجي سامهون اچي بيهي رهي. پڇيائين, "ڪيئن آهين؟"

.تنهنجي اچڻ کان اڳ تہ ويچارو پرديسي بلڪل نيڪ هو.“
پوڙهي ڪيشيئر ڪلندي چيو”تنهنجي اچڻ کان پوءِ ويچارو يتيمن جهڙو ٿي پيو آهي.“

ميگي کلي پئي. مون کي ٻانهن ۾ هٿ وجهي، ڇڪي، رساني واري سيڪشن ڏانهن وٺي وئي. نوبڪلي ٿي، تہ وري پڇيائين، ”ڪيئن آهين؟“

جواب ڏيڻ بدران پڇيومانس، ”ڏيڊ لڳي کان پوءِ واندي آهين نہ؟“

هڪدم چيائين،”ها.“

”آواز منهنجو پر لهجو منهنجو نہ هو. اڪ آلي ٿيڻ نہ ڏنم. تہ لهجو بدلجي ويو. الاءِ ڪيئن. روڪي روڪي چيم، ”اجوڪي ڏينهن جو باقي بچيل حصو مان توسان گڏ گذاريندس ميگي.“

هوءَ مرڪي رهي هئي; پر، منهنجو جائزو ورتائين تہ سندس مرڪ تعجب ۾ بدلجي ويئي. پڇيائين،”پريشان آهين؟“

مون هڪدم دوڪان کان ٻاهر ڏٺو.

ڦري اچي منهنجي سامهون بيٺي. پڇيائين، ”ڪا خاص ڳالهہ آهي!“

”نہ. ڪا خاص ڳالهہ نہ آهي ميگي.“ ڪيس لنوائڻ لاءِ چيم، ”هڪ اُڻ تُڻ آهي. لهي ويندي.“

مون کي ٻانهن ۾ هٿ وجهندي چيائين،”موهن. چريا ڪٿي پاسپورٽ تہ نہ وڃائي ويٺو آهين!“

”نہ.“ چيم، ”پاسپورٽ منهنجي ڪوٽ جي اندرين کيسي ۾ آهي.“

”تہ پوءِ ايتري قدر پريشان ڇو آهين!“ عجب وچان پڇيائين، ”هوائي جهاز جي ٽڪيٽ تہ سنڀالي رکي اٿئي نہ!“

”اهڙي ڪا ڳالهہ ڪونهي، ميگي.“ چيم. ”مان پريشان نہ آهيان، توکي غلط فهمي ٿي آهي.“

مون کان قد ۾ بہ _ چار انچ ننڍي هوندي هئي. پر سياري ۾ جڏهن لانگ بوٽ پائيندي هئي تہ ذري گهٽ مون جيتري لڳندي هئي. ان ڏينهن بہ هوءَ ذري گهٽ قد ۾ مون جيتري هئي. سڏو منهنجي اکين ۾ نهاريائين. مون نٿي چاهيو تہ هوءَ منهنجي اکين ۾ جهاتي پائي منهنجي اندر جو ماتم ڪدو ڏسي وٺي. مون اجايو ريڪ ۾ رکيل ڪتاب ڏانهن ڏٺو.

”موهن.“ ميگيءَ منهنجا ٻئي هٿ پنهنجي ٻنهي هٿن سان جهلي ورتا. اڄ جڏهن هيءَ ڪهاڻي لکي رهيو آهيان، تڏهن محسوس ڪري رهيو آهيان تہ ڇهن مهينن جي عرصي ۾ هن ڪڏهن بہ مون کي منهنجي نالي سان نہ سڏيو هو. جڏهن بہ نالو ڪڻڻ جي ضرورت محسوس ڪندي هئي، تڏهن پوڙهي ڪيشيئر طرفان ڏنل نالي سان مون کي مخاطب ڪندي هئي.

”موهن.“ ميگيءَ پڇيو ”پريشان ڇو آهين! مون کي ٻڌاءِ شايد مان تنهنجي ڪا مدد ڪري سگهان.“

سندس سمنڊ جهڙين نيرين اکين ۾ ڏسندي چيم. ”اجوڪي بچيل ڏينهن جو باقي حصو مان توسان گڏجي گذاريندس.“ چيم. ”مون کي ڪا پريشاني نہ آهي، پڪ ڄاڻ.“

”مون کي خبر آهي.“ ميگي چيو ”تون فڪر ڇو ٿو ڪرين. اجوڪي پروڊڪشن مان مون پنهنجو نالو ڪڍائي ڇڏيو آهي. خبر اٿئي، اڄ منهنجي ڊرامي جا انسرشن رڪارڊ ڪري رهيا آهن.“

واچ ۾ وقت ڏسندي چيم. ”هينئر سوا هڪ ٿي رهيو آهي. مان پندرهن منٽ ميگزين سيڪشن ۾ گذاريان ٿو.“

”نيڪ آهي.“ ميگيءَ چيو ”پر، تون سچ پچ پريشان نہ آهين

نہ!“

”نہ ميگي.“ چيم، مان سچ پچ پريشان نہ آهيان.“

ميگيءَ منهنجا ٻئي هٿ ڇڏي ڏنا. اکين ۾ شرارت ۽ چپن تي مرڪ تري آيس. پڇيائين، ”اُها ڇوڪري تہ ياد نہ آئي اٿئي، جنهن پنهنجي شاديءَ جو اطلاع توکي ٽيليفون تي ڏنو هو ۽ پوءِ توکي حيدرآباد ريڊيو اسٽيشن جي باغ ۾ گلن بدران ٿوهر نظر آيا هئا!“

”اهڙي ڪا بہ ڳالهہ نہ آهي.“ چيم، ”تون وڃ. مان تنهنجو انتظار ميگزين سيڪشن ۾ ڪندس.“

هوءَ بيحد وڏي دڪان ۾ گم ٿي ويئي.

مون زندگيءَ ۾ ڏاڍي جک ماري آهي. پرائمري اسڪول کان يونيورسٽيءَ تائين گڏيل تعليمي سرشتي ۾ پڙهيو آهيان. اسٽيج، فلم، ريڊيو ۽ ٽيليويزن ۾ ڪم ڪرڻ سبب طرحين طرحين قسم جي عورتن ۽ ڇوڪرين سان لهہ وچڙ ۾ آيو آهيان. پر، هڪ هستيءَ کي ڇڏي، مون ميگيءَ کان وڌيڪ سچي، سپتي ۽ کري ڇوڪري پنهنجي سڄي ڄمار ۾ نہ ڏٺي آهي. هوءَ بي انتها سهڻي هئڻ جي باوجود ڪوڙي ۽ فريبي نہ هئي. طبيعت جي نرم، ميڪ اپ ۽ فيشن کان پاڪ، ناز نخري کان بيخبر، ۽ اجايا دلاسا، آسرا ۽ واعدا ڏيندڙ نہ هئي. هڪ رات دير تائين ڊاڪيومينٽريءَ جي رڪارڊنگ ڪري اسٽوڊيو مان ٻاهر نڪتا هئاسين. واٽ تي منهنجي ٻانهن ۾ هٿ وجهي، ۽ مٿو منهنجي ڪلهي سان لڳائي هلندي چيو هئائين، ”دل تي ڪري، هڪ رات توکي پنهنجي فليٽ تي پاڻ سان رهايان. ڪنهن ڪنهن وقت تہ دل ضد ٻڌي ٿي بيهي.“

مون منهن ورائي ڏانهس ڏٺو ۽ ڪيس وارن تي پيار ڪيو هو.

”پر مان توکي پنهنجي فليٽ تي پاڻ سان ڪڏهن بہ رات نہ رهائيندس. جيتوڻيڪ دل تہ ڏاڍو ٿي چوي،“ منهنجي ٻانهن ذري گهٽ

پيڪوڙيندي چيو هئائين، ”نہ، ڪڏهن بہ نہ. مان توکي پاڻ سان رات نہ رهائيندس. خبر اٿئي ڇو؟“

مون وري بہ ڪنڌ ورائي ڏانهنس ڏٺو ۽ ڪيس وارن تي پيار ڪيو هو. چيو هئائين، ”تون ليکڪ آهين. هتان موٽي وڃڻ ڪانپوءِ پنهنجي ملڪ ۾ تون منهنجي باري ۾ ڪو نہ ڪو ناول، يا ڪا ڪهاڻي ضرور لکندين. مان نٿي چاهيان تہ تون مون کي حيواني سطح تي ڏسين، ۽ ان جي حوالي سان ڪهاڻيءَ ۾ منهنجو ذڪر ڪرين.“

اُن رات اسين دير تائين ڪيمپس کان پرپرو ڊائون ٽائون جي هڪ ڪافي هائوس ۾ ويٺا رهياسين، ۽ موسيقي ٻڌندا رهياسين. اڌ رات کان پوءِ مون ميگيءَ کي چيو هو ”هل تہ هلون ميگي. صبح جو ڊاڪيومينٽريءَ جي ايڊيٽنگ بہ ڪرڻي آهي.“

ڪافي هائوس مان ٻاهر نڪري ميگيءَ مون کان پڇيو هو ”ڇا سچ پچ دنيا جا اسي ڪروڙ ٻار رات جي مانيءَ کان محروم سمهي پوندا آهن؟“

”ها ميگي.“ چيو هيم، ”يونيسيف جي انگن اکرن مطابق دنيا جي اسي ڪروڙ ٻارن کي رات جي ماني نصيب نہ ٿيندي آهي.“

اسان ايشيائي ٻارن متعلق ڊاڪيومينٽري ٺاهي رهيا هئاسين. اوچتو اڌ رات ڏاري الاءِ ڪيئن، ڊاڪيومينٽريءَ جي حوالي سان ڪيس ٻارن جو خيال دل تي تري آيو هو. پنهنجي ساءِ ڪيٽريءَ دير تائين پڻ پڻ ڪئي هئائين، ”دنيا جي اسي ڪروڙ ٻارن کي رات جي ماني نصيب نہ ٿيندي آهي.“

ان رات کان پوءِ مون وري ڪڏهن بہ ميگيءَ کي رات جي ماني کائيندي نہ ڏٺو. هڪ دفعي مون ڪيس رات جي ماني کائڻ لاءِ ڏاڍا ايلاز ڪيا هئا. اکين ۾ پاڻي تري آيو هوس. چيو هئائين، ”مان اسي ڪروڙ

ٻارن کي جيڪڏهن ماني کارائي نہ ٿي سگهان، تہ گهٽ ۾ گهٽ سندن غم ۾ تہ شامل ٿي سگهان ٿي.“

پنڌرهن منٽن کان پوءِ ميگي موٽي آئي. پورو ڏيڍ ٿيو هو. پڇيائين، ”ائين ٿي هلنديون، يا مسٽر رابرٽ سان الوداعي هٿ ملائينديون.“

چيم، ”مسٽر رابرٽ کان ضرور موڪلائينديس.“

ڪتابن جي ريڪن وچان لنگهندي پوڙهي ڪيشيئر وٽ پهتاسين. هو ڪامڪ پڙهي رهيو هو ۽ پنهنجي ساءِ ڪلي رهيو هو. مون کيس چيو”مسٽر رابرٽ، چڱو خدا حافظ. مان اڄ رات جي فلائيٽ ذريعي فلوريڊا مان وڃي رهيو آهيان.“

پوڙهو رابرٽ ڪامڪ رکي اٿي بيٺو. چيائين،”مونکي پنهنجن پوڙن ڪنن تي اعتبار نٿو اچي. اهائي ڳالهہ جيستائين ميگيءَ واتان نہ ٻڌندس، هرگز يقين نہ ڪندس.“

”ها رابرٽ.“ ميگيءَ چيو ”اسان جو موهن اڄ رات واري فلائيٽ ذريعي هتان هليو ويندو.“

”روڪي ونينس ميگي.“ پوڙهي رابرٽ ڪلي چيو”هڪ ڀن پاڪستاني شاگردن واتان مون ٻڌو آهي تہ موهن جي شهرت پنهنجي ملڪ ۾ ڪا چڱي نہ آهي، کيس ليڪڪ بدران ڏاڙيل سمجهندا آهن.“

ميگي ۽ مان کلي پياسين.

”آمريڪا ۾ رهي پئہ مزي ۾ رهندين. جيڪي وٽيئي، وينو لکجانءِ، ڪو ڪجهہ ڪونہ چوندوءِ. جرزي ڪازنسڪيءَ وانگر غلط انگريزي لکندين تہ بہ پڙهيو ويندين.“ پوڙهي رابرٽ منهنجي ڪلهي تي هٿ رکندي چيو”اسان جي ملڪ ۾ ڪارل چيس مين نالي هڪ رهزن خوني ڏاڙيل هوندو هو. ڦاهيءَ تي چڙهڻ کان اڳ هن چار ناول لکيا. اڄ هو ڏاڙيل جي حيثيت ۾ نہ، بلڪ اديب جي حيثيت سان ياد

ڪيو ويندو آهي.“

رابرٽ سان هٿ ملائيندي چيم، ”لکڻ جهڙو خطرناڪ ڪم ڇڏي، موٽي وڃي پنهنجي ملڪ ۾ موٽر گاڏين ڪي شاهراهن تي روڪي ڌاڙا هڻندس.“

رابرٽ ٺهڪ ڏيئي کلي پيو. ڇڪي، مون کي پنهنجي سيني سان لڳايائين ــ ياڪر ۾ پريائين. مون سندس دل زور سان ڌڙڪندي محسوس ڪئي. هن مون کي پنهي ڪلهن کان جهليندي چيو ”سال کن اڳ اچين ها، تہ منهنجي پٽ آرنالڊ سان ملي ڏاڍو خوش ٿين ها.“

آواز ڳورو ٿي پيس. مون ساڻس ٻيهر هٿ ملايو ۽ ميگيءَ سان گڏ دڪان مان ٻاهر نڪري آيس.

ميگيءَ چيو ”گذريل سال آرنالڊ هڪ باڪسنگ ٽورناميٽ ۾ ناڪ آئوٽ ٿيڻ کانپوءِ هفتو کن بيهوش رهي گذاري ويو هو.“

”مونکي خبر آهي.“ چيم، ”رابرٽ ڏاڍو بهادر شخص آهي.“

آڊيٽوريم لائبريري ۾ هيلٿ سينٽر وٽان ٿيندا، اسين سائوٿ ڪيفي ٽيريا جي سامهون وراندي ۾ وڃي ويهي رهياسين. ايتري دير اسان پاڻ ۾ نہ ڳالهايو هو.

ميگيءَ چيو ”رابرٽ کان موڪلائڻ کان اڳ مون توکي پريشان ڏٺو هو. رابرٽ جي ڳالهہ توکي وڌيڪ پريشان ۽ اُداس ڪري ڇڏيو آهي.“

”رابرٽ جهڙا بهادر ماڻهو منهنجا سونهان هوندا آهن.“ اجايو کلڻ جي ڪوشش ڪندي چيم، ”پنهنجو غم ۽ تڪليف لڪائي کلڻ ۽ چرچا ڪرڻ مون اهڙن سونهن کان ئي سکيو آهي.“

”وڏي غلط فهميءَ ۾ مبتلا آهين.“ ميگيءَ مونکي پنيءَ تي مُڪ هڻندي چيو ”تون في الحال پنهنجو غم يا پريشاني وغيره لڪائڻ ۾ بلڪل ناڪام ٿي رهيو آهين.“

ڪياڙي ڪنهندي چيم، ”منهنجو خيال آهي تہ مان توکي هڪ لطيفو ٻڌايان.“

”سڌو ٿيءُ.“ ميگيءَ چيو”تون ضرور پريشان آهين _ خير جيڪڏهن تون سبب ٻڌائڻ نٿو چاهين، تہ پوءِ مان بہ سبب ٻڌڻ لاءِ ضد نہ ڪنديس.“

منهن ورائي ميگيءَ ڏانهن ڏٺم. هوءَ اوور ڪوٽ جي کيسن ۾ هٿ وجهي مون ڏانهن نهاري رهي هئي. سرد هوائن ۾ خشڪيءَ سبب سندس چپ ڦُٽي پيا هئا. سندس بي ترتيب وار ميٽائين رنگ جي اوور ڪوٽ جي ڪلهن ۾ ڪالر تي پکڙجي ويا هئا. هوءَ الاءِ ڇو مونکي ڪجهہ پراسرار نظر آئي.

فلوريڊا جي مٿان بيٺل آسمان ڏانهن ڏسندي چيم، ” اڄ فلوريڊا ۾ منهنجو آخري ڏينهن آهي. ميگي.“

”هون.“ منهنجي ٻانهن ۾ پنهنجي ٻانهن وجهندي چيائين، ”مونکي خبر آهي؛ مون اڳواٽ ئي اڄوڪي ڏينهن لاءِ پروگرام رٿي ڇڏيو آهي.“

پڇيم، ”ڪهڙو؟“

”چيائين، ”اول تہ پارڪ ڪٿي لنچ ڪنداسين، ۽ پوءِ تلهاسي ريسٽورينٽ ۾ هلي ڪافي پيئنداسين. تنهن کان پوءِ تنهنجي فليٽ تي هلنداسين. اتان سامان کڻي ايئرپورٽ لاءِ روانا ٿينداسين. ڪيئن نيڪ آهي نہ؟“

”نيڪ آهي.“ چيم، ”تلهاسي ريسٽورنٽ مان نڪري پارڪ ڪجهہ دير لاءِ پرونيٽ ٻئنڪ اسڪوائر جي لان تي وڃي ويهنداسين. مان آخري لمحن کي ذهن جي لوح تي محفوظ ڪرڻ چاهيان ٿو.“

”تون ڏاڍو رومانٽڪ آهين.“ کلي پئي ۽ پوءِ هڪدم پڇيائين، ”۽ خبر اٿئي تہ تون رومانٽڪ ڇو آهين.“

”ها.“ چيم. ”ان ڪري جو تون بي انتها سهڻي آهين.“

”ڏوڙ سهڻي آهيان.“ لاپرواهيءَ سان چيائين. ”مان عام عورتن جهڙي هڪ رواجي عورت آهيان. تنهنجي طبيعت شاعراڻي آهي، تنهن ڪري توکي سهڻي نظر ٿي اچان.“

”مون کي پنهنجي نظر تي پروسو ۽ جذبي جي سچائيءَ تي يقين آهي.“ ڏانهس ڏسندي چيم. ”فقط تنهنجي ڪري مان آمريڪا جهڙي بي حسن ملڪ ۾ رهي سگهيو آهيان.“

”اهو تنهنجو پنهنجو رايو آهي.“ ميگيءَ چيو ”جيڪڏهن هڪ ٻئي جي ذاتي معاملن ۽ شخصي زندگيءَ ۾ دخل نہ ڏيڻ ڪي تون بي حسي سمجهين ٿو تہ پوءِ تون پنهنجي رايي ۾ سو فيصد صحيح آهين.“

”بهرحال.“ چيم. ”فقط تنهنجي ڪري مان هتي ڇهہ مهينا رهي سگهيو آهيان، ان کان وڌيڪ مونکي ڪا خبر نہ آهي.“

پڇيائين، ”لنچ لاءِ ڇا سوچيو اٿئي؟“

چيم. ”ڪيفي ٽيريا مان کائڻ لاءِ ڪجهہ وٺي تلهاسي ريسٽورينٽ تائين لانگ ڊرائيو تا ڪريون.“

”ٺيڪ آهي.“ ميگيءَ چيو. ”ڇا کائيندين؟“

”چيم. ”جيڪي پنهنجي لاءِ وٺين، منهنجي لاءِ بہ وٺي اچجانءِ.“

ميگي لنچ وٺڻ لاءِ ڪيفي ٽيريا ڏانهن هلي ويئي. ورانڊي جي ٿلهہ کي ٽيڪ ڏيئي مان ڏانهنس ڏسندو رهيس. عجيب ڇوڪري هئي، بي انتها ذهين ۽ زندگيءَ کي بنان ڪنهن مبالغي جي سمجهڻ ۽ گذارڻ واري ڇوڪري هئي. فلوريڊا اسٽيٽ يونيورسٽيءَ ۾ چوويهہ هزار شاگرد ڏسي پهريان بہ ٿي ڏينهن تہ مان واٽڙو ٿي ويو هوس. چوويهہ هزار شاگرد! هر ڪو ڇڙو ڇڙ! ڪنهن کي ڪنهن سان مطلب نہ هو

ڪنهن کي ڪنهن سان غرض نہ هئو هر ڪو پنهنجي منهن! اڏ ڪان وڏيڪ شاگرد پهرين اگهاڙا ۽ نيڪرن ۾! جيڪڏهن ڪو اڦٽ مري پوي، تہ بہ راهگير منهن ورائي نہ ڏسندس! اهڙي اوپري ماحول ۾ مون مونجهہ محسوس ڪئي هئي. چوٿين ڏينهن، يونيورسٽي بڪ اسٽال ۾ داخل ٿيو هوس. بڪ اسٽال بيحد وڏو ۽ ويڪرو هو ۽ لڪين ڪتابن سان سٿيو پيو هو. ڪتابن جي وچ ۾ مان واٽڙن وانگر بيهي رهيو هوس. هيڏانهن هوڏانهن ڏسي رهيو هوس ۽ دل ئي دل ۾ پشيمان ٿي رهيو هوس جو ميگي منهنجي سامهون اچي بيٺي هئي، چيو هئائين، ”مان تنهنجي ڪا مدد ڪري سگهان ٿي؟“

ڪيس يونيورسٽيءَ جي عام شاگردياڻي سمجهندي مون چيو هو ”منهنجي مدد ڪو بہ ڪري نہ سگهندو. آمريڪا ۾ اچي ڏاڍو پڇتايو اٿم.“

کلي پئي هئي، چيو هئائين، ”هتان وڃڻ کان گهٽ ۾ گهٽ اڳ توکي پنهنجو رايو مٽائڻو پوندو.“

سندس جائزو وٺندي ڪانئس پڇيو هيم، ”فلوريڊا يونيورسٽيءَ ۾ اڳڪٽي ڪرڻ وارن جو بہ ڪو شعبو آهي ڇا؟“

کلندي چيو هئائين، ”مان بڪ اسٽال جي سيلز گرل آهيان.“

”تون سيلز گرل آهين!“ مون اچرج وچان ڏانهس ڏٺو هو.

”ها، مان سيلز گرل آهيان.“ چيو هئائين، ”هاڻي ٻڌاءِ تہ مان تنهنجي ڪا مدد ڪري سگهان ٿي.“

مون ڪانئس ٽيليويزن متعلق ڪتابن بابت پڇيو هو ۽ هن مون کي وٺي وڃي بڪ شاپ جي سيپ کان وڏي حصي ۾ بيهاري ڇڏيو هو. اها ميگيءَ سان منهنجي پهرين ملاقات هئي. ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ هڪ تجرباتي ٽيليويزن پروگرام رڪارڊ ڪندي مون اسڪرپٽ مان ڪجهہ منظر، جيڪي مون کي اضافي محسوس ٿيا هئا، ڪڍي ڇڏيا

هئا. تڏهن ميگيءَ کي مون پريان اسٽوڊيو ۾ داخل ٿيندي ڏٺو هو ۽ هوءَ ٻئي هٿ چيلهه تي رکي منهنجي آڏو اچي بيٺي هئي. ڪجهه ڪجهه ناگوار لهجي چيو هئائين، "اسڪرپٽ مان منظر ڪيڻ کان اڳ گهٽ ۾ گهٽ ليکڪ کان ته پڇين ها."

چيو هيم، "هيءَ اسڪرپٽ مونکي پروفيسر ڊاڪٽر مورگن ڏنو هئو."

ميگيءَ چيو هو "اهو اسڪرپٽ مون لکيو آهي."

مونکي ڪجهه سمجهه ۾ نه آيو هو: تڏهن مون چيو هو، "بڪ شاپ ۾ مون هڪ سيلز گرل ڏٺي هئي، جيڪا هوبهو تو جهڙي هئي، تون اها ئي سيلز گرل آهين. يا ان سيلز گرل جي جاڙي ڀيڻ آهين!"

تڏهن کلندي چيو هئائين، "مان اهائي سيلز گرل آهيان. پارٽ ٽائيم. ميڊيا ڊپارٽمينٽ مان ٽيليويزن تان لکڻ جو ڪورس ڪري رهي آهيان." اها ابتدا هئي منهنجي زندگيءَ جي بيٺل پاڻيءَ ۾ ڪڏهن نه وسرندڙ هلچل جي!

ميگي لنچ جا به پڙا وٺي آئي. هڪ پنهنجي لاءِ هڪ منهنجي لاءِ. مونکي پڙو ڏيندي چيائين، "هن ۾ هڪ برگر، تريل پٽاٽا ۽ ڪوڪ جو دٻو آهي."

ڪانئس پڙو وٺندي چيم، "ياد اٿئي ميگي، توسان ملاقات جي پهرين ڏينهن تو چيو هو ته مون کي آمريڪا ۾ اچي پڇتائڻ بابت پنهنجو رايو مٽائڻو پوندو."

کلي پيئي، چيائين، " مان سمجهان ٿي، تو پنهنجو رايو مٽائي ڇڏيو آهي."

"ها ميگي، مون پنهنجو رايو مٽائي ڇڏيو آهي." چيم، "۽ تي سگهي ٿو ته اڄ رات واري فلائيٽ مس ڪري ڇڏيان، ۽ پوءِ هميشه لاءِ هتي ئي رهي پوان."

”هتي!“ ڪجهہ تعجب وچان پڇيائين، ”۽ هميشہ لاءِ!“

”ها.“ چيم، ”پنهنجي قد ڪاٺ، رنگ ۽ خاص ڪري پنهنجي شرناءِ جهڙي نڪ سبب مان آمريڪي شيدين جهڙو آهيان. هتي رهندس تہ اوپرو بنهہ نہ لڳندس.“

هوءَ ٿهڪ ڏيئي کلي پيئي. وٽس پراڻي ماڊل جي گهڻ پيل فورڊ موٽر هئي. موٽر ۾ ويهڻ کان اڳ کانئس پڇيم، ”ميگي، تون نٿي چاهين ڇا تہ مان هميشہ لاءِ هتي رهي پوان؟“

موٽر جو ڪليل در بند ڪري ڇڏيائين. موٽر سان ٽيڪ ڏيئي بيهي رهي. مون ڏانهن ڏٺائين. پوءِ پيهر، موٽر جو در کوليندي چيائين، ”ڪيئن سوچيئہ تہ مان نہ ٿي چاهيان تہ تون هميشہ لاءِ هتي رهي پوين!“

ٻئي طرف جو در کولي مان سندس پاسي کان ويهي رهيس.

تلهاسي هاءِ وي تي نڪري آياسين. موٽر هلائيندي ميگي برگر کائڻ لڳي. مون پنهنجي پڙي مان برگر ڪڍندي چيو، ”تون مون کي ڏاڍو ياد ايندينءَ ميگي.“

ڪنڌ ورائي مون ڏانهن ڏٺائين. چيائين، ”مون کي خبر آهي.“

”توکي خبر آهي!“ تعجب وچان پڇيم. ”ڪيئن!“

”ان ڪري جو تون بنيادي طرح رومانٽڪ آهين.“ چپن تي مرڪ تري آيس. چيائين، ”هڪ ٻئي کي سمجهڻ ۽ محسوس ڪرڻ لاءِ ڇا ڇهن مهينن جو عرصو گهٽ آهي!“

پڇيومانس، ”تون مونکي ياد ڪندينءَ؟“

چيائين، ”ڇو نہ ياد ڪنديس!“

پڇيم، ”هميشہ لاءِ؟“

گهڙي کن سوچيائين. پوءِ چيائين، ”هميشہ لاءِ! شايد نہ. هونءَ، اهو ممڪن بہ تہ نہ آهي.“

مون کي ڪجھ ڪجھ ڏک ٿيو اهي ٿي ڳالهيون جيڪي شروع شروع ۾ مون کي اوکيون لڳنديون هيون. ڪجھ عرصي کان پوءِ اهي ٿي اوکيون ڳالهيون ننگين حقيقتن وانگر مونکي قبول ڪرڻيون پيون هيون. مون کي پسند آيون هيون.

ميگيءَ چيو "ياد ڪرڻ ۽ ياد رهجي وڃڻ ۾ وڏو فرق آهي."

مون کي سندس جملي جو مفهوم سمجھ ۾ نہ آيو. چيم "مان تنهنجي ڳالھ سمجهي نہ سگهيو آهيان."

"تون منهنجي مستقل ياد جو حصو ٿي ويو آهين." ميگيءَ چيو "توکي دانستہ ياد ڪرڻ جي ضرورت مون کي ڪڏهن بہ محسوس نہ ٿيندي."

ڪجھ نہ چيم. خاموش رهيم. دريءَ کان ٻاهر ڏسندو رهيس، سوچيندو رهيس.

ميگيءَ چيو "تنهنجي باري ۾ هڪ ٻيءَ ڳالھ جي بہ مونکي خبر آهي."

پڇيم، "ڪهڙي ڳالھ؟"

مرڪندي چيائين، "تون مون کي چاهڻ لڳو آهين."

اداس هئڻ جي باوجود مرڪندي چيم، "بيوقوف، چاهڻ ڪهڙي ڳالھ آهي! مان تنهنجي خاطر هميشہ لاءِ هتي رهڻ پوڻ تي تيار آهيان."

"سچ! عجب وچان پڇيائين.

هاڪار ۾ ڪنڌ لوڏيندي چيم، "ها، مان هتي رهي پوڻ لاءِ تيار آهيان."

چيائين، "مان سمجهان ٿي، اهو تنهنجي لاءِ ممڪن نہ آهي."

پڇيم، "ڇو ممڪن نہ آهي؟"

مرڪندي چيائين، "ڇو جو تون رومانٽڪ آهين."

:"ڏوڙ جو رومانٽڪ آهيان." چيم، "منهنجا پنج ڇهه افسانا ڇا ترجمو ڪيا اٿئي، مون کي ماڻهوءَ مان ڦيرائي رومانٽڪ ڪري ڇڏيو اٿئي!"

ميگي ٽهڪ ڏيئي کلي پئي.

ڇهن مهينن جي دوران مون پنهنجيون ڪجهه ڪهاڻيون انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪيون هيون. پوءِ ٻولي ۽ اظهار جي لحاظ کان ميگيءَ ڪهاڻيون ٻيهر انگريزيءَ ۾ لکيون، ٽائيپ ڪيون، رسالن ۾ ڇپرايون هيون. هر دفعي جڏهن ڪا ڪهاڻي ٽائيپ ڪري وٺندي هئي، تڏهن پڇندي هئي، "سچ ٻڌاءِ، هيءَ ڪهاڻي آهي، يا ڪنهن ذاتي تجربي تي مبني تنهنجي پنهنجي آتم ڪٿا آهي؟"

هڪ دفعي ڪيس چيو هوم، "مان تنهنجي باري ۾ هڪ ڪهاڻي ضرور لکندس."

ان ڏينهن تلهاسي هاءِ وي تي سفر ڪندي ميگيءَ کي چيم، "مان تنهنجي باري ۾ هڪ ڪهاڻي ضرور لکندس."

چيائين، "مونکي خبر آهي. تڏهن تہ خواهش جي باوجود توکي هڪ رات لاءِ بہ پنهنجي فليٽ تي پاڻ سان نہ رهايو هوم."

ڪانئس ورائي پڇيم، "تون ڪيئن ٿي سمجهين تہ مان هتي رهي نہ سگهندس."

اول گاڏيءَ جي رفتار ڍري ڪيائين. وراڪو وري گاڏي اتي تلهاسي ريسٽورينٽ جي سامهون بيهاريائين. چيائين، "دنيا جي هر رومانٽڪ وانگر تنهنجو پهريون عشق پنهنجي ڌرتيءَ سان آهي. ٻيا عشق تنهنجي لاءِ ضمني آهن. ان ڳالهہ جو احساس مون کي تنهنجين ڪهاڻين ۽ تنهنجي ڳالهين مان ٿيو آهي."

مان گاڏيءَ مان لهي بيٺس.

هن گاڏيءَ مان لهندي چيو، "پنهنجي ڌرتيءَ کان جدا ٿي، تون

ڪڏهن به، ۽ ڪٿي به خوش رهي نه سگهندين.“

تلهاسي ريسٽورنٽ ۾ خاموشيءَ سان ڪافي پيتي سين، پاڻ ۾ نه ڳالهايوسين. ٽيبل تي پيسا رکي ٻاهر نڪري پياسين. سامهون برونيٽ ٻئنڪ اسڪوائر جو باغ هو سپ ڪجهه سيءَ ۾ سڪي ويو هو. اگهاڙا وڻ آسمان ڏانهن ٻانهون اڀيون ڪري بيٺا هئا. هڪ ٻئنچ تي وڃي ويهي رهياسين.

ميگيءَ جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ ڪٽنندي چيم، ”ميگي جيڪڏهن تون مون سان شادي ڪرڻ تي راضي هجين، ته پوءِ مان هميشه لاءِ هتي رهي پوندس.“

مون ڏانهن سري آئي، چيائين، ”تون ڏاڍو سنو آهين، خدا ٿو ڄاڻي، تون مونکي وڻندو به ڏاڍو آهين، مان تنهنجي عزت ڪندي آهيان، پر پر مان توسان شادي ڪري نه سگهنديس.“

هن پنهنجو ڪنڌ منهنجي ڪلهي تي رکي ڇڏيو پڇيم، ”ڇو؟“

چيائين، ”ڇو ٿو پڇين؟“

چيم، ”دل جي آٿت لاءِ، مان پنهنجي وجود ۾ پرزا پرزا ٿي رهيو آهيان، ميگي.“

منهنجين اکين ۾ ڏسندي ڳالهايائين، ”منهنجي ڪيترن مردن سان دوستي آهي، مان هنن سان گهمندي ڦرندي آهيان. پڪنڪن تي هلي ويندي آهيان. شاديءَ کان پوءِ تون منهنجيون اهي ڳالهيون برداشت ڪري سگهندين!“

مون وٽ ڪو جواب نه هو! مان خاموش رهيس.

تمام جهيڻي آواز ۾ چيائين“ اسان ٻنهي جي سرشت ۾ پنهنجي پنهنجي تهذيب جو ورثو شامل آهي.“

مان ڳالهائي نه سگهيس، اکين ۾ چيڪو محسوس ڪيم.

ميگيءَ ٻئي ٻانهون منهنجي ڪنڌ ۾ وجهندي پڇيو تون پنهنجي ملڪ ۾، هن حالت ۾، ڪنهن عورت سان باغ، يا ريسٽورينٽ ۾ ويهي سگهندين!“

مون ڪيس وارن تي پيار ڪيو.

ڏک واري لهجي ۾ چيائين، ”مان تنهنجي لاءِ تڪليف جو سبب نه ٿيندس؛ ۽ نه ئي توکي تنهنجي ڌرتيءَ کان ڌار ڪري توکي خوش رکي سگهنديس.“

هوءَ اٿي بيهي رهي.

مان ڏانهنس ڏسندو رهيس.

هن واچ ۾ وقت ڏسندي چيو. ”پاڻ وٽ تمام محدود وقت آهي، تنهنجي فليٽ تان سامان کڻي ايئرپورٽ تائين پهچڻ جيترو مس آهي.“

مان اٿي بيٺس. منهن ورائي برونيٽ بئنڪ اسڪوائر جي باغيچي تي نظر وڌم. سوچيم. هن باغيچي ۽ بئنڪ جي عمارت آڏو مون يادن جون سپيون ميڙيون آهيون. مان زندگيءَ ۾ وري ڪڏهن به هتي اچي نه سگهندس، موتي ميڙي نه سگهندس.

ميگيءَ منهنجي ٻانهن ۾ هٿ وڌو.

اسين خاموشيءَ سان موٽر ۾ وڃي ويهي رهياسين. ميگيءَ گاڏي اسٽارٽ ڪئي. تلهاسي هاءِ وي تي نڪري آياسين. سج ٻڏي ويو هو. اونده ۾ اسين هڪ ٻئي جي چهري جا تاثر ڏسي نه سگهاسين. سامهون ايندڙ گاڏين جون روشنيون اکين ۾ لڳنديون رهيون. خاموش رهندي ڄڻ صديون گذري ويون. تڏهن ميگيءَ چيو ”موهن. مان ڏاڍي جيلس (ساڙ ڪائيندڙ) عورت آهيان.“

ڪانئس پڇيم. ”چرچو ڪرڻ جي موڊ ۾ آهين ڇا؟“

”نه هرگز نه. ڏاڍي گنڀير لهجي ۾ چيائين. ”تنهنجيون

ڪهاڻيون پڙهي، ۽ تنهنجيون ڳالهيون ٻڌي مون محسوس ڪيو آهي ته تنهنجي زندگيءَ ۾ هڪ عورت مستقل طور تي داخل ٿيل آهي، ۽ هوءَ ڪير آهي، ڪٿي آهي، مون کي ڪا خبر نه آهي. هوءَ توسان ڪڏهن ملي هئي، ڪٿي ملي هئي، ان باري ۾ مونکي ڪا خبر نه آهي، بس مونکي هڪ ڳالهه جي پڪ آهي ته هوءَ آهي. جدا ٿي وڃڻ جي باوجود هن جو وجود آهي، هوءَ هميشه لاءِ تنهنجي زندگيءَ ۾ داخل ٿيل آهي."

ڪلي، سندس ڳالهه ٽارڻ لاءِ چيم، "تي سگهي ٿو اها عورت تون هجين."

هڪدم چيائين، "اها عورت مان نه آهيان، ان ڳالهه جي مون کي پڪ آهي."

ڦڪي کل کلندي چيم، "پوءِ سمجهه ته اها عورت منهنجو آئيڊيل آهي."

"ڪوڙي کل تنهنجو پول پڌرو ڪرڻ لاءِ ڪافي آهي." ميگيءَ هڪ هٿ اسٽيئرنگ مان ڪڍي مونکي ڇاتيءَ ۾ مڪ هڻندي چيو "آئيڊيل ايتري قدر واضح نه هوندو آهي، جيتري قدر اها عورت تنهنجي زندگيءَ ۾ واضح آهي."

"مان توسان بحث نه ڪندس ميگي" چيم، "مان پنهنجو سوال ورجائيندس، ۽ گدائيءَ جو ڪاسو اڳتي ڪندس، مان تنهنجي وجود ۾ پناهه جو طلبگار آهيان، مان ڏاڍو ڀٽڪندو رهيو آهيان. ڏاڍو ٿڪجي پيو آهيان."

هن ڪو جواب نه ڏنو مون ٻيهر پنهنجو سوال نه ورجايو مٿو سيٽ جي پٺيءَ سان لڳائي اکيون بند ڪري ڇڏيم. اک ٽڏهن کوليم جڏهن رفتار ڍري ٿيڻ کان پوءِ موٽر بيهي رهي.

ميگيءَ چيو "ڪالهه رات مون تنهنجو سمورو سامان پئڪ

ڪيو هو اج پاڻ ۾ ايتري سگهه نه ٿي ساريان جو توکي فليٽ ڇڏيندي ڏسي سگهان."

چيم، "تون اتي ئي ترس، مان سامان کڻي اچان ٿو."

ڏاڪڻ چڙهي ويس. چابي هٽي، فليٽ جو در کوليم. در ۾ داخل ٿي بيهي رهيس، هٿ وڌائي بتي ٻاريم. سامهون هڪ سوٽ ڪيس، هڪ بريف ڪيس، ۽ هڪ ٿيلهو پلنگ تي پيا ها. مون ڪمري جو جائزو ورتو ۽ پوءِ وڏي وڇي ٿيئي پلنگ تان کنيم. پنهنجي زندگيءَ جا ڇهه مهينا ان ڪمري ۾ ڇڏي، مان ٻاهر نڪري آيس. گرائونڊ فلور تي چابي پوڙهي لينڊ ليڊيءَ کي ڏنم. ساڻس هٿ ملايم. هن دعا ڏيندي چيو "شل خدا جي خوشنودي توسان شامل هجي."

سامان آڻي موٽر جي پوئينءَ سيٽ تي رکيم. پوءِ اڳيون در کولي ميگيءَ جي پاسي کان ويهي رهيس. ميگيءَ جو ڪنڌ جهڪيل هو هن جڏهن ڪجهه دير نه ڳالهايو ۽ نه ئي منهن ورائي مون ڏانهن ڏٺو تڏهن مون سندس ڪلهي تي هٿ رکندي ڪيس آهستي سڏ ڪيو "ميگي."

هن وڏو ساهه کنيو ۽ منهن ورائي مون ڏانهن ڏٺو. پڇيائين، "هلئون؟"

۽ پوءِ منهنجي جواب جو انتظار ڪرڻ بنا هن موٽر جو رخ ايئرپورٽ ڏانهن ڪري ڇڏيو. هونءَ ميگي موٽر تمام تيز هلائيندي هئي، پر ان ڏينهن ايئرپورٽ ويندي هن تمام آهستي موٽر هلائي هئي، دل ۾ آيو ته چوانس: چري، زندگي لمحن جي محتاج هوندي آهي، ڪڏهن ته ورهيه اک ڇنڀ ۾ وهامي ويندا آهن، ۽ ڪڏهن ته گهڙيون مهينن ۾، مهينا سالن ۾، ۽ سال صدين ۾ بدلجي ويندا آهن! لمحا تنهنجي منهنجي وس ۾ ناهن. اڌ ڪلاڪ جو سفر تون پنجيتاليهه منٽن ۾ طئي ڪندينءَ، ان کان وڌيڪ آخري سفر کي تون طول ڏيئي

نہ سگهندين!

پر مون ڪجهہ نہ چيو مون دريءَ کان ٻاهر پٺتي رهجي ويندڙ رستي ڏانهن ڏٺو "سڀ ڪجهہ پٺتي رهجي ويندو آهي، سڀ ڪجهہ، دوست ساٿي، سنگتي، خواهشون، خواب، خيال ۽ چاهتن جو مسيحا، سڀ ڪجهہ پٺتي رهجي ويندو آهي، اسين ڪائنات جدا ٿي اڳتي، ڪنهن اڻ ڏٺيءَ منزل طرف نڪري ويندا آهيون!" مون سوچيو "۽ وري ڪڏهن اسين پٺتي رهجي ويندا آهيون اڪيلا ۽ ويڳاڻا، اسان جا سڄڻ، اسانجا ساٿي ۽ محبتن جا امين اسان کي پٺتي ڇڏي پاڻ اسان کان اڳتي، ڪنهن اڻ ڏٺي ماڳ ڏانهن روانا ٿي ويندا آهن. اسين ويڳاڻا ۽ وياڪل، جيڪي حالتن هٿان پنهنجن کان جدا ٿي اڳتي ڌڪجي ويندا آهيون، يا پٺتي رهجي ويندا آهيون، اسان جو سرمايو فقط يادون آهن، يادن کان سواءِ اسان جي ڪشڪول ۾ ڪجهہ بہ نہ هوندو آهي."

"ڇا پيو سوچين، موهن؟" ميگيءَ جي آواز تي مان سوچن جي سمنڊ مان نڪري آيس.

"ڪجهہ بہ نہ، ميگي" چيم، "ڪجهہ بہ نہ."

پڇيائين، "مون کي خط لکندين؟"

سيٽ سان مٿو لڳائي اکيون بند ڪري ڇڏيم، چيم "نہ"

پڇائين، "ڇو؟"

چيم، "توکي خط لکندس تہ پوءِ تنهنجي باري ۾ ڪا ڪهاڻي، يا ناول لکي نہ سگهندس، مان چاهڻ جي باوجود توکي خط نہ لکندس، ميگي."

چيائين، "مان هر سال ڪرسمس ۽ نئين سال جي موقعي تي توکي ڪارڊ ضرور موڪليندس."

ڏاڍي ڇري هئي! پاڻ آزمائشن مان گذري رهي هئي، ايئرپورٽ

تائين پوءِ اسان پاڻ ۾ نہ ڳالهايو.

اڌ مني ڪلاڪ ۾ ايئرپورٽ پهتاسين. ميگيءَ بريف ڪيس کڻي ورتو ۽ مون سوٽ ڪيس ۽ ٽيلهو ايئرپورٽ جي عمارت ۾ داخل ٿياسين. چيڪ ـ ان ڪائونٽر تان ڪجهہ ماڻهو سيٽ نمبر وٺي رهيا هئا. اسين ڪجهہ پرپرو بيهي رهياسين. بريف ڪيس ميگيءَ مون کي ڏيئي ڇڏي.

مون ميگيءَ کي چيو "هي سڀ ڪجهہ افسوس ناڪ نہ آهي!"

مون ڏانهن ڏسندي چيائين. "مان سمجهان ٿي، هيءُ سڀ ڪجهہ افسوسناڪ نہ آهي."

ٿڌو ساهہ کنيم. چيم. "مان سمجهان ٿو هيءُ سڀ ڪجهہ افسوسناڪ آهي، بيحد افسوسناڪ آهي."

"شايد." منهنجين اکين ۾ ڏسندي چيائين. "شايد تون نيڪ چوندو هجين!"

چيڪ ـ ان ڪائونٽر تان مسافر هٽي ويا. مون ڪائونٽر تان سيٽ نمبر ورتو ۽ جهاز ۾ چڙهڻ لاءِ ڪين پنهنجو سامان ڏيئي ڇڏيو ان وقت مسافرن کي ڊپارچر لائونج ۾ داخل ٿيڻ لاءِ چيو ويو.

مون ميگيءَ کي چيو "مون ڏانهن غور سان ڏس ميگي، ۽ مون کي پاڻ ڏانهن غور سان ڏسڻ ڏي، اسين زندگيءَ ۾ وري ڪڏهن بہ هڪ ٻئي سان ملي نہ سگهنداسين."

هوءَ اڳتي هلي آئي، پنهنجو منهن منهنجي ڪلهي تي رکي ڇڏيائين، جهلي جهلي چيائين، "چاهت جي عروج تي اسين هڪ ٻئي کان ڌار ٿي رهيا آهيون. مان جڏهن بہ شادي ڪرڻ جو فيصلو ڪنديس، تڏهن ان مرد کي تنهنجي باري ۾ ضرور ٻڌائينديس، مان پنهنجن ٻارن سان بہ تنهنجو ذڪر ڪنديس."

مون ڪيس وارن تي پيار ڪيو.

تمام جهيڙي آواز ۾ چيائين، ”منهنجي نصيب ۾ تون ۽ تنهنجي نصيب ۾ مان لکيل نہ آهيان.“

ڪجهہ دير تائين هوءَ ائين ئي منهنجي ڪلهي تي منهن رکي پيئي رهي، پوءِ جڏهن مسافرن لاءِ روانگيءَ جو آخري اعلان ٿيو تڏهن منهنجي ڪلهن تي ڪنڌ کڻي، هوءَ مون کان جدا ٿي، منهن متي ڪري مون ڏانهن نہ ڏٺائين. هوءَ ڪنڌ هيٺ ڪري ايئرپورٽ جي عمارت جي ٻاهرين در ڏانهن وڌي ويئي، مان ڏانهنس ڏسندو رهيس. ٻاهرين در وٽ ترسي، هن ڪنڌ ورائي ڊپارچر لائونج ڏانهن ڏٺو. مون هٿ متي ڪيو جواب ۾ ميگيءَ هٿ متي ڪيو ۽ پوءِ هوءَ تڪڙن قدمن سان ٻاهر نڪري ويئي.

***

ٽيون وجود

اوپري ۾ اداس رات جا ڏهه پئي ٿيا.

مان ڊاڪٽر ابراهيم کي در تائين ڇڏڻ آيس، ڪنڌ جهڪيل ڇهري تي سوچ جون ريکائون، هو خاموش هو. جڻ مون کان ڪجهه لڪائڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. ورهين کان اسان جو فيملي ڊاڪٽر آهي. اسان جي ڏک سک ۾ شامل، سکر ۾ پريڪٽس ڪندو آهي. پهر بي پهر نياپو يا فون ملڻ شرط هو روهڙيءَ هليو ايندو آهي. ائين لڳندو آهي، ڄاڻ ته اسان جي ٽڙيل پکڙيل ڪٽنب جو ڀاتي آهي، ۽ حالتن جي چڪتاڻ ۾ ٻين ڀاتين وانگر هڪٻئي کان ڌار ٿي ويو آهي.

در ٻاهران موڪلائڻ مهل مون کانئس ڪجهه نه پڇيو. هن

منهنجي ڪلهي تي هٿ رکيو. مون ڏانهن ڏٺو. هن جملو جوڙيندي چيو "پريشان ٿيڻ جهڙي ڪا به ڳالهه ڪانهي، سڀ ڪجهه ٺيڪ ٿي ويندو."

ڊاڪٽر ابراهيم جي آواز ۽ لهجي ۾ مايوسي هئي، مون محسوس ڪيو ته هو مون کي دلاسا ڏيئي رهيو هو. منهنجيءَ دل ۽ دل جي ڪيفيت کان هو واقف هو. چاچا سان منهنجي عشق جي ڪيس خبر هئي. موٽر ۾ ويهندي هو مون سان اک ملائي نه سگهيو. اجايو هيڏانهن هوڏانهن ڏسڻ لڳو. پوءِ موٽر اسٽارٽ ڪندي چيائين، "اڄ رات مان ايمرجنسي وارڊ ۾ هوندس. منهنجو ٽيليفون نمبر اٿئي نه؟"

هاڪار ۾ مون ڪنڌ لوڏيو.

ميونسپالٽيءَ جي ميرانجهڙي بلب جي اداس ڪنڌڙ روشنيءَ ۾ مون ڏانهنس ڏٺو. اسان جون نظرون پاڻ ۾ مليون ڏار ٿي ويون. چيائين، "گهٻرائين ڇو ٿو! مڙس ٿيءُ."

مون مرڪڻ جي ڪوشش ڪئي، پر مرڪ مون کي تازي قبر جي آلي مٽيءَ جهڙي محسوس ٿي. ڊاڪٽر ابراهيم دريءَ مان هٿ لوڏيندي سڪ پل طرف هليو ويو.

اها جون جي جوڀن واري رات هئي. بيحد گرم. گهٽ ۽ ٻوسٽ واري رات. مون ڪنڌ کڻي سکر جي روشنين، ۽ پاڻيءَ ۾ روشنين جي عڪس ڏانهن ڏٺو. ڏک جي احساس آڏو روشنيون اُداس هيون. مون ڊاڪٽر ابراهيم جي دلاسن تي يقين ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. پر بندر ٻاهران سنڌوءَ جي ڪنن جا ڪرڪنا فنا جي تصديق ڪري رهيا هئا. درياهه جي ڪنارن سان ويڙهاند هئي. سڄي چمار ۾ مون درياهه شاهه کي اهڙي نموني بندرن جي پٿين سان گوڙ ۽ احتجاج ڪندي اڳ ڪڏهن نه ڏٺو ۽ نه ٻڌو هو. حاجن شاهه بادشاهه جي آخري آرامگاهه مٿان بيٺل انب جو وڻ خاموش شاهد وانگر پراسرار رات جي

شدت ۾ درياهہ جي وهڪري جي بيچيني ڏسي رهيو هو. درياهہ ڪاراڻ مائل سرمئي اجگر جيان وروڪڙ کائيندو زندهہ پير ۾ ٻکر جي قلعي وٽ گجگاٽ ڪندو، لينڊس ڊائون پل هيٺان لنگهندو سکر بيراج ڏانهن ڏوڪيندو پئي ويو. رات جا پهر پاڻيءَ سان گڏ لڙهندا پئي ويا.

مون محسوس ڪيو تہ چاچا اڄوڪي رات ڪڏهن نہ سگهندو. موت خلاف زندگي جي ميچ ۾ اڄ رات هو هارائيندو.

درد ڀالي وانگر منهنجي روح ۾ لهي ويو.

مان ٿڪل قدمن سان گهر موٽي آيس. در بند ڪري اندرين ڪمري ڏانهن وڌي ويس. چاچا تي غشي طاري هئي. نڪ جون ناسون ٽورڙيون قنديل، ۽ سندس چپ هڪٻئي کان ڌار هئا. سيني ۾ ساهہ ڏوڙيءَ وانگر هلي رهيو هوس. تيز بخار ۽ ڪينسر جي عذاب سبب سانورو چهرو ٽامڻي هٽي ويو هوس. سندس مٿي ۽ ڏاڙهيءَ جا وار مون کي اڳ کان وڌيڪ اڇا محسوس ٿيا. هو پنهنجي زندگيءَ جا سمورا راز ڏک، تڪليفون، شڪستون ۽ صليب سيني ۾ سانڍي اڻ ڄاتل ۽ اڻ ڏٺل منزل لاءِ پراسرار سفر تي اُسهي رهيو هو. مان ڦٿڪي پيس ان رات مون موت کي پنهنجي اوسي پاسي محسوس ڪيو.

چاچا جي کٽ جي پرسان رکيل آرام ڪرسيءَ تي مان ويهي رهيس. ٽڪ ٻڌي ڏانهنس ڏسندو رهيس. سوچيندو رهيس: هيءَ آخري رات آهي. اڄوڪي رات کان پوءِ مان وري چاچا کي ڏسي نہ سگهندس. بي پناهہ پيار ۽ پاٻوهہ مان سندس ڇهاءُ محسوس ڪري نہ سگهندس. اسر کان اڳ هو خاموشين جي سفر تي نڪري پوندو. خوابن جا تابوت، ڄمار جا صليب ۽ غمن جي ڇانو ۾ اداس مرڪ جي اوسر ڪٽي هو هليو ويندو.

مان ٽڪ ٻڌي چاچا ڏانهن ڏسندو رهيس. بي پناهہ طاقت واري

سندس جسم سگهہ چڏي ڏني هئي سندس قوهہ جوانيءَ ۾ مون ڪيس ڪراچيءَ جي مختلف ميدانن تي سنڌ ٽائيگرس فٽبال ڪلب طرفان سينٽر فارورڊ جي حيثيت ۾ راند ڪندي، ۽ ذري گهٽ هارايل ميچن کي کٽندي ڏٺو هو. هر ميچ تي مون کي پاڻ سان وٺي ويندو هو. تڏهن مان تمام ننڍڙو هوندو هوس. فٽ بال کي لت هڻي ڪري پوندو هوس، هڪڙي ڏينهن مون کي ٻانهن ۾ پيري ۽ پيار ڪندي چيو هئائين، ”جيڪي گول مون کان رهجي ويا آهن، سي گول تون ڪندين.“ جون جي هيبتناڪ رات ۾ جڏهن درياهہ ۾ دهشت ۽ ماحول تي موت جو پاڇو پيل هو. مون پنهنجي ساهہ ڇپن ۾ چيو، ”مان ڪو بہ رهيل گول ڪري نہ سگهيو آهيان، چاچا مان ڪو بہ گول ڪري نہ سگهيو آهيان.“

ستر سالن جي لڳ ڀڳ هو: پر، ڇهري تي معصوم ٻارن جهڙي لڪا پئي پيس. هڪ سو ڇهہ ڊگريون بخار ۽ نڙيءَ ۾ ڪينسر جي اذيت جي باوجود سندس ڇهري تي عجيب قسم جو سڪون هو هر تڪليف جي احساس کي هن سيني جي ڏرتيءَ ۾ محفوظ ڪري ڇڏيو هو. ڪٽ جي پائي تي رکيل سندس هٿ پنهنجن ٻنهي هٿن ۾ جهليندي، مون غور سان ڏانهنس ڏٺو منهنجين اکين ۾ لڙڪ لڙي آيا، سندس ڇهرو پاڻيءَ جي جهالر پٺيان اڻ ڇٽو ٿي ويو. مون کي پنهنجي وجود مان پنهنجي آواز جو پڙلاءُ ٻڌڻ ۾ آيو. مان هڪ بہ گول ڪري نہ سگهيو آهيان. چاچا توهان کان رهجي ويل گول مون کان بہ رهجي ويا آهن، مون سندس هٿ پنهنجن چپن تائين آندو. سندس جسم بخار ۾ پڄري رهيو هو.

تي چار سال اڳ تار ڏيئي ڊاڪٽر ابراهيم مون کي سکر گهرايو هو. ڪم ڪار سانگي هو اڪثر ڪراچي ويندو هو ۽ وقت ڪيڏي چاچا سان بہ ملي ايندو هو. گذريل هڪ ڏيڍ سال کان چاچا جي نڙيءَ

۾ سخت تڪليف سبب ڪيس تشويش هئي. هن پنهنجي انديشي جو ذڪر چاچا سان نہ ڪيو هو. پنهنجي انديشي جو ذڪر هن مون سان ڪيو هو. چيو هئائين: چاچا کي نڙيءَ جي ڪينسر آهي. اهو منهنجو شڪ آهي، ۽ غلط بہ ثابت ٿي سگهي ٿو. جناح پوسٽ گريجوئيٽ ميڊيڪل سينٽر جي ڪينسر وارڊ ۾ سندس مڪمل انويسٽيگيشن ضروري آهي.

منهنجو ظاهر ۽ باطن ڪنبي ويو هو. چاچا منهنجي لاءِ سپرمين هو. اهڙو سپرمين جنهن جي زندگيءَ جي دائري ۾ ڪاميابيون گهٽ، ۽ ناڪاميون وڌيڪ هيون. هن حياتيءَ ۾ ڪٿيو ورلي، گهڻو ڪري هارايو هو. پر تنهن هوندي بہ هو منهنجو سپرمين هو. ڪرڻ ڪانپوءِ بہ شاندار نظر ايندو هو. هارائڻ کان پوءِ بہ فاتح کان وڌيڪ پرڪشش لڳندو هو. مون اڪثر فاتح ٿيمن ۽ زندگي ۾ سندن حريفن کي ساٿن اک ملائيندي نہ ڏٺو هو. اسان جي سموري خاندان، دوستن، ۽ ساٿين جو يڪراءِ فيصلو هو تہ چاچا دنيا جو واحد ناڪام شخص هو جنهن کي مون پنهنجو سپرمين قبول ڪيو هو. هنن منهنجي لاءِ اڳڪٿي ڪري ڇڏي هئي، ۽ چيو آهي تہ، مان بہ پنهنجي سپرمين جي نقش قدم تي هلندي زندگيءَ جي دائري ۾ ڪاميابين بدران ناڪامين ۽ فتحن بدران شڪستن جي ميراث ميڙيندس، ۽ حياتيءَ جي هيڪلائين کي تصور جي هڪ اپسرا سان آباد ڪندس، ۽ هڪڙي ڏينهن بي يارو مددگار مري ويندس. مان جيڪڏهن ائين ڪري سگهيس تہ پوءِ، پنهنجي زندگيءَ کي سفل ۽ ڪامياب سمجهندس. ڪي انسان زندگيءَ ۾ سڀ ڪجهہ هارائڻ کانپوءِ بہ اصل معنيٰ ۾ هارائيندا نہ آهن. ساڳي طرح، ڪي انسان هميشہ کٽڻ جي باوجود ڪجهہ بہ کٽي نہ سگهندا آهن. مون زندگيءَ ۾ هارائڻ يا کٽڻ کي اهم نہ سمجهيو آهي، هارائڻ ۽ کٽڻ جي دوران طرز عمل کي مون هميشہ اهم سمجهيو آهي.

سندس طرزعمل سبب مون لاشعوري طور تي چاچا کي پنهنجو سپرمين قبول ڪيو هو.

ڊاڪٽر ابراهيم جي هڪ انديشي مون کي هزارين انديشن جي حوالي ڪري ڇڏيو هو. مان سڌو ڪراچيءَ هليو ويو هوس. قديم آثارن واري کاتي مان رٽائر ٿيڻ کان پوءِ، چاچا پينشن ڪميوٽ ڪرائي هئي، ۽ جي پي فنڊ جي رقم وجهي هن ڪلفٽن وٽ سمنڊ پرسان هڪ بلڊنگ ۾ فليٽ ورتو هو. بالڪونيءَ ۾ ويهي پهرن جا پهر سمنڊ ڏانهن ڏسندو رهندو هو مون کي اوچتو پنهنجي سامهون ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو هو. مون کي ڀاڪر ۾ پري ٻيٺو رهيو. اکين، نرڙ ۽ پوءِ ڳلن تي مِنيون ڏيندي چيو هئائين، "يقين ڪر، تنهنجي برش جهڙي ڏاڙهيءَ جو پاڪستان ۾ اسلام جي نافذ ٿيڻ سان ڪو تعلق ڪونهي." پوءِ کلندي کلندي سندس اکين مان لڙڪ لڙي پيا هئا. مون کان اوچتي اچڻ جو سبب پڇيائين، ڊاڪٽر ابراهيم جي انديشن جو ذڪر ڪيم ته چيو هئائين، "ابراهيم جو متو ڦري ويو آهي."

ان دفعي ڏاڍو زور ڀريو مانس، ايلاز ڪيامانس، پر منهنجي ڳالهه نه مڃي هئائين، ڪينسر وارڊ ۾ انويسٽيگيشن لاءِ هلڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو هئائين، چاچا ضدي نه هو جنهن ڳالهه کي هو فضول سمجهندو هو، اها ڳالهه بنهه قبول نه ڪندو هو. تمام اٿل نموني چيو هئائين، "جيڪڏهن سچ پچ ڪينسر آهي، ته پوءِ ڏٺو ويندو."

اها رات اسان ٻئي ڪيتري دير تائين سمنڊ جي ڪناري سان آلي واريءَ تي هلندا رهياسين. سمنڊ جي وير کي چڙهندي ۽ لهندي ڏسندا رهياسين. اسان پاڻ ۾ ڪجهه ڪو نه ڳالهايو هو. خاموش رهي جڻ سمنڊ جي ٻولي سمجهڻ جي ڪوشش پئي ڪئي هئي سين. انيڪ ڇوليون اسان جي پيرن کي ڇهي موٽي ويون، پر اسان نه ڳالهايو. اڌ رات ڌاري فليٽ تي موٽي آياسين. واڻ جي کٽ تي ليٽندي چاچا تمام

چتِي آواز ۾ چيو هو "ساهه ڏبو روهڙيءَ ۾. ۽ دفن ٿبو امان جي پرسان تڪر واري مقام تي."

جواب ۾ چوڻ لاءِ مون وٽ ڪجهه نه هو. مان ڪٽ تي اٿي، بالڪونيءَ ۾ وڃي ويٺو هوس. ان رات سمنڊ ڏاڍو بيچين هو. مون چاچا جي باري ۾ سموري رات سوچيو هو. هن شادي نه ڪئي هئي، نوڪر يا بورچي به نه رکندو هو. پاڻ ماني پچائيندو هو. واندو ٿي راندين جا انيڪ رسالا ۽ ڪتاب ڪڻي ويهي رهندو هو. رات جو دير تائين تاريخ ۽ قديم آثارن بابت ڪتاب پڙهندو هو. سياست کان کيس نفرت هئي. امان، بابا ۽ گهر جي ٻين وڏڙن کان ٻڌو هوم ته جوانيءَ ۾ چاچا جڏهن ڪاليج ۽ يونيورسٽيءَ ۾ پڙهندو هو. تڏهن مسلم ليگ نيشنل گارڊس جو ميمبر هوندو هو ۽ پاڪستان لاءِ شاگرد تحريڪن ۾ سرگرمي سان حصو وٺندو هو. پر پوءِ جڏهن پاڪستان وجود ۾ آيو ۽ ملڪ سان سيفٽي ايڪٽ لاڳو ٿيو ۽ جيل اديبن، شاعرن، صحافين ۽ سياسي ڪارڪنن سان ڀرجي ويا، جن سچ پچ پاڪستان قائم ڪرڻ لاءِ ڪم ڪيو هو. تڏهن چاچا بددل ٿي پيو. تڏهن کان کيس سياست کان سخت نفرت ٿي پيئي هئي، هو سياست کي ان فيئر گيم سڏيندو هو.

تڏهن مان ناڪام ٿي اسلام آباد موٽي ويو هوس. اسلام آباد ۾ ڪا گهڙي اهڙي نه گذري هئي، جيڪا چاچا لاءِ فڪر سان دامن گير نه هئي. سوچ انديشن جو شڪار ٿي پيئي. ڪينسر جي عذاب جو احساس هڪ طرف ،مان چاچا جي هيڪلائيءَ سبب وڌيڪ فڪرمند هوس. مون سان گڏ اسلام آباد هليو اچي ها ته پوءِ جيڪر وهمن جو واسو نه ٿئي ها. جيڪي پڇيم ها، چاچا لاءِ ڪريان ها. پنهنجي حياتيءَ جو ڪِپل حصو ڏيئي کيس جيئرو رکان ها. موت سان جنگ جوٽيان ها، اجل سان وڙهان ها، پاڻ مري وڃان ها، پر چاچا کي مرڻ نه

ڏيان ها. بابا، امان ۽ سمورن ڀائرن ۽ ڀينرن کان وڌيڪ مون کي چاچا سان دل هئي، امان ڪيترائي دفعا منهنجي باري ۾ چئي چڪي هئي، تہ هوبهو چاچي تي ويو آهي. ان قسم جا رايا سمورن مائٽن ڏنا هئا. مون انهن راين جي ڪڏهن ترديد نہ ڪئي هئي. هينئر تہ اچي پنجاهہ جي لڳ ڀڳ ٿيو آهيان، پر، ڪجهہ سال اڳ مائٽن ۽ سموري ڪٽنب جي زور ڀرڻ جي باوجود مون جڏهن شادي ڪرڻ کان انڪار ڪيو هو تڏهن سيني يڪراءِ فيصلو ڏيندي چيو هو ”پنهنجي چاچي جي نقش قدم تي هليو آهي، نہ چاچهنس شادي ڪئي هئي ۽ نہ هيءُ ئي شادي ڪندو.“

مان سمجهان ٿو زندگيءَ ۾ ڪنهن ڪنهن شخص سان اسان جي روح جو رشتو هوندو آهي. سندس ڏک اسان کي پنهنجو ڏک لڳندو آهي. سندس تڪليف اسان کي پنهنجي تڪليف محسوس ٿيندي آهي. ان شخص جي شڪست اسان جي شڪست، ۽ ان شخص جي فتح اسان جي فتح هوندي آهي. ان شخص کان سواءِ اسين اڌورا، ۽ اڻ سونهان رهجي ويندا آهيون. اسلام آباد ۾ پهرن جا پهر مان خاموش ويٺو هوندو هوس، ۽ چاچا جي باري ۾ سوچيندو رهندو هوس. هڪ سوال پڙاڏي وانگر ڪائنات جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ٻڌندو هوس، ”هو ائين ڇو آهي، هو ائين ڇو آهي. جيڪڏهن مون کي پٽن کان وڌيڪ پيار ڏنو اٿائين، تہ پوءِ مون سان هليو ڇو نہ آيو آهي.!“

ٽيليفون جي هڪ هڪ گهنٽيءَ تي ڪنبي ويندو هوس. شايد ڊاڪٽر ابراهيم جي فون آهي، ڪا ابتر خبر آهي! روهڙي، سکر يا ڪراچيءَ مان خط ايندا هئا، تہ خط کوليندي هٿ ڪنبي ويندا هئا. انهن ڏينهن ۾ چاچا جو هڪ جملو رکي رکي دل تي تري ايندو هو چيو هئائين، ”زندگيءَ جي راند ڪڏهن ڪڏهن پيئلٽي ڪڪ تان بہ هارائي ويهبي آهي.“

هارايل فوٽ بال ميچ کي چاچا زندگيءَ سان تشبيهه ڏني هئي. ان دفعي، سندس ٽيم ڪي پي ٽي گولڊ ڪپ فائينل ۾ ڍاڪا محمدن ڪلب کان هڪ گول تان ميچ هارائي هئي. اهو گول پينلٽي ڪڪ سان ڪيو ويو هو. چاچا کي ڏاڍو ڏک ٿيو هو. راند ميدان تان هو گهر نہ موٽيو هو. شام کان رات تائين مون کي ساڻ ڪري ڪراچيءَ جي هيڪلن رستن تي هلندو رهيو هو. رکي رکي مون کي ڀرانڊي پائي پيار ڪندو رهيو هو. مان سمجهان ٿو پاڇولن ۾ چاچا روئيندو بہ رهيو هو. هن اڳ بہ ميچون هارايون هيون، هيون، پر ڪا ڪا ميچ هارائي هو ڏاڍو اداس ۽ ويڳاڻو ٿي پوندو هو. ڪي پي ٽي گولڊ ڪپ ٽورنامينٽ ۾ فائينل هارائڻ کان پوءِ چاچا ڏاڍو دل شڪستو ٿي پيو هو. صدر ۾ ڪيفي جارج ريسٽورنٽ ۾ آٽي، هن مونکي آئسڪريم کارائيندي، هڪ جملو ڳالهايو هو جنهن جو مفهوم ان وقت مون کي سمجهہ ۾ نہ آيو هو. تڏهن مان مشڪل سان ڏهن کن سالن جو مس هوس. پر پوءِ، اڳتي هلي، عمر جي وڌندڙ ٿوهر سان وچڙندي ان جملي جو مفهوم منهنجي ذهن ۾ واضح ٿيندو ويو. جيلي آئسڪريم جو وڏو پيالو منهنجي آڏو رکندي چاچا چيو "زندگيءَ جي راند ڪڏهن ڪڏهن پينلٽي ڪڪ تان بہ هارائي ويهبي آهي."

"زندگيءَ جي راند ڪڏهن ڪڏهن پينلٽي ڪڪ تان بہ هارائي ويهبي آهي." اسلام آباد ۾ چاچا جو جملو وڏيڪ چٽي معنيٰ ۽ مفهوم سان منهنجي ذهن ۾ چپندو رهيو. مون زندگيءَ ۾ پهريون دفعو پنهنجي وجود ۾ امڪان جي حد اورانگهي وڃڻ لاءِ ضد محسوس ڪيو. مان چاچا کي ڪجهہ ٿيڻ نہ ڏيندس. مان تقدير جي ڪاتب کان قلم کسي وٺندس. لوح جي ليکي کي مٽائي ڇڏيندس. مان ڪيس مرڻ نہ ڏيندس. اهو منهنجو فيصلو آهي! ضد جي شدت مونکي پنهنجن رڳن ۾ ٻوڙندي محسوس ٿي هئي. تڏهن شعور جي ڏورانهين ڪنڊ ۾ مون

محسوس ڪيو هو تہ منهنجو ضد ۽ منهنجو فيصلو ڪنهن وڏي طاقت آڏو شڪست خورده آهي. مايوسي سياري جي سانجهيءَ وانگر دل کي اداس ڪري ويئي. ان رات مون ڪيتري دير تائين خودڪشيءَ جي باري ۾ سوچيو.

ڊاڪٽر ابراهيم جي انديشي منهنجي زندگيءَ ۾ بيچين ڪندڙ اٿل پٿل آڻي ڇڏي هئي. مون اوچتو محسوس ڪيو تہ انيڪ اڻ پڇيل سوال رهجي ويا آهن. جن جي جواب لاءِ منتظر هئڻ جي باوجود مون چاچا سان ڪڏهن ذڪر نہ ڪيو هو. بي انتها پيار جي باوجود حيا جي پٽ حائل هئي. دل چاهيو تفصيلي خط لکي، سالن کان سيني ۾ سانڍيل سوالن جا جواب چاچا کان پڇي وٺان پرپوءِ همت ۽ سگهہ ساري نہ سگهيم. مون سڀ کان اڳ کانئس شادي نہ ڪرڻ بابت پڇڻ پئي چاهيو. ننڍپڻ کان انيڪ انومان ٻڌا هيم _ نامڪمل قصا ۽ ڪهاڻيون ٻڌيون هيم. پر، مان ڪهاڻين جون ڪڙيون ملائي نہ سگهيو هوم.

ٻڌو هوم تہ قديم آثارن واري کاتي ۾ نوڪري ڪرڻ کان اڳ چاچا سنڌ ڪاليج ڪراچيءَ ۾ تاريخ جو ليڪچرار هوندو هو. شاگردن کي پاڻوهہ مان پڙهائيندو هو ۽ شام جڏهن فٽ بال راند ۾ لهندو هو تہ انن انن. ۽ ڏهن ڏهن شاگردن کي ڊاج ڏيئي هڪ ڪلاڪ جي پريڪٽس دوران ڊزن کن گول ڪري ڇڏيندو هو. شاگرد مٿس ساهہ ڏيندا هئا. سيفٽي ايڪٽ ۽ ٻين ڪُٽن قانونن خلاف جڏهن. بہ هلچل هلي، چاچا پوليس جي ڏاڍ ڏمر خلاف شاگردن جي حق ۾ تاڻن، لاڪبن، جيلن ۽ عدالتن تائين اڪيلي سر جنگ جوٽي. نہ پنهنجي سروس رڪارڊ جي پرواهہ ڪندو هو ۽ نہ نوڪري وڃڻ جي. اڪثر چوندو هو 'نوڪريءَ مان ڪڍندا تہ ڪياماڙيءَ تي وڃي مزدوري ڪندس ۽ ڪراچي پورٽ ٽرسٽ جي ٽيم طرفان کيڏندس.' ڪلاس

۾ ۽ ڪلاس کان ٻاهر شاگردن جون نگاهون تقدس ۽ عقيدت وچان سندس تعاقب ڪنديون هيون.

شاگردن ۾ روپ به هئي. شڪارپور جي ڏاڍي معزز گهراڻي جي ڇوڪري سهڻي، سڀاجهڙي. هوءَ تڪ ٻڌي چاچا ڏانهن ڏسندي رهندي هئي. چاچا کان گهٽ ۾ گهٽ پندرهن سال ننڍي هئي. هڪڙي ڏينهن چاچا کي واٽڙو ڪري ڇڏيو هئائين. چيو هئائين، 'مون اچڻ ۾ پندرهن سال دير ڪئي آهي، يا اوهان پندرهن سال تڪڙ ڪئي آهي. ان ڳالهه جو فيصلو ڪيئن ٿيندو!'

پوءِ الاءِ ڇا ٿيو هو. روپ ۽ چاچا جي باري ۾ ڳالهيون اخبارن ۽ رسالن تائين وڃي پهتيون هيون. چاچا جي ساک کي ڏاڍو ڌڪ لڳو. هن ڪاليج ڇڏي قديم آثارن واري کاتي ۾ وڃي نوڪري ڪئي. مائٽن روپ کي ڪاليج مان اٿاري ڇڏيو. اهو سڀ ڳيو ڏينهن هو جڏهن ٻنهي سنڌ ڪاليج ڇڏيو هو. چاچا روپ کي سچل سرمست جو رسالو ڏنو هو جنهن جي پهرين صفحي تي هن لکيو هو"ڪو ڪيئن چوي، ڪو ڪيئن چوي، آئون جوئي آهيان سوئي آهيان.'

روپ جي سهڻي اکين مان لڙڪ لڙي پيا هئا. هوءَ سچل جو رسالو سيني سان سانڍي سنڌ ڪاليج جي ٻاهرين در ڏانهن وڌي هئي، تڏهن، چاچا ڪيس سڏ ڪيو هو"روپ."

روپ بيهي رهي هئي.

چاچا وک کڻي سندس سامهون وڃي بيٺو هو ۽ پوءِ، چاچا جو آخري جملو روپ کان سواءِ ڪيترن شاگردن ۽ استادن ٻڌو هو. چاچا چيو هو "منهنجي مرڻ تي اچجانءِ روپ."

چاچا جي باري ۾ اڪثر اسان جي گهر ۾ ڳالهيون ٿينديون رهنديون هيون. انهن ڳالهين جي نه ڪا ابتدا هوندي هئي ۽ نه ڪا پڇاڙي. چاچا جي باري ۾ هر ڳالهه اڌ مان شروع ٿيندي هئي ۽ اڌ ۾

ختم ٿي ويندي هئي. چاچا جي باري ۾ ان قسم جون ڳالهيون مون کي وڻنديون هيون. ننڍڙيون ننڍڙيون پراسرار ڳالهيون! مان يقين سان چئي نہ ٿو سگهان تہ چاچا ساک خاطر چاهت قربان ڪئي هئي. يا چاهت خاطر ساک قربان ڪئي هئي. روپ ۽ چاچا جي باري ۾ جڏهن اخبار ڪالم ڪارا ڪري ڇڏيا، تڏهن امان، بابا ۽ ٻين مائٽن چاچا لاءِ روپ جو سڱ گهرڻ جو ارادو ڏيکاريو هو. انهن ڏينهن ۾ ڏاڏا سائين حيات هئا. جڏهن ڪانئس صلاح ورتي ويئي تہ وراڻيو هئائون، ڪو بہ ڪم سندس مرضيءَ خلاف نہ ڪجو.

چاچا روپ سان شادي کان انڪار ڪري ڇڏيو هو. انڪار جو سبب روپ ۽ چاچا جي عمر ۾ پنڌرهن سالن جي وڇوٽيءَ کي سمجهيو ويو هو. پر، مان سمجهان ٿو تہ ائين نہ هو. مان ننڍپڻ ۾ پنهنجي ڪچي ذهن سان سندس انڪار جو اَنتُ لهي نہ سگهيو هوس. پر پوءِ، جڏهن چاچا مون کي پاڻ ۽ پيار سان مالا مال ڪري ڇڏيو ۽ مون کي پنهنجي ساهہ سان سانڍي ڇڏيو، تڏهن عمر جي ڏاڪي ڏاڪي تي پير رکندي مون هر دفعي چاچا جي هڪ هڪ عمل ۾ عميق معنيٰ جا تهہ ڏٺا. ياد ٿو پويم، هڪ لڱا زندگيءَ ۾ مان ڪروڌ جي چائنٺ تي پير رکي بيٺو هوس. انهن ڏينهن ۾ مان ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ پڙهندو هوس ۽ چاچا قديم آثارن واري کاتي ۾ نوڪري ڪندو هو. يونيورسٽيءَ ۾ تعبير کان اڳ منهنجا خواب پرزا پرزا ٿي ويا هئا، ۽ مان انتشار جو شڪار ٿي سمورو ڏينهن ۽ رات چاچا وٽ پيو هوندو هوس. تڏهن چاچا هڪ دفعي، ڪلفٽن وٽ جهانگير ڪوٺاري پريڊ جي ڏاڪڻ لهندي چيو هو ”جنهن سان ازل جي محبت جي پڪ ٿي ويندي آهي، تنهن سان شادي نہ ڪبي آهي. اهي چاهتون، جن جا فيصلا آسمانن تي ٿيندا آهن، سي شاديءَ جون محتاج نہ ٿينديون آهن. شادي اهڙين چاهتن جي توهين آهي.“

۾ پوءِ، ڪيتري دير تائين، ۾ الاءِ ڪيترن ڏينهن ۾ ڪيترين راتين تائين چاچا مون کي شاهه لطيف جي هڪ بيت جي معنيٰ ۾ مفهوم سمجهايو هو.

ڳوليان ڳوليان، مَ لهان،
شال مَ ملان هوت،
من اندر جا لوچ، ملڻ سان ماٺي ٿئي!

چاچا مون کي زندگيءَ جي سڀ کان وڏي ۾ وڏي سانحي کان بچائي ورتو هو. ان حوالي سان جڏهن سوچيان ٿو تڏهن محسوس ڪريان ٿو ته، روپ سان شاديءَ کان انڪار سندن عمر ۾ پندرهن سالن جو فرق نه هو. چاچا روپ جي چاهت ۾ آسماني تحريرن کي پڙهي ورتو هو. اهڙي چاهت جي تڪميل لاءِ هن شاديءَ کي توهين سمجهيو هو. سوال، ساک لاءِ چاهت جي قرباني، يا چاهت لاءِ ساک جي قربانيءَ جو نه هو. اهو ضمني سوال هو. سوال آسماني چاهتن جي تقدس جو هو. هن تقدس جي احترام لاءِ سڀ ڪجهه قربان ڪري ڇڏيو. هن حاصل ڪري وڃائڻ ۾ وڃائي هميشه لاءِ حاصل ڪرڻ جي فلسفي کي سمجهي ورتو هو. گهر ياتي ۾ مائٽ سنڌ ڪاليج واري سانحي کي چاچا جي زندگيءَ ۾ غير معمولي تبديليءَ جو سبب سمجهندا آهن. مان سندن راءِ سان ڪڏهن به متفق نه ٿيو آهيان. هڪ انسان جي زندگيءَ ۾ عمل جي تبديليءَ لاءِ آثار گهڻو اڳ شروع ٿي ويندا آهن. پر اسان جي نظرن کان اوجهل هوندا آهن. اهڙي ڪيفيت ۾ هڪ غير معمولي واقعو يا حادثو تبديليءَ جي عمل کي تيز ڪري ڇڏيندو آهي ـ بذات خود تبديليءَ جو سبب نه ٿيندو آهي. چاچا جي زندگيءَ ۾ غير معمولي تبديليءَ جا اهڃاڻ گهڻو اڳ ظاهر ٿيا هئا. جڏهن 1947ع وارن فسادن ۾ پنهنجي جگري دوست پرشوتم جي گهر ٻاهران خنجر کڻي ويهي رهيو هو. ڳالهه ڪندا آهن ته، مسلسل پنج ڏينهن ۾ پنج

راتيون فسادين سندس دوست پرشوتم جي گهر تي حملو ڪيو هو. ۽ چاچا اڪيلي سر جنوني ڪيفيت ۾ سر جو سانگو لاهي سندن مقابلو ڪيو هو. ڇهين ڏينهن هو برنس روڊ واري فليٽ تان پرشوتم جي ڪراڙي ماءُ، ڀن ڀينرن ۽ ٻين ڀائرن ڪي سلامتيءَ سان ڪڍي، اسان جي سعيد منزل واري فليٽ تائين آڻڻ ۾ ڪامياب ٿيو هو. هن لاڳيتو پنج ڏينهن ۽ پنجن راتين تائين موت کي ايترو ويجهڙائيءَ کان ڏٺو هو جو موت چاچا لاءِ دهشت، ۽ خوف کان خالي ازلي سفر لاءِ انسان جي روانگيءَ جي علامت ٿي پيو ۽ ان کان وڌيڪ ڪجهه به نه. جنهن رات چاچا ساموندي جهاز ۾ پرشوتم، سندس ماءُ، ۽ ڀينرن کي جلاوطن ڪري موٽيو هو ان رات هو سمهي نه سگهيو هو. اها رات مون کي اڄ به ياد آهي. هن مونکي هنج ويهاري ڏاڍو پيار ڪيو هو. ۽ رکي رکي آسمان ڏانهن ڏسندو رهيو هو. ان دوران هڪ گهڙي اهڙي به آئي هئي جو چاچا مون کي نرڙ تي مٺي ڏيندي چيو هو "جيڪي گول مان ڪري نه سگهيو آهيان، تون ڪندين. تون منهنجو ٽيون وجود آهين."

ان کان پوءِ، چاچا مون کي هنج ۾ کڻي کٽ تي آڻي ليٽايو هو. مان ننڊ اکڙو هوس. منهنجي پني ٺپي، مون کي سمهاريندي چيو هئائين، "مان جاڳندس، تون ننڊ ڪر. جڏهن مان ننڊ ڪندس، تون جاڳندين."

چاچا موٽي وچي دريءَ وٽ بيٺو هو. جتان ڪيس آسمان جو ڳپل حصو نظر اچي رهيو هو. سمهڻ کان اڳ مون امان کي ڳالهائيندي ٻڌو هو. هوءَ بابا سان ڳالهائي رهي هئي، چئي رهي هئي، "پاڻ ته اڌ چريو ٿي ويو آهين. اسان جي ڇوڪري کي به چريو ڪري ڇڏيندو."

"منهنجو هڪڙو ئي پاءُ آهي. مونکي اولاد کان وڌيڪ پيارو آهي." بابا چيو هو "تون ٿي پٽ سنڀال مون ڇوٿون پٽ پنهنجي پاءُ کي ڏيئي ڇڏيو آهي."

ان ڪانپوءِ سمورو خاندان ۾ مائٽ آهستي آهستي جيئن چاچا ڪان پري ٿيندا ويا. تيئن تيئن مون ڪان بہ پري ٿيندا ويا. ان ۾ ڏوهہ ڪنهن جو بہ نہ هو. طبيعتن ۾ پيدا ٿيندڙ فرق سبب ويڇا وڌي ويا. چاچا ۽ پاتين سان پريل گهر ۾ رهي نہ سگهيو. مون کي ساڻ ڪري جمشيد روڊ تي سرڪاري گهر ۾ وڃي رهيو. ورهين جا ورهيہ هو ان گهر ۾ رهيو. نہ اوڙي پاڙي سان راهہ رسم، نہ ڪنهن سان اچڻ وڃڻ جو رستو رکيائين. اول اسڪول، پوءِ ڪاليج ۽ آخر ۾ يونيورسٽيءَ ۾ تعليم وٺڻ دوران مان جڏهن شام جو گهر پهچندو هوس، چاچا کي منتظر ڏسندو هوس. هو فٽ بال راند لاءِ بوٽ ۽ ڪپڙا پائي ورانڊي ۾ ويهي رهندو هو. هٿ ۾ اخبار يا رسالو. مون کي ڏسي مرڪندو هو. شام جو چانهہ پي اسين فٽ بال راند ڪرڻ لاءِ پٽيل پارڪ ڏانهن ويندا هئاسين. بدن پرجي ويو هوس. وڌندڙ عمر سان گڏ استيمنا گهٽ ٿي وئي هئس. ڪلاڪ _ ڏيڍ ۾ ٿڪجي پوندو هو. پر، راند جي فن تي ايڏو عبور هوس جو ڏسڻ وارن کي ڏندين آڱريون اچي ويندين هيون. ميدان جي وچ تان بال کي لت هڻندو هو تہ بال پئي پاسي گول ۾ وڃي نڪاءُ ڪندو هو. راند دوران، ۽ راند ڪان پوءِ بہ هو ڪنهن سان نہ ڳالهائيندو هو. مان سمجهان ٿو هو مون ڪانسواءِ ڪنهن سان بہ نہ ڳالهائيندو هو. گهر موٽڻ ڪان پوءِ، وهنجي سهنجي اسين رات جي ماني کائي، پنهنجا پنهنجا ڪتاب کڻي ويهي رهندا هئاسين. مان اقتصاديات جا ڪتاب ۽ چاچا قديم آثارن، تاريخ ۽ رانديون جا ڪتاب ۽ رسالا پڙهندو هو. ورهين جا ورهيہ هڪ محور تي زندگي گذارڻ جي باوجود مان ڪڏهن بہ ڪڪِ نہ ٿيس. اٿلندو محسوس ڪندو هوس تہ اهائي زندگي آهي، جيڪا مونکي گذارڻي آهي. چاچا سان گڏ رهڻ زندگيءَ لاءِ حيرت انگيز تجربو هو. بظاهر هڪ محور تي زندگي گذارڻ جي روزانو ڪجهہ نہ ڪجهہ غير معمولي ٿيندو رهندو

هو. رات جي ماني کائڻ ويٺا آهيون _ چاچا خاص منهنجي لاءِ چانور قيمي جون چاپون ۾ رائتو ٺاهيو آهي _ هڪ گرهه به نه کنيو اٿئون _ در ٻاهران فقير جي صدا بلند ٿي آهي _ ننڍڙن ٻارن سميت بڪايل آهيان _ چاچا مرڪي مون ڏانهن ڏٺو آهي _ چيو اٿائين، "ٻاڻ چانهه ٻبل روٽي ٿا کائون، هي کاڌو وچي سوالي کي ڏيئي اچ." هفتي ۾ ٻه ٽي _ دفعا ائين ٿيندو هو. هڪ دفعي ڏاڍو سهڻو ڪوٽ سبايو هئائين. آفيس پائي ويو. موٽيو ته ڪوٽ غائب! پڇيومانس، ته ڳالهه لنوائي ويو. پوءِ خبر پئي ته آفيس جي هڪ ڪراڙي پٽيوالي کي ڏيئي ڇڏيو هئائين. ڪلي چيومانس، "هاڻي خدا جي واسطي ڪنهن کي پتلون لاهي نه ڏجو." ڏاڍو ڪليو هو. مون کي مڪون هڻندي ۾ ڪلندي چيو هئائين، "تون چا ٿو سمجهين، مان انڊرويئر نه پائيندو آهيان چا!"

چيو هوم، "اوهان تي ڪهڙو اعتبار. ٻپ اٿم. ڪنهن ڏينهن انڊرويئر به لاهي ڪنهن کي ڏيئي نه اچو."

مان يونيورسٽيءَ ۾ هوس جو چاچا قديم آثارن واري کاتي ۾ چڱي عهدي تي وڃي پهتو هو. پگهار سٺي کڻندو هو پر هٿ هميشه تنگ رهندو هو. اڌ کان وڌيڪ پگهار آفيس جي پٽيوالي، اردلين ۾ ننگين ۾ ورهائي ڇڏيندو هو. مهيني جي پهرين آچر تي سيڏو سامان آڻيندا هئاسين ۾ پوءِ موڪل جو هڪ ڏينهن سيڙائي سموري مهيني لاءِ کاڌو پچائي فريزر ۾ رکي ڇڏيندا هئاسين. جنهن مان اڌ کان وڌيڪ کاڌو چاچا سوالين کي کارائي ڇڏيندو هو. ظاهري طرح غير متحرڪ نظر اچڻ واري زندگيءَ جي هڪ هڪ گهڙي متحرڪ هئي. انيڪ دفعا ائين به ٿيو جو ڪلفٽن گهمڻ وياسين. چاچا ڪنهن ٻارڙي کي ياڪنهن پيڙي عورت کي پئندي ۾ ٻاڏائيندي ڏٺو. هڪدم مون کي چيو "ابا، ڏوڪڙ ته ڏي" مون وٽ جيتري رقم هئي، کيس ڏنم. هن پنهنجا سمورا کيسا خالي ڪري ٻارڙي يا پيڙي کي ڏيئي ڇڏيا، ۽ پوءِ

اسان کي جمشيد روڊ تائين، گهٽ ۾ گهٽ ڏهه ميل پنڌ ڪرڻو پيو. گهر پهتاسين تہ چاچا سهڪندي چيو”ابا، پنڌ صحت لاءِ چڱو آهي.“

چاچا کي زندگيءَ جي بي مقصد بي معنيٰ هئڻ جو ڏاڍو احساس هو. لاشعوري طرح زندگيءَ جي هڪ لمحي کي ڪانہ ڪا معنيٰ ڏيڻ لاءِ ڪوشش ڪندو هو ۽ اڪثر ان ڪوشش ۾ ڪامياب ٿيندو هو. هو خاموشيءَ ۽ بي مقصديت جي بيٺل پاڻيءَ ۾ زندگي پيدا ڪري وجهندو هو. سندس زندگيءَ جو وڏي ۾ وڏو مقصد هو موهن جي دڙي جي تحرير پڙهڻ لاءِ طريقو ايجاد ڪرڻ. ڪلاڪن جا ڪلاڪ، ڏينهن جا ڏينهن راتين جون راتيون، ڪا نہ ڪا واٽ تلاش ڪرڻ لاءِ واجهائيندو رهندو هو. هفتا لنگهي ويندا هئا، مهينن جا مهينا گذري ويندا هئا، پر چاچو ٿڪبو نہ هو. راند جي ميدان ۾ بہ مون ڪيس موهن جي دڙي جي تحرير بابت چپن ۾ ڪجهہ چوندي، ۽ پاڻ سان ڳالهائيندي ڏٺو هو. چاچا ڪنهن انعام يا اڪرام لاءِ ناممڪن کي ممڪن ڪرڻ لاءِ جستجو ۾ لڳل نہ هو قطعي نہ. هو زندگيءَ جي بي مقصديت کي ڪانہ ڪا معنيٰ ڏيڻ چاهيندو هو. ڪوچنا ۽ مطالعي لاءِ مختلف لائبريرين جو ميمبر هوندو هو. پر، تنهن هوندي بہ ٿامس اينڊ ٿامس بڪسيلرس تان ڪنڏي تي ڪتاب ضرور خريد ڪندو هو. ڪنهن ڪنهن وقت خريد ڪيل ڪتابن جو بل ايتريقدر وڏي ويندو هو جو باقاعدي اعلان ڪندي چوندو هو”ابا، هن مهيني پيٽ سان پٿر ٻڌبو ۽ ٻن ويلن تي گذارو ڪبو. هڪ ويلو دال سان، هڪ ويلو بصر سان.“

ڪنهن ڪنهن وقت چاچا چرڪائڻ جهڙي حرڪت ڪري ويهندو هو. تڏهن، شروعات ۾، مونکي سندس ذهني ڪيفيت جي صحت تي شڪ ٿيندو هو. پر پوءِ مون محسوس ڪيو تہ سندس هر عمل، زندگيءَ جي بي معنونيت کي لاشعوري طرح ڪا معنيٰ ڏيڻ جي

ڪوشش هوندي هئي. هو جيڪي ڪجهہ ڪندو هو، سو سندس پختي يقين کان خالي نہ هوندو هو. هڪ دفعي ريگل سئنيما جي سامهون فريڊرڪس ڪيفي ٽيريا ۾ ويٺا هئاسين. اڄڪلهہ اتي ريڊيو ۽ ٽيليويزن جا دڪان کلي ويا آهن. اوچتو ڪيفي ٽيريا ٻاهران گوڙ ٻڌوسين. ٻاهر نڪري آياسين. فٽ پاٿ تي پراڻا ڪتاب وڪڻڻ واري احمد کي چار غنڊا ٺونشن، لتن ۽ خردمن سان ماري رهيا هئا. چاچا جي احمد سان دوستي هئي. هو ڪانئس ڳڏي ليکي پراڻا ڪتاب خريد ڪندو هو. فٽ پاٿ تي ويهي ساڻس ڪچهري ڪندو هو. احمد رتو ڇاڻ ۽ ٻيوس تماشائيءَ وانگر بيٺو رهيو. هو هڪ لمحي لاءِ سوين خاموش تماشائين ۾ هڪ ڏسي چاچا واڻڙو ٿي ويو. ٻئي لمحي هن ڪوٽ لاهي منهنجي ڪلهي تي رکيو ۽ اک ڇنڀ ۾ وڃي غنڊن تي ٽٽو. ان وقت چاچا جي عمر پنجاهہ جي لڳ ڀڳ هئي. چارئي غنڊا احمد کي ڇڏي چاچا تي اٿلي آيا. مون کان رهيو نہ ٿيو ويڙهہ ۾ لهي پيم. چاچا رڙ ڪندي چيو هو،”متان! هر ڪنهن کي پنهنجي ويڙهہ اڪيلي سر وڙهڻي پوندي آهي. هيءَ منهنجي ويڙهہ آهي.“ چاچا ڏاڍو وڙهيو. مون کان جيتري ويڙهہ ٿي سگهي، وڙهيم. پر، چاچا اڪيلي سر وڙهندو رهيو. وار سهندو ۽ وار ڪندو رهيو. زخم کائيندو ۽ زخم هڻندو رهيو. آخر ۾ هو احمد کي بچائي وڃڻ ۽ غنڊن کي ڀڄائڻ ۾ ڪامياب ٿيو پر پاڻ تشويشناڪ حد تائين زخمي ٿي پيو. نڪ جي هڏي ڀڃي پيس. مٿيون چپ واڇ تان ڪپجي پيس. خردم لڳڻ سبب ڪيپراٽيءَ وٽان مٿو ڦاٽي پيس، ۽ ساڄي پاسي واريون ٻہ پاسيريون ضربجي پيس. پندرهن ڏينهن اسپتال ۾ داخل رهيو.

اهڙي نموني سندس وڙهڻ ۽ پوءِ زخمي ٿيڻ مونکي نہ وڻيو هو. مون کي خبر هئي تہ ڦوهہ جوانيءَ ۾ هو پنهنجي دوست پرشوتم جي گهر ٻاهران پنج ڏينهن ۽ پنج راتيون لاڳيتو فسادين سان اڪيلي سر

وڙهيو هو. پر، تڏهن هو جوان هو. پنهنجي عمر واري ڪنهن بہ جوان کان وڌيڪ اورچ ۽ طاقتور هو. ڪيفي ٽيريا ٻاهران جڏهن هو وڙهيو هو تڏهن پنجاهہ جي لڳ ڀڳ هو. حالتن هٿان سندس وجود ۾ گهڻي پئجي ويا هئا. گهڻو سهڻ سبب اورچ بہ نہ رهيو هو. سڀ کان وڏي ڳالهہ تہ قديم آثارن واري کاتي ۾ چڱي عهدي تي لڳل هو. مون ڌيمل لهجي ۾ پنهنجي ناراضگيءَ جو اظهار ڪيو هو. هفتي کن کانپوءِ چاچا جڏهن هلڻ ڦرڻ ۽ ڳالهائڻ جهڙو ٿيو، تڏهن چيو هئائين، "هر انسان وڙهندو آهي ـ ڪڏهن پنهنجي جسم سان، ڪڏهن پنهنجي ذهن سان ۽ ڪڏهن پنهنجي خاموشيءَ سان. وڙهڻ کي انسان جي فطرت کان ڌار ڪري نہ ٿو سگهجي."

اسپتال ۾ ٽي هفتا رهيو هو. آخري ڏينهن چاچا چيو هو "سڀ کان طويل ۽ جٽادار جنگ خاموش رهي وڙهبي آهي. ان جنگ ۾ انسان جو گهڻو ڪري مقابلو ڪائنات سان ٿيندو آهي."

اسپتال کان گهر موٽي آياسين. مهيني کن کان پوءِ چاچا آفيس وڃڻ شروع ڪيو ۽ پوءِ انهن ٽي ڏينهن ۾ مون چاچا کي هڪ زبردست جنگ لڙندي ڏٺي. اُها جنگ هن پنهنجي ذريعي جوڙي هئي. موهن جي دڙي جي ميوزيم ۾ رکيل ناياب شين سان هٿ چراند جو ڪيس شڪ پيو. ايوب خان جو دور هو. ڌيڻ ڌونس، گُهٽ، پوسٽ چاچا جانچ ڪئي تہ خبر پيس تہ ڪجهہ وڏن عملدارن جن جي اشارن تي ملڪ هلي رهيو هو. شوڪيسن مان ڪجهہ نڪرجا رانديڪا ۽ زيور ڪيدائي ويا هئا. ڪجهہ ڏينهن کانپوءِ هوبهو اصلوڪا رانديڪا ۽ زيور ٻيهر شوڪيسن ۾ رکي ويا هئا. چاچا ڪيميائين تجزيو ڪرايو. ڪافي تعداد ۾ نڪر جا رانديڪا ۽ زيور نقلي نڪتا. اتان کان چاچا جي ڏاڍ ڏمر خلاف جنگ شروع ٿي. همدردن سمجهايس تہ يار مڙي وڃ اجايو مارجي ويندين. ڪجهہ بہ هڙ حاصل ڪري نہ سگهندين.

موهن جي دڙي جا اصلوڪا رانديڪا ۽ زيور يورپ جي قديم آثارن وارن ڪاٺن ۽ دڪانن تي لکين ڊالرن ۾ وڪامي ويا. چاچا تي حڪومت جي اهلڪارن کي بدنام ڪرڻ جي ڏوهه ۾ ڪيس هليو. ڪيس لاڳيتو اٺ سال هليو. چاچا راتيون جاڳي قانون جي ڪتابن جو مطالعو ڪندو هو ۽ پنهنجو ڪيس پاڻ لڙندو هو. هاءِ ڪورٽ ۾ چاچا جي خلاف ڪجهه به ثابت ٿي نه سگهيو. پر سندس زندگيءَ جا اٺ سال تاريخ ۽ قديم آثارن بابت مطالعي بدران پنهنجي بچاءَ واري جنگ لڙندي ضايع ٿي ويا. ان نقصان جو چاچا کي ڏاڍو ڏک ٿيندو هو. ڪيس ان ڳالهه جو قطعي ڏک نه هوته انهن اٺن سالن جي وچ ۾ سندس حق تلف ڪري، ٻين کي وڏن عهدن تي ترقي ڏني ويئي هئي. عهدن جي معاملي ۾ هو قطعي بي نياز هو. چاچا کي آخر تائين يقين هو ته موهن جي دڙي واري ميوزيم ۾ رکيل ٺڪر جا رانديڪا، ٽانوَ ۽ زيور وڏي تعداد ۾ اصلوڪا نه آهن. اصلوڪا رانديڪا، ٽانوَ ۽ زيور ٻاهرين ملڪن ۾ وڏين وڏين قيمتن تي وڪامي ويا آهن. موهن جي دڙي واري ميوزيم ۾ رکيل ناياب شيون وڏي تعداد ۾ اصل شين جو نقل آهن.

جنهن شخص کي مون ابتر حالتن ۾ دم گهٽيندڙ ماحول ۾ ڪڏهن مايوس ۽ ملول نه ڏٺو، تنهن شخص کي مون هڪ دفعي ڏاڍو اُداس ڏٺو. پنهنجي ٽرانسفر جو خط مون ڪيس پڙهڻ لاءِ ڏنو هو. مون کي ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ تان بدلي ڪري اسلام آباد موڪلڻ جو پروانو جاري ڪيو هئائون. ڪجهه دير ۾ چاچا پاڻ کي سنڀالي ورتو. چيو هئائين، ”نوڪريءَ ۾ ائين ٿي ٿيندو آهي _ ڪڏهن هِت، ته ڪڏهن هُت.“

مان چاهڻ جي باوجود پنهنجي پريشاني لڪائي نه سگهيو هوس. چاچا تيزيءَ سان پوڙهو ٿي رهيو هو. ڪيس هيڪلو ڇڏي وڃڻ مون مناسب محسوس نه پئي ڪيو. چاچا مون کي ڪلهي تي مُڪ هڻندي

چيو "باقي ٻن ٽن سالن جي ڳالهہ آهي، رٽائر ٿي سڌو ٺٽو وٽ هليو ايندس."

"پر، رٽائر ٿيڻ کان پوءِ چاچا اسلام آباد نہ آيو. ڪيس اسلام آباد نہ وڻندو هو. اسلام آباد جي ساوڪ، صفائي ۽ خاموشي ڏسي چوندو هو "اسلام آباد ڪرستانن جو قبرستان آهي. سائو صاف ۽ خاموش."

ڊاڪٽر ابراهيم واري انديشي کان پوءِ مون اسلام آباد ۾ هڪ ڏينهن سک جو نہ گذاريو هو. ٻئي _ ٽئين مهيني ڪراچيءَ مان چڪر هڻي ايندو هوس. رٽائر ٿيڻ کان پوءِ پينشن ڪميوٽ ڪرائي ۽ جي پي فنڊ جي رقم جا پيسا وٺي هن ڪلفٽن وٽ. سمنڊ جي سامهون هڪ بلڊنگ ۾ فليٽ خريد ڪيو هو. شام جو سمنڊ جي ڪناري سان آلي واريءَ تي پير اگهاڙا ڪري پنڌ ڪندو هو. سڄو سڄو ڏينهن ۽ رات جو دير تائين تاريخ، ۽ قديم آثارن ۽ راندين متعلق ڪتاب ۽ رسالا پڙهندو هو. ڪي لڳندي هئس تہ ماني کائيندو هو ورنہ نہ. جڏهن ٻہ ٻئين يا ٽئين مهيني ڪراچي ويس، ڪيس اڳ کان هيڻو ڏٺم. نيٺ اها منحوس گهڙي ڏاڍ وانگر اڳيان اچي بيٺي، جنهن جي تصور کان مون پنهنجي روح ڪي فنا ٿيندي محسوس ڪيو هو. ڪراچيءَ مان منهنجي وڏي ڀاءُ جو خط آيو. لکيو هئائين _ چاچا سخت بيمار آهي _ اسين هن لاءِ اوپرا آهيون، هو اسان لاءِ اوپرو آهي، تون اچي سنڀاليندس.

ڪراچيءَ ۾ مون چاچا کي ڏاڍو ڪمزور ۽ نڙيءَ جي سخت سور ۾ مبتلا ڏٺو. مون ڪيس ڏک ۽ پيار وچان ڀاڪر پائيندي چيو "مان اوهان سان وڙهندس. مان اوهان سان وڙهندس."

اها اُماس جي اونداهي ۽ وحشتناڪ رات هئي. سمنڊ اکين کان اوجهل هو پر سندس ڇولين جي ڇوهہ ۾ ازغيبي آواز هو. اها سموري رات ٻئي ڏينهن جي انتظار ۾ مون جاڳندي گذاري هئي.

پئي ڏينهن مان چاچا کي جناح پوسٽ گريجوئيٽ ميڊيڪل سينٽر وٺي ويس. ٽي ڏينهن سندس مختلف ٽيسٽ وٺندا رهيا. چوٿين ڏينهن ڊاڪٽرن يقين سان سندس نڙيءَ ۾ ڪينسر جي تصديق ڪري ڇڏي. اميد جو آخري ونجهه ڇڏائجي ويو. منهنجو ساهه نڪري ويو. چاچا ڏاڍو اُپاٽڪو ٺهڪ ڏئي مون ڏانهن ڏٺو هو. ڊپ سبب منهنجي منهن جو پنو لهي ويو هو. چاچا منهنجي ڪلهي تي هٿ رکندي ڏاڍي ڏک واري لهجي ۾ چيو هو"زندگيءَ جي راند ڪڏهن ڪڏهن پينلٽي ڪڪ تان به هارائي ويهبي آهي."

اسپتال کان گهر تائين سفر صحرا جو سفر ٿي پيو هو. گهر پهچڻ کان پوءِ مون چيو هو "مان اوهان کي اسلام آباد وٺي ويندس."

چاچا منهنجي ڳالهه لنوائيندي چيو"سمنڊ کان سواءِ اسلام آباد ۾ پاڪستان نيوي جو هيڊ ڪوارٽر ته هلي سگهي ٿو پر مان نه. مان سمنڊ کان پري رهي نه سگهندس."

چاچا جون ڪلفٽن ۽ سمنڊ سان اٽوسر ندڙ يادون وابسته هيون. سندس سنگتين کان بڌو هوم ته سج لهڻ کان پوءِ چاچا اڪثر سمنڊ جي ڪناري سان سيبريز ريسٽورنٽ جي اڱڻ ۾ وڃي ويهندو هو ۽ استاد برڪت علي خان جي پيروپون ٻڌندو رهندو هو ۽ سمنڊ جي بيچين ڇولين ڏانهن ڏسندو رهندو هو. تڏهن چاچا روپ جي ڪري سنڌ ڪاليج ڇڏي چڪو هو.

مون چاچا کي چيو"مان اوهان کي اڪيلو ڇڏي نه ويندس."

کلڻ جي ڪوشش ڪندي چيائين."هن عمل ۾ خدا جي واسطي منهنجي شادي نه ڪرائجانءِ."

مان کلي نه سگهيس. ماحول اذيتناڪ ۽ وڍيندڙ هو. چيو هيم. "مان اوهان کي اسلام آباد وٺي ويندس."

"رهين سرڪاري هاسٽلن ۾" چاچا وري به منهنجي ڳالهه

لنوائيندي چيو هو "ڀ اسيمبليءَ جو اجلاس ٿئي ٿو تہ تپڙ ڪٽي وڃي رهين ڪنهن هوٽل يا موٽل ۾. اهڙي، خانہ بدوشن واري زندگي اڳ وٽندي هئي، هينئر نہ."

"اوهان هلو تہ سهي." ايلاز ڪندي چيو هيم، "اوهين هلو تہ سهي، مان مسواڙ جي جاءِ وٺندس."

تڪيلف، بي انتها سور ۽ پريشانيءَ جي باوجود چاچا جي اکين ۾ روشني جي تجلي تري آئي.

"هڪ شرط تي هلندس."

"مون کي اوهان جو هر شرط قبول آهي."

"ٻڌڻ کان سواءِ؟"

"ها. ٻڌڻ کانسواءِ."

"ڦري تہ نہ ويندين؟"

"نہ."

تصديق ڪرڻ لاءِ چاچا منهنجين اکين ۾ ڏٺو هو. چيو هئائين، "اول، شادي ڪر."

مون کي ڏاڍو تعجب ٿيو هو. جڏهن پنجويهن سالن جو هوس، تڏهن چاچا ڪڏهن بہ شاديءَ جو ذڪر نہ ڪيو هو. ذري گهٽ پنجويهہ سال گذري ويڻ ڪانپوءِ، جڏهن مون چاچا وانگر مڪمل هيڪلائين سان هميشہ لاءِ ناهہ ڪري ڇڏيو آهي ۽ خاموشين جي ڪائنات ۾ پنهنجي وجود کي ڇڏي ڏنو آهي، چاچا جو شرط مون کي انوکو ۽ اوپرو محسوس ٿيو. ان باري ۾ مون گهڻي دير تائين سوچيو هو. انسان پنهنجي تجربن ۽ زندگيءَ ۾ طرز عمل سبب انفرادي حيثيت ۾ هر ڪو نتيجو پاڻ ڀوڳڻ لاءِ تيار رهندو آهي، پر پنهنجن پيارن کي پري رکندو آهي، يا پري رکڻ جي خواهش ڪندو آهي. چاچا جو مون سان پيار ماٺهو مثال طور استعمال ڪنداهئا. هڪ سال جو مس هوس

جو امان ۽ بابا کان مونکي گهري ورتو هٿائين. راتيون جاڳي، سور سهي، ممتا کان ماريل ڪنهن ماءُ وانگر مونکي پاليو هٿائين. زندگيءَ ۾ ڪجهه نه ميڙيائين. مان ئي سندس ميراث هوس. مون کي پڪ ته ڪونهي، پر، مان سمجهان ٿو، هو منهنجي هيڪلائيءَ سبب فڪرمند رهندو هو. مان سندس ٽيون وجود هوس. پر، منهنجو وجود ڪو به نه هو. ڪير درد جي ڇڪ سهي آخري گهڙي ۾ مون تائين هليو ايندو! آخري سفر تي اُسهڻ کان اڳ ڪير منهنجو خيال رکندو! ۽ پوءِ جڏهن اکين جي جوت ڍري ٿي ويندي، ۽ چپ سڪي ٺوٺ ٿي ويندا، تڏهن ڪير پاڻيءَ جي، سِپَ ساهه ۾ شامل ڪندو ۽ الوداع چوندو!

”چا پيو سوچين!“

”ڪجهه به نه.“

”شادي ڪندين نه؟“

ڪيس جواب نه ڏنم.

”مون کي پڪ هئي، تون ڦري ويندين.“

مون ڏانهس ڏٺو. جواب ڏيڻ بدران، ڪانئس ورائي پڇيم، ”اوهان شادي ڇو نه ڪئي؟“

هڪ لمحي لاءِ چڻ ڏڏي ويو. نرڙ تي انيڪ گهنج اُڀري گم ٿي ويس، ڏاڍي عجيب مرڪ چپن تي تري آيس. هو مون کي وڌيڪ پيارو، سباجهڙو ۽ شفيق نظر آيو. وڏو ساهه کنيائين. چيائين، ”وقت مهلت ئي نه ڏني. ستر سالن جي زندگي اک ڇنڀ ۾ گذري وئي.“

مان هڪدم اُٿي سندس پاسي کان وڃي ويٺو هوس. ڪيس پيار ڪندي چيو هوم، ”ڪجهه به گذريو ناهي. چاچا. هيءَ ته شروعات آهي.“

ان موضوع تي وڌيڪ ڪجهه ڳالهائڻ مناسب نه سمجهيو. سموري رات مان سندس علاج بابت سوچيندو رهيس، ۽ سمنڊ جو

احتجاج ٻڌندو رهيس. صبح ٿيڻ کان اڳ مون فيصلو ڪري ڇڏيو هو تہ مان چاچا کي اسلام آباد ضرور وٺي ويندس.

صبح جي نيرن تي کيس پنهنجي فيصلي کان آگاهہ ڪيو هوم. ڏاڊي پيار سان منهنجو هٿ پنهنجن ٻنهي هٿن ۾ جهليندي فقط ايترو چيو هئائين، "پٽ، ممڪن نہ آهي، وقت گذري ويو آهي."

هٿ ڇڏائي ورتو هوم. سمنڊ ڏانهن اشارو ڪندي چيو هوم،"هي سمنڊ ڏسو ٿا چاچا. مان اوهان جو ٿيون وجود آهيان. ڪجهہ ڳالهين ۾ اوهان کان بہ رتيون سرس آهيان. مان سمنڊ ۾ ڪاهي پوندس. ۽ وري موتي نہ ايندس."

چاچا جي اکين ۾ مون فڪر جا ترورا ڏسي ورتا. هن وري انڪار نہ ڪيو ۽ مون سان گڏ اسلام آباد هليو آيو.

اسلام آباد وارو عرصو مختصر هو. وقت چڙهي اٽڪ وٽان وهندڙ سنڌو درياهہ هو_ اٿل، تيز ۽ فيصلہ ڪن. مان وقت جي درياهہ آڏو ڪو بہ تربيلا بند ۽ سکر بيراج بيهاري نہ سگهيس. پولي ڪلينڪ، سي. ڊي. اي هاسپٽل، جنرل هاسپٽل ۽ ڪينٽومينٽ هاسپيٽل ۾ ڪو اسپيشلسٽ نہ ڇڏيم. اميد جو ڪو در اهڙو نہ هو جنهن کي نہ کڙڪايم. ڪو ڏس، ڪو گس اهڙو نہ هو جنهن جي تلاش ۾ نہ نڪتم. پٿر پوڄيم، پٿرن جو خالق پوڄيم، ڪجهہ هٿ حاصل نہ ٿيو. لهندڙ سج بيهر چڙهي نہ سگهيو. هڪڙي ڏينهن چاچا چيو "ابا روهڙيءَ هلبو."

ڏک پگل شيشي وانگر روح ۾ چيپي ويو. گهٽو اڳ ڳالهايل چاچا جو جملو منهنجي ذهن ۾ پڙاڏا ڪرڻ لڳو "ساهہ ڏبو روهڙيءَ ۾. ۽ دفن ٿبو امان جي پرسان ٽڪر وري مقام تي."

بورچيخاني ۾ چانهہ ٺاهيندي مون آليون اکيون اُگهي ورتيون.

چانهہ جو ڪوپ کڻي مان سندس پاسي کان وڃي رهيس. مون ڪڏهن بہ نہ سوچيو هو تہ هو ڪو هليو ويندو. ڪڏهن بہ نہ. هڪ لمحي

لاءِ به نه. فٽ بال جي ميدانن ۾ اڪيلي سر هارايل ميچون ڪٽڻ وارو، مسلم ليگ نيشنل گارڊ جي ورديءَ کي باهه ڏيڻ وارو، پرشوتم جي گهر ڀاهران پنج ڏينهن پنج راتيون فسادين سان وڙهڻ وارو، فريڊبرڪس ڪيفي ٽيريا ٻاهران پنهنجي دوست لاءِ غنڊن لاءِ لڙڻ وارو، موهن جي دڙي جي قديم آثارن لاءِ ايوب شاهيءَ جي آمرن سان جنگ جوٽڻ وارو، وچوڙي جي ازلي چاهت جي تڪميل سمجهڻ وارو هڪ ڏينهن هليو ويندو! چاچا ممڪن، ناممڪن، ۽ امڪان جي حدن کان آزاد هو. سندس آخري سفر ڏسڻ لاءِ مون ڪڏهن به پاڻ کي ذهني طرح تيار نه ڪيو هو. ان ڏينهن اسلام آباد ۾ مون پهريون دفعو دل جي ڪنهن ڪنڊ ۾ سندس روانگيءَ جي تصديق محسوس ڪئي هئي. هڪ لمحي لاءِ لڳو هوم ته سيني ۾ دل ٻِن نڪتل گرنيڊ وانگر ڦاٽي پوندي، ۽ منهنجي وجود کي پرزا پرزا ڪري ڇڏيندي_ چاچا کان اڳ مان هليو ويندس! مان سندس روانگي ڏسي نه سگهندس. مون پاڻ ۾ سندس روانگي ڏسڻ جي همت ۽ سگهه نه ساري هئي. مون پاڻ کي نبل ۽ ڪمزور محسوس ڪيو هو. چاچا پنهنجو هٿ منهنجي هٿ تي رکي ڇڏيو هو. مان ڏانهنس ڏسي نه سگهيو هوس. هو لاڳيتو ٽِڪ ٻڌي مون ڏانهن ڏسندو رهيو هو. پوءِ تمام جهيڻي آواز ۾ چيو هئائين، ”جيئڻ هر خواب کي تعبير نه ملندي آهي، تيئن هر چاهت جي تڪميل نه ٿيندي آهي. تون شادي ڪري ڇڏجانءِ“

سڄي عمر هيڪلائين ۾ هلندي گذاري ڇڏي هئائين. پر، مون کي هيڪلو ڏسڻ نه پئي چاهيائين. مان ڪنهن ڪنهن وقت سوچيندو آهيان، چاچا کي جيڪڏهن اولاد هجي ها، ته هو انهن سان ايڏي محبت نه ڪري ها، جيتري محبت هن مون سان ڪئي. جيترو پيار هن مون کي ڏنو هو شايد پنهنجي ڪنهن ٻار کي نه ڏئي سگهي ها. هن منهنجي وجود ۾ پنهنجو ٽيون وجود ڏسي ورتو هو. مان سندس توسيع هوس. ڪائنس رهجي ويل گول مون کي ڪرڻا هئا. قبرستان

جهڙي خاموش ۽ بيحس رات ۾ چاچا چيو"ابا، هلڻ جي تياري ڪجي."

ساڳيءَ رات مون فون ذريعي سکر ۾ ڊاڪٽر ابراهيم سان ڳالهايو هو. چيو هوم،"ڊاڪٽر ابراهيم، مان چاچا کي وٺي ٿو اچان." ان کان وڌيڪ مان ڪجهه بہ ڳالهائي نہ سگهيو هوس. اها سڄي رات مون جاڳندي، ۽ مارگلہ ٽڪرين جي جهنگ ۾ لڳل باهہ ڏانهن ڏسندي گذاري هئي.

روهڙيءَ تائين پهچندي چاچا جي طبيعت وڌيڪ خراب ٿي ويئي هئي. آواز ذري گهٽ بند ٿي ويو هوس. جسم بخار ۾ پچري رهيو هو. ساهہ تکو تکو هلڻ لڳو هوس. ڊاڪٽر ابراهيم روزانو روهڙيءَ هليو ايندو هو ۽ رات جو دير سان گهر موٽي ويندو هو. هن وٽ چاچا جو علاج نہ هو مان سندس بيوسيءَ کان باخبر هوس. علاج ۽ صحتيابيءَ واري حد تمام پوئتي رهجي ويئي هئي. چاچا جي صبر ۽ ڪينسر جي عذاب جي وچ ۾ هلندڙ جنگ ڊاڪٽر ابراهيم ۽ منهنجي لاءِ حواس خطا ڪندڙ هئي. هڪ رات بي انتها تڪليف جي باوجود چاچا جي چپن تي مرڪ ڏسي ڊاڪٽر ابراهيم ڪنبي ويو هو. مون کي ٻانهن کان ڇڪيندي، سرہاڻن ۾ چيو هئائين،"هيءَ ڪير آهي! هيءَ ڪير آهي!"

۽ پوءِ اها رات بہ آئي جڏهن ڊاڪٽر ابراهيم سکر موٽندي مون ڏانهن ڏسي نہ سگهيو هو. چيو هئائين، اڄوڪي رات مان ايمرجنسي وارڊ ۾ هوندس. مان موٽي چاچا جي پرسان آرام ڪرسيءَ تي ويهي رهيو هوس. کيس ڏاڍي تڪليف هئي. هو صبر ۽ خاموشيءَ سان تڪليف برداشت ڪري رهيو هو. پر، سندس تڪليف منهنجي برداشت کان ٻاهر هئي. تڏهن، اندر جي عبادتگاهہ ۾ مون پنهنجي رب آڏو ٻاڏايو هو. هن شخص کان زندگيءَ ۾ رهجي ويل گول مون کي

ڪرڻا آهن. هن جي حصي جو باقي رهيل عذاب منهنجي حصي ۾ داخل ڪري ڇڏ. اهو منهنجو حق ۽ تنهنجو فرض آهي.

روهڙيءَ ۾ بندر، ۽ بندر واري پٽ اسان جي گهر سامهون آهي. جڏهن به درياهه بادشاهه ۾ اُٿل آئي آهي. پاڻيءَ کي اسان پنهنجي گهر ۾ ڪاهيندي ڏٺو آهي. درياهه شاهه جو زور اسان پنهنجي جاءِ جي بنيادن ۾ محسوس ڪيو آهي. ڪُنن جا ڪڙڪاٽ اسان در ٻاهران محسوس ڪيا آهن. اُن رات به ائين محسوس پئي ٿيو. ڄڻ درياهه شاهه بندر جا بند پيچي روهڙيءَ ۾ ڪاهي پيو هو. گجگاهه جو آواز گذرندڙ گهڙين سان گڏ وڌيڪ چٽو ۽ وڌيڪ وڏو ٿيندو پئي ويو. ائين پئي لڳو ڄڻ لوح جو شاعر لکين غمگسارن سان گڏ پنهنجي تحرير جو آخري نوحو پڙهي رهيو هو ۽ درياهه ۾ اکين جي آب جو اضافو ڪري رهيو هو. درياهه شاهه کي ايڏي سوز سان وهندي مون پنهنجي حياتيءَ ۾ اڳ ڪڏهن به نه ڏٺو هو. اندر اُداس، من وياڪل، ۽ ماحول ماتم ڪدي وانگر ٿي پيو هو.

مون چاچا جي نرڙ تي هٿ رکيو. سندس نرڙ ڪامي رهيو هو. مون ٿرماس مان برف ڪڍي، پٽي پسائي سندس نرڙ تي رکي. چاچا ڪان تمام هلڪو چرڪ نڪري ويو. هن آهستي آهستي اکيون کولي مون ڏانهن نهاريو. ڪومايل چپن تي معصوم مرڪ تري آيس. هيٺو هٿ مٿي ڪيائين. ڪجهه چوڻ چاهيائين، پر چئي نه سگهيو. مون سندس هٿ پنهنجن ٻنهي هٿن ۾ جهلي اکين تائين آندو. چاچا اکيون بند ڪري ڇڏيون. برف ۾ ٿڌي ٿيل ٻي پٽي مون سندس نرڙ تي رکي. ڏهن _ ٻارهن پٽين ڪانپوءِ هن ٿڌو ساهه کنيو. اڌ ڪليل اکين سان هو ڇت ڏانهن ڏسڻ لڳو. اهڙي نموني ڇت ڏانهن ڏسڻ مون کي بيچين ڪرڻ لڳو. پئي گوڏا فرش تي، ۽ ٻانهون کٽ جي پاڻيءَ تي رکي مون پنهنجو منهن سندس منهن پرسان ويهاٽي جي ويجهو ڪري ڇڏيو. ڪيس

آهستي سڏ ڪيم. "چاچا."

منهنجو سڏ ٻڌي اکيون کولي ڇڏيائين. نرڙ تان پاڻيءَ ۾ آلا ٿيل وار پري ڪندي ڪانئس پڇيم، "ڪيئن پيا محسوس ڪريو."

جواب ۾ چپن تي ڏاڍي عجب مرڪ تري آيس. مون ڪانئس پڇڻ چاهيو: اُهي ڪهڙا مرحلا آهن، جن مان گذرڻ کان پوءِ انسان بهادريءَ ۽ صبر جي ان انتها کي پهچندو آهي، جتي هو هر عذاب، تڪليف ۽ موت کي منهن تي مرڪ آڻي قبول ڪندو آهي! پر، مان ڪانئس ڪجهه به پڇي نه سگهيس.

چاچا تمام جهيڻي، ڪمزور ۽ نبل آواز ۾ پڇيو "ابا، وقت ڪيترو ٿيو آهي؟"

منهنجي لوڻ لوڻ ڪاندارجي ويئي. واچ ۾ وقت ڏسندي چيم، "ساڍا ڏهه ٿيا آهن."

ساڳي نوع ۾ پڇيائين، "ٻاهران ڪو آيو ته ناهي!"

سُڏڪو منهنجو نڙيءَ ۾ اٽڪي پيو. چيم، "نه چاچا."

چاچا اکيون بند ڪري ڇڏيون.

مون پنهنجا چپ سندس نرڙ تي رکي ڇڏيا. چاچا جو جهيڻو آواز ٻڌم، "ابا روئين ته نه پيو."

"نه، چاچا."

"ابا، نه روئجانءِ."

مان آرام ڪرسيءَ تان اٿي سندس پيرانديءَ کان وڃي ويٺس. ڏانهس ڏسندو رهيس. هيٺ جهڪي سندس پيرن کي پيار ڪيم. چاچا پنهنجو هيٺو هٿ اهڙي نموني مٿي ڪيو، ڄڻ سڏ ڪندو هجي، ڦري وڃي پاسي کان ويٺو ماٺ ڪري. تمام ڪمزور آواز ۾ چيائين، "ابا، ٻاهر ڪو آيو آهي."

"ڪوبه ڪونهي."

”تون ڏسي اچ.“

سندس دل رکڻ لاءِ ٻاهريون در کولي ٻاهر نهاريم. موٽي اچي کيس ٻڌايم. ”ٻاهر ڪو به ڪونه آيو آهي.“

ٽڏو ساهه کنيائين. پوءِ ڪمزور آواز ۾ پڇيائين. ”وقت ڪيترو ٿيو آهي.“

واچ ۾ وقت ڏسندي چيم. ”پوڻا ٻارهن ٿيا آهن.“

ٽڏو ساهه کڻي چاچا اکيون بند ڪري ڇڏيون. سندس ساهه تکو هلند هلندي منجهڻ لڳو. هو نڪ بدران وات مان ساهه کڻڻ لڳو. مون چمچي سان پاڻيءَ جا ٻه ٽي ڦڙا سندس وات ۾ وڌا. هن وات بند ڪري ڇڏيو ۽ وري نڪ مان تڪڙا تڪڙا ساهه کڻڻ لڳو. ڪجهه دير کان پوءِ مون کي سندس ساهه مان هيبتناڪ آواز ٻڌڻ ۾ آيو. جڻ ساهه جي نلڪين ۾ ڪجهه ڦاسي پيو هوس. ڏهن ـ پندرهن منٽن کانپوءِ سندس ساهه مان کونگهري جهڙو آواز ڍرو ٿيندو ويو. جڻ معرڪو ختم ٿيو. ڪجهه دير اڳ جنهن جنگ ۾ رڻ گجيو ۽ راڙو ٿيو هو سا جنگ جڻ انجام کي پهتي. چاچا جو ساهه آهستي آهستي هلڻ لڳو. سندس نرڙ ۽ چهري تي پگهر ڏسي منهنجي دل جنب جي ٻن پڙن ۾ چچرجي ويئي. مون دريءَ کان ٻاهر آسمان ڏانهن ڏسندي چيو”هن دلبر انسان جي صبر کي ايڏو نه آزمائين ها!“

درياهه شاهه ڪيهر وانگر گجگوڙ ڪندو رهيو صدين جي شدت سان وهندو رهيو. پانيم. هن دفعي درياهه ٻئي شهر. روهڙي ۽ سکر. پاڻ سان پٽي کڻي ويندو. ڪجهه باقي نه رهندو. بکر واري ڳُن ۾ وڏو نڪاءُ ٿيو. جڻ ڪو غوراب ٽڪر سان متوهڻي ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويو. تڏهن، مون ٻاهريون در کڙڪندي ٻڌو. مون کان ذري گهٽ ڇرڪ نڪري ويو. مون منهن ورائي چاچا ڏانهن ڏٺو. هو جڻ گهري ننڊ ۾ سُتل هو. سندس ساهه تمام آهستي آهستي هلي رهيو هو.

ڪمري مان نڪري ورانڊو لنگهي مون ٻاهريون در کولي ڇڏيو. پنجاهه _ پنجونجاهه سالن جي هڪ ماناتي ۽ ٻاجهاري عورت بيٺي هئي. ڏاڍي ٿڪل ۽ پريشان پئي ڏٺي. احترام سان چاچا جونالو کڻندي پڇيائين، "هيءَ سندس گهر آهي؟"

"ها." در آڏو هٽندي چيم، "اندر اچو."

اندر ايندي چيائين، "گذريل چوويهن ڪلاڪن مان ويهه ڪلاڪ سفر ۾ گذاريا اٿم. شهدادپور وٽ انجڻ خراب نه ٿئي ته مان شام ڌاري پهچي وڃان ها."

ڪانئس بريف ڪيس وٺي ميز تي رکيم. ڪپڙن تان مٽي ڇنڊيندي چيائين، "سَرِ سان ملڻ لاءِ مان ڪراچي ويئي هيس. اُتان خبر پئي ته سر روهڙيءَ ۾ آهن."

رومال سان اول اکيون ۽ پوءِ عينڪ جا شيشا صاف ڪندي هن مون کان پڇيو "تون سر جو...."

هن جملو اڌ ۾ ڇڏي ڏنو.

چيم، "مان سندس ڀائٽيو آهيان."

چيائين، "مان ميران ڪاليج جي پرنسپال آهيان. سر ڪيئن آهن؟"

اندرين ڪمري ڏانهن وڌندي چيم، "اچو."

وراندي ۾ رکيل پنهنجو سوٽ ڪيس کوليندي هن چيو "سنڌ ڪاليج ڪراچيءَ ۾ مان سر وٽ پڙهندي هيس."

هڪ لحظي ۾ مون امڪان جي سرحدن کان اڳتي، ناممڪن کي ممڪن ٿيندي ڏٺو. ڪائنات جو هر آواز بي آواز ٿي ويو. سڀ ڪجهه پنڊ پهڻ ٿي ويو. ڪو گهنڊ، ڪا صدا نه رهي. تصديق جي ضرورت نه رهي. مان اچرج، بيقينيءَ وچان فقط هڪ لفظ اچاري سگهيس، "اوهين!"

بريف ڪيس مان رومال ڪڍندي چيائين، ”منهنجو نالو روپ آهي.“

مان ذري گهٽ ڊوڙندو اندرئين ڪمري ڏانهن وڌي ويس. فرش تي گوڏا کوڙيندي، ۾ چاچا کي مِنيون ڏيندي ۾ پيار ڪندي چيم، ”چاچا، چاچا، ڏسو ته سهي! ڏسو ته سهي، اوهان سان ڪير ملڻ آيو آهي!“

مون ڪنڌ ورائي ڏٺو. روپ ڪمري جي در ۾ بيٺي هئي. اکين ۾ وحشت هئس. چپ اهڙي نموني ڏار ٿي ويا هئس. ڄڻ اندر مان اُٿلي آيل آهه سندس وجود مان ڏار ٿيندي ٿيندي رهجي ويئي هئس. مون کيس ٻانهن کان وٺي آرام ڪرسيءَ تي ويهاري ڇڏيو. هوءَ بي انتها غم وچان چاچا ڏانهن نهارڻ لڳي.

چاچا جو سمورو چهرو ۽ جسم پگهر ۾ آلو ٿي ويو هو. ڪجهه دير اڳ بخار ۾ پچرندڙ جسم نري ويو هوس. سمورا بند ڀڃي پيا. چاچا کي ڳراٽڙي پائي ۾ روئيندي چيم، ”هڪ دفعو اکيون کولي ته ڏسو. اوهان سان ڪير ملڻ آيو آهي. ڏسو ته سهي چاچا. اوهان ڏسو ته سهي.“

اُجهامندڙ ساهن ۾ مون چاچا کي هڪ وڏو ساهه کڻندي ڏٺو. اڌ اکيون کولي هن مون ڏانهن ڏٺو. کيس نرڙ ڳلن ۾ ڪاڏيءَ تي پيار ڪندي چيم، ”ڏسو ته اوهان سان ڪير ملڻ آيو آهي.“

چاچا روپ ڏانهن ڏٺو. ۽ پوءِ اهڙي نموني اکيون بند ڪري هميشه لاءِ الوپ ٿيو جو خوابن کان سواءِ وري ڪٿي به نظر نه آيو.

***